

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Filologie – Slovanské literatury

MICHAELA LEMEŠKINOVÁ

Život a dílo A.D. Grigorjeva

The Life and Work of A.D. Grigoryev

Жизнь и творчество А.Д. Григорьева

Disertační práce

vedoucí práce: † Prof. PhDr. Světlá Mathauserová, DrSc.
Doc. PhDr. Ol'ga Kovačičová, CSc.

2012

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci napsala samostatně na základě pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

ABSTRAKT

Předkládaná disertační práce je věnována životu a tvůrčímu odkazu ruského filologa první poloviny 20. století A.D. Grigorjeva (1874-1945). Předmětem zkoumání je poprvé i emigrantské období (1922-1945) života a díla. Vědecký odkaz zahrnuje jak publikovaná díla, tak i rukopisné studie uložené v Archivu Akademie věd ČR, vědě zcela neznámé. Jedná se tedy o první ucelenou vědeckou biografii A.D. Grigorjeva, která seznamuje s proměnami badatelských zájmů a studijních podnětů, s vývojem metodologických postojů, s hodnotou výzkumu, a zároveň vědeckou činnost zasazuje do širšího kontextu životních událostí.

Členění a struktura disertační práce je podmíněna mimořádným rozsahem vědních oborů, kterým se A.D. Grigorjev v průběhu svého života v prostoru Střední a Východní Evropy a Sibíře věnoval.

První kapitola, věnovaná úseku života a vědecké činnosti před emigrací, začíná stručným popisem původu a gymnaziálního vzdělání (1.1.). Dále následuje přehled moskevského období (1.2.) zahrnující tři hlavní oblasti vědeckého výzkumu: medievalistickou (1.2.1.), folkloristickou (1.2.2.) a lingvistickou (1.2.3.). V příslušných oddílech této podkapitoly seznamujeme s celoživotním studiem jedné z nejstarších památek světové literatury (románu o Achíkarovi), s vazbou na prof. M.I. Sokolovova; v kontextu vývoje ruské filologie posuzujeme rozsah a význam folkloristických aktivit, zaměřených převážně na východoslovanský epos; a poukazujeme na zcela zásadní úlohu, kterou A.D. Grigorjev sehrál ve vývoji lingvistického myšlení o jazyce v Rusku počátku 20. století. Následující podkapitoly zahrnují: průběh a význam studijní cesty po Západní a Střední Evropě v letech 1905-1907 (1.3.), varšavské období života a díla A.D. Grigorjeva (1.4.), jehož součástí je i prosopografický pohled na osud akademického sboru Varšavské univerzity.

Druhá kapitola, věnovaná životu a výzkumu A.D. Grigorjeva, již jakožto československého emigranta, se dělí na užhorodské (2.1.), prešovské (2.2.) a pražské (2.3.) období působení. Okruhy vědeckých zájmů, vymezené v první kapitole, ani v následujících letech neztratily na aktualitě. Vědec se i nadále věnuje výzkumu ruských nářečí (tentokrát z prostoru Sibíře), vydává poslední svazek bylin, připravuje pokračování studie o slovanské redakci románu o Achíkarovi a nově se také zabývá výzkumem nejstarších dějin Slovanů. Pozorujeme, jak se výše zmíněné vědecké práci dostává zajímavého propojení s ideologickým a politickým životem Československa (užhorodské a pražské období).

Třetí kapitola zkoumá metodologii uplatňovanou při studiu lidové slovesnosti a nejstarší slovanské historie, přičemž nová kodifikace A.D. Grigorjeva, tedy pokus T.G. Ivanovové najít v práci A.D. Grigorjeva uplatnění metod zkoumání staré literatury a písemnictví, je vyvrácena. Analýza archivních materiálů dokládá příslušnost vědce k historické škole folkloristiky.

Úkolem čtvrté kapitoly je v několika tematických rovinách poukázat na perspektivy dalšího výzkumu. Konkrétně se zaměřuje na hledání žáků a pokračovatelů A.D. Grigorjeva v Rusku (4.1.), vazbu a kontakty s pražskou profesurou (4.2.) a vliv ruského vědce na mladší generaci českých filologů (4.3.).

ABSTRACT

The presented dissertation (doctoral thesis) is devoted to the life and creative heritage of the Russian philologist of the first half of the 20th century A.D. Grigorjev (1874-1945). The subject of examination contains for the very first time the emigration period (1922-1945) of his life and works. His intellectual legacy, kept in the archive of the Czech Academy of Sciences and not generally known to the public, involves not only published books but handwritten studies either. This is the first coherent scientific biography of A.D. Grigorjev revealing changes of the scholar's interests and study impulses, showing the development of his methodological stands and the value of his research, and at the same time it puts his scientific activities in the broader context of life events.

The segmentation and the structure of the dissertation are required by wide range of disciplines A.D. Grigorjev was interested in in the course of his life in the areas of Central and Eastern Europe and Siberia.

The first chapter, dealing with his life and scientific doings before emigration, starts with a short description of his origin and high school (grammar school) education (1.1.). Introduction to his Moscow's period, involving the main three fields of his scientific research: medievalism (1.2.1.), folklore (1.2.2.) and linguistics (1.2.3.), follows. Respective parts of this subchapter look into following issues: his lifelong research of one of the oldest culture heritage of world literature (The Story of Ahikar) connected with professor M.I. Sokolov, the examination of extent and importance of his folklore activities, focused mainly on East European epos (epic), in the context of the Russian philology development and above all our assertion of his playing key role in the development of linguistic thinking about languages in Russia at the beginning of 20th century. Subsequent subchapters cover: the course and significance of his study tour in the Western and Central Europe in 1905-1907 (1.3.) and Warsaw's period of his life and works (1.4.) which includes prosopographical view on the destiny of the academic board of Warsaw University.

The second chapter, dedicated to the life and research of A.D. Grigorjev as the Czechoslovak emigrant (exile), divides into Uzhhorod's (2.1.), Presov's (2.2.) and Prague's (2.3.) periods of his activities. In succeeding years the spheres of his interests, defined in the first chapter, remain as a matter of fact the same. The scientist continues to study dialects used in Siberia, publishes the last volume of Russian "bylina", prepares the follow-up study on the Slavonic redaction of The Story of Ahikar and newly he starts to look into the oldest history of Slavs. One can notice how the above mentioned scientific study acquires interesting interconnection with ideological and political life in Czechoslovakia (Uzhhorod's and Prague's periods).

The third chapter investigates the methodology used by him when studying folk literature and early Slavonic history, thus revealing that the new codification of A.D. Grigorjev by T.G. Ivanova is disproved (her attempt to find out in his works application of researching methods of old literature). The analysis of the examined materials proves the scientist to be affiliated with the historical school of folklore.

The fourth chapter is aimed to show, in several thematic levels, prospect of further research. Namely it concentrates on looking for students and followers of A.D. Grigorjev in Russia (4.1.), on links and contacts with Prague's professorship (4.2.) and the Russian scientist's influence on younger generation of Czech philologists (4.3.).

OBSAH

ABSTRAKT	3
ÚVOD	7
1. Život a vědecké zájmy A.D. Grigorjeva do emigrace.....	15
1.1. Původ A.D. Grigorjeva, gymnaziální léta.....	15
1.2. Moskevská univerzita	17
1.2.1. M.I. Sokolov a výzkum staré literatury.....	17
1.2.2. Grigorjevovy výpravy na sever Ruska v letech 1899 až 1901 a jejich výsledky.....	24
1.2.3. Založení Moskevské dialektologické komise	37
1.3. Studijní služební cesta A.D. Grigorjeva po Evropě v letech 1905 až 1907	49
1.4. Varšavská profesura a emigrace	52
2. Emigrantské období života a díla.....	62
2.1. Varšava. Z Užhorodu do Prešova	62
2.2. Z Prešova do Prahy	74
2.3. Pražské období života a díla A. D. Grigorjeva.....	87
3. Metodologie A.D. Grigorjeva.	100
4. Vědecký vliv A.D. Grigorjeva na ruskou a českou filologii a perspektivy dalšího výzkumu	127
4.1. K otázce žáků a pokračovatelů A.D. Grigorjeva v Rusku	127
4.2. A.D. Grigorjev a J.H. Máchal	131
4.3. A.D. Grigorjev a J. Horák.....	133
ZÁVĚR	137
Příloha č. 1 – Životopis A.D. Grigorjeva a soupis hlavních publikovaných prací z roku 1940.....	141
Příloha č. 2 – Dopis A.D. Grigorjeva ze dne 22.2.1926 J.H. Máchalovi	144
Příloha č. 3 – Referát A.D. Grigorjeva z období 1899-1900	145
Příloha č. 4 – Zpráva o výsledcích výzkumu ze dne 22.4.1932.....	150
Příloha č. – Kapitola ze spisu A.D. Grigorjeva Западные и восточные славяне и их соседи...	153
Seznam vyobrazení	167
Seznam zkratk	167
Seznam literatury	168

ÚVOD

Ústřední postavou disertační práce je postava ruského vědce Alexandra Dmitrijeviče Grigorjeva (*Александр Дмитриевич Григорьев*, 3. 10. 1874, Varšava – 4. 5. 1945, Praha). Tento vědec byl za svého života (ještě před exodem do Československa) a je i nyní znám především jako významný etnolog a folklorista, autor třísvazkového souboru ruských epických písní *Byliny a historické písně archangelské*,¹ přestože spektrum jeho vědeckých zájmů bylo, jako u většiny filologů přelomu 19. a 20. století, nesrovnatelně širší.

Ještě jako student moskevské univerzity se A.D. Grigorjev začal věnovat medievalistice. Výsledkem patnáctiletého výzkumu byla kromě několika menších studií jeho rozsáhlá práce *Повесть об Акире Премудром. Исследование и тексты*,² ve které zpracovává syrské, arabské, arménské a slovanské opisy pověsti s patřičným dělením opisů na jednotlivé redakce. Z českých námětů v ruské literatuře zaujala Grigorjevovu pozornost pověst o českém kralovici Vasiliji Zlatovlasém.³ Jeho zájem o medievalistiku a archeografii neutuchal ani v průběhu folkloristických výprav do Archangelské gubernie, během nichž mladý vědec od místních obyvatel, převážně starověrců, získal několik desítek cenných staroruských rukopisů, z nichž více než dvě desítky (časový rozsah: 14. až 19. století) jsou nyní uloženy ve Slovanské knihovně Národní knihovny ČR v Praze.⁴

Dvouletá studijní cesta do Evropy, a zejména do zemí Rakouska-Uherska, v letech 1905-1907 probudila ve vědci zájem o historii starých Slovanů a jejich sousedů, kterou se A.D. Grigorjev v pozdějších letech, obzvláště v Prešově a v Praze, cíleně zabýval. Jak dokládají archivní zdroje, studiu historie starých Slovanů se dostalo zajímavého propojení s pohnutým politickým děním v Evropě první poloviny 20. století. V předvečer vzniku Protektorátu Čech a Moravy A.D. Grigorjev cítí morální povinnost seznámit politickou

¹ *Архангельские былины и исторические песни собранные А. Д. Григорьевым 1899-1901 гг.*, Т. I. Часть I: *Поморье*. - Часть II: *Пинега*. Москва: Университетская типография, 1904; Т. III. *Мезень*. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1910; Т. II. *Кулой*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1939. Dále v textu: *Archangelské byliny*.

² ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Повесть об Акире Премудром. Исследование и тексты*. Москва: Синодальная типография, 1913.

³ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Повесть о чешском королевиче Василии Златовласом и история об испанском королевиче Франце. In *Известия Варшавского университета*. 1916, № 4, с. 1-31. Později na zcela jiné úrovni památku publikuje a genezi textu řeší Světa Mathauserová, viz MATHAUSEROVÁ, S. *O Vasiliji Zlatovlasém, kralovici České země*. Praha: Vyšehrad, 1982.

⁴ КУЗЬМИНА, В.Д. Научная командировка в Чехословакию (20 мая – 8 июня 1958 г.). In *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка*. 1959, Т. XVIII, Вып. 2, с. 186-190; ФЛОРОВСКИЙ, А.В. Собрание рукописей А. Д. Григорьева в славянской библиотеке в Праге. In *ТОДРЛ*. 1960, Т. 16, с. 573-580; САВЕЛЬЕВА, Н.В. *Пинежская книжно-рукописная традиция XVI–начала XX вв. Опыт исследования. Источники. Очерк истории формирования пинежской книжно-рукописной традиции. Описание рукописных источников*. Т. 1. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003, с. 668-713.

reprezentaci republiky, a to přímo prezidenta Československa, s výsledky svého nového bádání, které podle jeho názoru mají v době nejhorší posílit cítění československé státnosti: „В виду происходящих политических событий считаю своим долгом славянина сообщить Вашему Высокопревосходительству, как Главе Чехословацкого народа, что мне после 9-летней кропотливой работы удалось выяснить древнюю историю Чехов...“⁵

Další významnou oblastí, ve které se A.D. Grigorjev realizoval, byla lingvistika. Narozdíl od jiných sběratelů lidové slovesnosti 19. a 20. století mají folkloristické záznamy pořizené A.D. Grigorjevem v Archangelské gubernii také dialektologickou výpověď. Jeho „fonetické“ texty jsou jako spolehlivý zdroj užity ve slovnících severoruských nářečí. Svou lingvistickou precizností si autor *Archangelských bylin* dokonce vysloužil u svých kolegů přezdívku *lisisica*,⁶ poněvadž tento tvar zcela vážně uvedl s poznámkou, že takto je zaznamenán v jeho vlastním rukopisu pořizeném během dialektologicko-folkloristické, archeografické výpravy na Ruský sever. Až na podobné poněkud kuriózní případy přílišného pedantismu snaha o co nejpřesnější zachycení mluvené řeči vypravěčů činí z Grigorjevových záznamů spolehlivý a doposud cenný a ceněný lingvistický zdroj. Činnost A.D. Grigorjeva jako dialektologa je důležitá i s ohledem na to, že zkoumal některé oblasti jako první a zřejmě jediný badatel.⁷ Vedle archangelských se A.D. Grigorjev paralelně s A.M. Seliščevem zabýval také výzkumem sibiřských nářečí. K tisku připravené, avšak nikdy nevydané rozsáhlé dialektologické práce o sibiřských nářečích *Русские говоры Уральских губерний*⁸ a *Русские старожильческие говоры Сибири*⁹ jsou doposud uloženy v Archivu Akademie věd ČR.¹⁰

Nespornou a zpravidla naprosto opomíjenou zásluhou A.D. Grigorjeva v oblasti lingvistické je jeho podíl na založení Moskevské dialektologické komise. Studentský kroužek, z něhož byla komise vytvořena, byl založen právě na jeho popud. Grigorjevův spolužák a kolega, významný ruský lingvista N.N. Durnovo, ve svých vzpomínkách na počátky Moskevské dialektologické komise později napsal: „Не помню точно, кому из нас первому,

⁵ АКРР, f. z let 1919-1947, dopis A.D. Grigorjeva E. Benešovi ze dne 15. 4. 1938, D4375/38.

⁶ ANDERSON, Walter, A.D. Grigor'jev, Byliny a historické písně archangelské (Recenze). In *Zeitschrift für slavische philologie*. 1942, T. XVIII, s. 468-471.

⁷ V důsledku sociolingvistických změn, kolektivizace, přesídlení, vytváření uzavřených vojenských prostor apod. se ráz oblastí zkoumaných na přelomu století Grigorjevem, např. povodí Kuloje, později nenávratně změnil. O tom svědčí výsledky terénního výzkumu z roku 2004, uskutečněného J.A. Novikovem (Vilniuská pedagogická universita) a N. V. Drannikovou (Archangelská státní universita Lomonosova). Viz ДРАННИКОВА, Н.В., НОВИКОВ, Ю.А. Фольклорная экспедиция на Кулой („по следам“ А.Д. Григорьева и О.Э. Озаровской). In *Живая старина*. 2003, с. 36-38.

⁸ *Русские говоры Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской* - AAV ČR, f. A.D. Grigorjev. K. 3.

⁹ *Русские старожильческие говоры Сибири* - AAV ČR, f. A.D. Grigorjev. K. 4.

¹⁰ Možnou publikací těchto studií svého času zabýval Oldřich Hujer. Realizaci záměru přerušila Hujerova smrt.

Григорьеву или мне, кажется Григорьеву, пришла в голову мысль организовать кружок для изучения русского языка.“¹¹ Členy tohoto kroužku a z něho později vytvořené komise byli povětšinou absolventi Historicko-filologické fakulty Moskevské univerzity a spolužáci A.D. Grigorjeva, lingvisté N.N. Durnovo, I.M. Tarabrin a N.N. Sokolov, ale též z mladší generace, např. R. Jakobson. Kroužek zaštitili svou podporou akademik F.J. Korš a významný petrohradský filolog, akademik A.A. Šachmatov, se kterým A.D. Grigorjev udržoval písemný kontakt. Moskevská dialektologická komise v průběhu své existence měnila název a její vývoj zcela jistě zasluhuje zvláštní pozornost. Pro nás je zajímavé především to, že se A.D. Grigorjev, který svou iniciativou podnítil aktivizaci spolkové vědecké činnosti v Moskvě, setkává se svými bývalými kolegy (N.N. Durnovo, V.A. Pogorelovem, R. Jakobsonem) ve dvacátých letech v Československu. Tato okolnost dokresluje meziválečný filologický kontext Prahy.¹²

Vědecká biografie A.D. Grigorjeva, jak vidíme z toho, co bylo ve stručnosti uvedeno, je rozsáhlá a rozmanitá. Je součástí nejen ruské, ale i československé filologie.¹³ Navzdory všemu však zůstává neprobádaná a neznámá. Dokonce rok, kdy v Praze skonal, byl uváděn chybně, možná dokonce pouhým odhadem. Jako příklad zde lze zmínit Velkou sovětskou encyklopedii, která uvádí listopad roku 1940. Je tedy nasnadě otázka – proč tak výjimečná a pozoruhodná osobnost zapadla do zapomnění?

Není pochyb o tom, že v A.D. Grigorjev byl v sovětské vědě důsledně opomíjen především proto, že posledních více než dvacet let života strávil jako emigrant v meziválečném buržoazním Československu. Jakožto autor třísvazkových *Archangelských bylin*, které na počátku 20. století obsahovaly celou čtvrtinu (podle výpočtu samotného sběratele) sebraných a tehdy známých ruských epických písní, pochopitelně nemohl být přehlížen zcela. Jeho význam pro ruskou vědu byl však bagatelizován, citovány byly pouze první a třetí svazek jeho díla, vydané v Rusku. Druhý díl *Archangelských bylin*, sebraných na řece Kuloji, který vyšel nákladem České akademie věd a umění v Praze na počátku druhé

¹¹ *Материалы юбилейного заседания Московской диалектологической комиссии в честь 25-летия со дня ее основания* (1929) - ARAV, f. 502. K. 3, ev.č. 71, list 7-8.

¹² Této problematice byla věnována přednáška autorky práce „A.D. Grigorjev a pražský konec Moskevského kroužku“ přednesena na zasedání Pražského lingvistického kroužku dne 21. února 2011.

¹³ Podrobně o Československu jako o kulturně politickém rámci vědecké tvorby např. ve článku T. Hoskovce, *Oldřich Hujer (1880-1942) a mapování československé baltistiky. Příspěvek k dějinám filologie: „Obrat „národní dějiny československé filologie“ zní vědomě čechoslovakisticky. Zkoumáme-li filologii první Československé republiky, nelze čechoslovakismus coby politický program ignorovat. Nezávisle na československém cítění jednoho každého z probíraných filologů platí, že ať už bylo jejich materiálové zázemí jakékoliv, všichni se vztahovali k jazyku českému či slovenskému, obecně přijímající právně-politický konstrukt jazyka československého. Nahlížet na dějiny filologie v československém rozměru je nutné již proto, že nejde oddělit všechny ty rodilé Slováky, kteří se zásadně zasloužili o rozvoj filologie české, ani Čechy zkoumající slovenštinu.“* (rukopis)

světové války, mohli sovětští vědci studovat pouze na zvláštní povolení v tzv. „specchranech“, a citován nebyl vůbec anebo vzácně.¹⁴ Ostatní sféry zájmů A.D. Grigorjeva a vědecká práce, kterou se zabýval již v emigraci, však zůstaly nadobro opomenuty, stejně jako jsou málo známy jeho životní peripetie a okolnosti, které mohly jeho vědeckou činnost ovlivnit.

Politické a oficiální vědecké kruhy v Rusku měly vědci za zlé jeho nedostatek politické uvědomělosti během „tomského česko-bělogvardějského povstání“, „spolupráci s intervenčními kruhy“, spolčení s pražskými „fašistickými“ kruhy v čele s N.S. Trubeckým a R. Jakobsonem a konečně i jeho přátelství s N.N. Durnovo. Je více než pravděpodobné, že A.D. Grigorjeva, jako blízkého přítele perzekuovaného lingvisty N.N. Durnovo, před obskurním postihem ze strany sovětských úřadů uchránilo pouze to, že v posledních dnech války zemřel v nemocnici pod Petřinami. V opačném případě by zřejmě byl také odvečen a obviněn v nechvalně známé „kauze slavistů“.¹⁵

Špatná reputace z pohledu oficiální vědy se ještě komplikovala ztotožňováním A.D. Grigorjeva se žáky V.F. Millera, tj. stoupenci historické školy, která byla ve 30. letech podrobena přísným represím. To však nejsou ty nejpodstatnější důvody, proč nebyl A.D. Grigorjev v sovětské vědě oblíben. Žánrová klasifikace epických folklorních textů, kterou prosazoval již od roku 1904, se zásadně lišila jak od tradiční, tak i od „nové“, třídně správné klasifikace. Základní rozdíl mezi jeho pojetím a pojetím sovětské folkloristiky se projevil v jeho důmyslné a zdařilé diferenciaci epických žánrů, kterou na základě svých terénních zkušeností stanovil.

Co je to „bylina“, „duchovní verš“, „balada“ nebo „historická píseň“? Pokud existuje takové žánrové dělení, pak tedy pouze v hlavách folkloristů-teoretiků, nikoli mezi zpěváky. Jako základní kritérium pro studium lidové zpívané epiky A.D. Grigorjev proto předkládá univerzální žánr „stariny“, které mají skutečně existující lidový ekvivalent: „В народе былины обыкновенно называются не былинами, а ‚старинами‘ или ‚старинами‘ ... Но понятие ‚старина‘ далеко не то, что понятие ‚былина‘: оно гораздо шире. Именно, в понятие ‚старина‘ входят былины богатырского характера, былины–фабль, былины–новеллы, некоторые близкие к былинам духовные стихи, а также большая часть

¹⁴ Nelze tvrdit, že by druhý díl Archangelských bylin a historických písní nebyl citován pouze pro špatnou dostupnost, neboť jej necitovali ani vědci, kteří měli možnost s ním pracovat. Zamlčována byla i samotná existence tohoto svazku.

¹⁵ Oběťmi tohoto politického tažení proti představitelům staré ruské inteligence se vedle dalších vědeckých kapacit, jakými byli M.N. Speranskij, V.N. Peretc, G.A. Pjinskij, A.M. Seliščev, V.V. Vinogradov, stali i řadoví zaměstnanci muzeí, lékaři, agronomové aj. Viz např. АШНИН, Ф.Д., АЛПАТОВ, В.М. *Дело славистов: 30–е годы*. Москва: Наследие, 1994; *Репрессированные этнографы*. Москва: Восточная литература, 1999, aj.

древних исторических песен“.¹⁶ Z formálního hlediska zmíněné výtvoří lidové slovesnosti spojoval k „daktylizmu náchylný bylenný verš“ (K. Balmont). Narozdíl od mnohých svých současníků nebyl A.D. Grigorjev kabinetním učencem, ale snažil se každé teoretické tvrzení podpořit etnografickými fakty, fakty z terénního bádání. Hledal pravdu empiricky. Snažil se o popularizaci skutečného živého žánrového určení *stariny* a stejně koncipoval svůj monumentální sborník epického folklóru.

Problém nastolený před sto lety neztratil nic ze své aktuálnosti. Dodnes musí „bylinologie“ dokazovat oprávněnost a odůvodněnost svého základního žánrového pilíře *bylina*.¹⁷ Nic z toho by se pravděpodobně nestalo, kdyby věda zvolila cestu, kterou se ve své době vydal A.D. Grigorjev. Problémem je, že v roce 1939, kdy se v Praze uskutečnilo akademické vydání Grigorjevových *starin*, byl v Sovětském Svazu prosazován pokrokový žánr *novin*, např. o Leninovi, Stalinovi, polárnících apod.¹⁸

Aktuálnost tématu disertační práce, která vyplývá z výše uvedeného stručného přehledu nejpodstatnějších bodů vědeckého života A.D. Grigorjeva a konstatování neuspokojivého stavu poznání, má v našem případě ještě další opodstatnění. Text předkládaný jako disertační spis byl do značné míry „vyžádán“, vypracován pro potřebu Ústavu ruské literatury (Puškinského domu) Ruské akademie věd v Petrohradě, a to prostřednictvím jeho dlouholeté spolupracovnice prof. Světlý Mathauserové. Zmíněný ústav po dlouhých přípravách, které byly zahájeny před více než třiceti lety, v roce 2000 přistoupil k realizaci monumentálního projektu, jehož cílem je souborné vydání ruského folklóru *Свод русского фольклора*.¹⁹ Prvních dvacet pět objemných svazků má obsahovat hrdinský epos, rozdělený podle ohnisek, tedy oblastí výskytu: Ural, Pečera, Mezeň, Kuloj, Piněga atd. V souvislosti s realizací tohoto záměru procitl i zájem o osud autora dodnes nejrozsáhlejší sbírky ruských epických písní, A.D. Grigorjeva, jehož folklorní záznamy jsou již nyní součástí tří obsáhlých svazků souborného vydání.²⁰

Ústav ruské literatury RAV ve spolupráci s námi připravuje publikaci šestého svazku souborného vydání, který zahrnuje povodí řeky Kuloj. Tento díl bude věnován téměř

¹⁶ *Архангельские былины и исторические песни собранные А. Д. Григорьевым 1899-1901 гг.*, Т. I. Часть I: *Поморье*. - Часть II: *Пинега*. Москва: Университетская типография, 1904, с. 13-14.

¹⁷ Předpokládá se, že termín *bylina* byl zaveden ve 40. letech 19. století I.P. Sacharovem. Lidově se však takový název epických písní neužíval. Viz АСТАХОВА, А.М. *Былины. Итоги и проблемы изучения*. Москва, Ленинград: Наука, 1966, с. 21-27.

¹⁸ Ukázku *novin* a důkaz zjevné snahy do seriózní folkloristické sbírky propašovat politický pokrok spatřujeme například: *Былины пудожского края*. Петрозаводск: Гос. изд-во Карело-Финской, 1941.

¹⁹ *Свод русского фольклора. Былины*. Том I-V, Санкт-Петербург: Наука, Издат. центр „Классика“, 2000-2006. O tom viz MATHAUSEROVÁ, S. *Свод русского фольклора – серия „Byliny“ – Byliny Pečory* (Recenze). In *Slavia*. 2003, roč. 72, seš. 3, s. 347-348.

²⁰ Co do rozsahu sebraného epického materiálu konkurencí A.D. Grigorjevovi mohli být pouze sbírky P.N. Rybnikova a A.F. Gilferdinga.

výhradně A.D. Grigorjevovi, neboť výsledky nemnohých dalších sběratelů, kteří později pracovali v této oblasti, se nemohou měřit s obsahem kulojského dílu vydaného v Praze. Je zvykem, že zmíněný ústav RAV před konečným uzavřením svazku publikuje texty bylin s minimálním vědeckým aparátem ve vydání určeném pro širokou veřejnost. Šestý díl souborného vydání není výjimkou. Malá část materiálů, poskytnutých námi RAV, již byla zveřejněna v tomto „přípravném“ vydání A.D. Grigorjeva.²¹ Kromě toho některé teze a výsledky disertační práce byly **aprobovány** v podobě článků a vystoupení v Pražském lingvistickém kroužku. Nevelký počet publikací na téma disertační práce je dán naší primární orientací především na šestý svazek *Свода русского фольклора* a přednostním právem RAV na jejich zveřejnění v tomto souborném vydání.

Další podstatný důvod pro zpracování tématu disertační práce představuje slovník *Русские фольклористы: Биобиблиографический словарь*.²² Předmětem širší odborné diskuze se koncept biobibliografického slovníku stal v roce 2009. V roce 2010 Ústav ruské literatury (Puškinskij dom) a Ústav světové literatury A.M. Gorkého vydali pomůcku pro uspořádání budoucího vydání. Konečná realizace edičního záměru je naplánována na rok 2012. Slovník by měl reflektovat i výsledky našeho bádání, závěry, ke kterým bylo možné dospět v průběhu doktorského studia. Toto se vztahuje nejen na slovníkovou stať přímo věnovanou A.D. Grigorjevovi. Disertační práce pokrývá mnohem širší kontext, do kterého spadají tak významní filologové, folkloristé předminulého století, jako V.F. Miller, J. H. Máchal, J. Polívka, N. Ončukov, A.V. Markov aj.

Věříme, že text disertační práce najde uplatnění ve studovně Archivu Akademie věd ČR, kde poslouží jako pomůcka pro budoucího badatele osobního fondu A.D. Grigorjeva.

Práce je věnována osobnosti ruského vědce a československého emigranta. Pochopitelně by bylo chybné se domnívat, že je možné v plné míře obsáhnout celou šíři vědcových zájmů. Při realizaci disertačního úkolu jsme se snažili nebýt příliš všeobecní a povrchní a na druhou stranu se nesnažit o hodnocení jeho přínosu v každém vědním oboru a zaměřit se na vymezený okruh problémů.

Cílem naší práce je především vědecký odkaz A.D. Grigorjeva. Život vědce je také předmětem zkoumání, dokonce kvůli žádosti Ústavu pro ruskou literaturu RAV možná až příliš podrobného. Fakta tohoto druhu však pro nás mají váhu a důležitost, poněvadž mají přímou nebo nepřímou výpovědní hodnotu ve vztahu ke Grigorjevově vědecké biografii. Při zkoumání této jeho biografie nás především zajímá místo a úloha A.D. Grigorjeva v ruské a

²¹ *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Т. I-III. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2002-2003

²² *Русские фольклористы: Биобиблиографический словарь. Пробный выпуск.* Москва: Пробел-2000, 2010.

československé filologii přelomu 19. a 20. století. Práce je zaměřena na dějiny filologie a dále na oblast folkloristickou, historickou a medievalistickou.

Vzhledem k vytyčenému cíli byly stanoveny následující **úkoly**:

1. Přiblížit osobní život A.D. Grigorjeva, zejména se zaměřením na období emigrantské, ve vědě zcela neznámé, a zároveň
2. Rekonstruovat vědeckou biografii s ohledem na filologický kontext přelomu 19. a 20. století.
3. Určit metodologii A.D. Grigorjeva při výzkumu folkloru, historie, staré literatury a stanovit její vývoj.
4. Prozkoumat vědecký vliv A.D. Grigorjeva na ruskou a českou filologii, s omezením na výzkum lidové slovesnosti.

Vzhledem ke všestrannosti A.D. Grigorjeva, který se v průběhu svého vědeckého života realizoval v tolika různých vědních oborech, je metodologickým základem naší práce princip interdisciplinární. Konkrétně se užívaná metoda odvozuje od obsahu jednotlivých částí naší práce. Převažuje historický kulturologický přístup nezbytný pro kritickou reflexi základních faktografických údajů. V interpretaci vědeckých aktivit A.D. Grigorjeva převažují principy textologické kritiky, které metodologicky nejvíce odpovídají charakteru nejdůležitějších Grigorjevových prací i z oblasti folkloristiky, i z oblasti výzkumu staré ruské literatury, i z oblasti lingvistiky a historické vědy.

Práce, které staví na výzkumu života a díla určité osobnosti, obvykle vznikají na základě a pomocí patřičných osobních fondů. Badatel čerpá z osobních materiálů a zachované korespondence. V našem případě tato cesta nebyla vůbec možná, neboť vědcova pozůstalost dokumenty tohoto druhu jednoduše neobsahuje. Ve fondu A.D. Grigorjeva²³ jsou uloženy pouze a výhradně jeho nevydaná vědecká díla a pracovní podklady s nimi spojené, o jejichž uložení vědec na sklonku svého života usiloval v naději, že budou s odstupem času v příhodnější době vydány. Tím je dána povaha té části disertační práce, jež je spojena s plněním prvního z vytyčených úkolů. Biobibliografii A.D. Grigorjeva nestačilo „sepsat“, ale bylo zapotřebí ji složitě rekonstruovat na základě mnoha různých často útržkovitých zdrojů a pramenů, texty vyhledávat a dávat dohromady jednu archiválii po druhé z různých fondů uložených v řadě archivů. Stopy A.D. Grigorjeva, které posloužily jako základ, byly nalezeny převážně v následujících archivech: Archiv Akademie věd České republiky (AAV ČR), Státní

---

²³ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 1-6.

ústřední archiv ČR (SÚA ČR), Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Oddělení dokumentárních a sbírkových fondů Ústavu dějin umění AV ČR (ODSF ÚDU AV ČR), Archiv hlavního města Prahy (AHMP), Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), Archivní trezor Slovanské knihovny Národní knihovny ČR (AT SK NK ČR) atd.

Prvním pokusem nastínit vědecký život A.D. Grigorjeva je práce prof. T.G. Ivanovové *Русская фольклористика в биографических очерках*.²⁴ Samotný název práce *очерку* však naznačuje, že vědecká biografie A.D. Grigorjeva nemohla být komplexní. Autorka neměla přístup k materiálům z emigrantského období, její studie je však prvním dílem, které před badateli otevírá zcela nové horizonty. Na tuto práci také částečně navazujeme.

Přínos naší práce spočívá v tom, že se zaměřuje na emigrantské období a primárně se opírá o archivní materiály. Jedná se o první *ucelenou* vědeckou biografii A.D. Grigorjeva. Vědecké veřejnosti jsou v ní poprvé předkládány hodnotné dokumenty mapující filologický kontext první poloviny 20. století a doplňující málo známé či zcela neznámé kapitoly z historie slavistiky. Korespondence A.D. Grigorjeva s významnými představiteli československé vědy, jakými byli např. J. Karásek, J.H. Máchal, J. Polívka, L. Niederle, M. Murko aj., s ruskými vědci v Československu působícími, jako např. V.A. Francevem, J.A. Ljackým, V.A. Pogorelovem, N.N. Durnovo, z hlediska historie slavistiky nesporně představuje hodnotný materiál a možný základ pro další výzkum.

V práci je na základě pražských materiálů řešena otázka metodologického zaměření A.D. Grigorjeva (převážně jako folkloristy) a některé případy ovlivnění českých a ruských filologů.

---

²⁴ ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993.

1. Život a vědecké zájmy A.D. Grigorjeva do emigrace

1.1. Původ A.D. Grigorjeva, gymnaziální léta

A. D. Grigorjev se narodil 3. října 1874 ve Varšavě. Jeho rodiče, Dmitrij Grigorjev a Anna Francevna Grigorjevová, rozená Rinievič, byli oba ruské národnosti. Dětství prožil ve městě Bělá v Sedlecké gubernii. Později se město pod názvem Biala Podlaska stalo součástí Polska, což podstatně ovlivnilo pozdější osud ruského učenice.

Otec, Dmitrij Grigorjev, pracoval jako vojenský zdravotník a jeho plat jen stěží stačil na obživu početné rodiny. Roku 1883 navíc těžce onemocněl, když se k záchvatu mrtvice, po kterém ochrnl na pravou část těla, přidala ještě epilepsie. Naděje na vyléčení byla mizivá, a tak veškerou obživu rodiny musela zastat Anna Francevna. Alexandru Dmitrijeviči, kterému bylo v té době pouhých devět let, tehdy začal těžký život plný usilovné práce. Životní poměry z tohoto období lakonicky vystihl A.D. Grigorjev v dopise adresovaném akad. A.A. Šachmatovovi: „ходил в худой одежде и учился по худым книгам“.²⁵ Již v době studií na klasickém gymnáziu v Bělé, začal přispívat matce přivýdělkem z doučování a rodinná situace se tak poněkud zlepšila. Navzdory nelehkému dětství ještě po mnoha letech vzpomínal s láskou a vděčností na svou matku, „pod jejímž blahodárným vlivem se zformoval jeho charakter a pracovitost.“²⁶

Roku 1895 ve věku dvaceti let ukončil studium na klasickém gymnáziu ve městě Bělá.²⁷ V souvislosti s tímto prvním dosaženým vzděláním je zapotřebí opravit a vysvětlit zjevnou chybu, se kterou se doposud setkáváme převážně v česky psaných biografických pramenech (například v inventáři k fondu A.D. Grigorjeva, vypracovaném pro AAV ČR dr. Z. Rachůnkovou a M. Klímovou). Spočívá v přebíraném tvrzení, že A.D. Grigorjev je absolventem moskevského gymnázia. Původcem tohoto chybného údaje je pravděpodobně historik prof. A.V. Florovskij.

Na přelomu let 1945-1946 Česká akademie věd a umění převzala k uschování rozepsané i k tisku připravené vědecké spisy prof. A.D. Grigorjeva. Tak, rozhodnutím ze dne 16. listopadu 1944, vznikl v Archivu AV ČR archivní celek, dnes známý jako fond A.D. Grigorjeva. Pro potřebu zpracování získaných materiálů a patřičnou péči o novou archivní sbírku byl požádán prof. A.V. Florovskij, aby věcně a stručně shrnul život a dílo A.D.

²⁵ Časově blíže neurčený dopis uložený v Archivu Ruské akademie věd: f. 134, inv. č. 403. Citováno podle: ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 86.

²⁶ *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Том II. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2003, с. 8.

²⁷ Краткое *curriculum vitae* проф. А.Д. Григорьева – АНМР, f. *Ruská svobodná dřívě lidová univerzita v Praze*, k. 9, l. 281.

Grigorjeva. Zadání tohoto úkolu nebylo náhodné. A.V. Florovskij stál na počátku členství A.D. Grigorjeva v Ruské historické společnosti, přispěl k uložení jeho pozůstalosti v Archivu České akademie věd a umění, a byl nejlépe ze všech (po smrti V.A. Franceva) obeznámen s osudem blízkou osobou profesora emigranta. A právě A.V. Florovskij v biografickém náčrtku zjevně jako první zmiňuje gymnaziální léta strávená v Moskvě: „Григорьев, Александр Дмитриевич родился 3 октября 1874 года в Варшаве. Окончил гимназию в Москве в 1893 году, учился в Московском университете на историко-филологическом факультете, который окончил в 1899 г.“²⁸

Není důvod se domnívat, že se za touto chybnou informací snad skrývá nějaký úmysl: snaha zamlčet „polský“ původ A.D. Grigorjeva (dočasné polské občanství, které umožnilo odjezd z Ruska, se později stalo značnou formální překážkou pro jeho začlenění do ruského emigrantského prostředí) nebo zkvalitnit jeho vzdělání. Ke studiu v Bělé se opakovaně a bez jakýchkoli zábran hlásí sám A.D. Grigorjev (viz. příloha č. 1). Studium na gymnáziu v Moskvě, vzhledem k již zmíněným nuzným rodinným poměrům, nepřicházelo v úvahu. Nicméně omylu A.V. Florovského lze dobře porozumět z hlediska Grigorjevovy příslušnosti k vědnímu směru. Mnoho dalších okolností, o nichž budeme mluvit později, neodmyslitelně pojí A.D. Grigorjeva právě s moskevskou filologickou školou, a snad i proto A.V. Florovskij tak příznačně chybuje.

Po absolvování gymnázia v Bělé A.D. Grigorjev nastoupil na Historicko-filologickou fakultu Moskevské univerzity. I v průběhu univerzitních studií byl nucen si přivydělávat, neboť stále ještě vypomáhal matce a finančně podporoval mladší sestru, jež studovala na gymnáziu. Univerzitu absolvoval slibně roku 1899 s diplomem prvního stupně a vyznamenáním – zlatou medailí. Po ukončení studia byl ponechán na univerzitě na další tři roky, aby se připravil na magisterské zkoušky.

---

²⁸ AAV ČR, f. ČAVU, k. 146, i.č. 152, sign. 893/60.

1.2. Moskevská univerzita

1.2.1. M.I. Sokolov a výzkum staré literatury

Měrou největší k formování A.D. Grigorjeva jako filologa přispěl profesor ruské slovesnosti na Moskevské univerzitě Matvěj Ivanovič Sokolov (1854-1906). Pravě toto jméno A.D. Grigorjev s vděčností zmiňuje, mluví-li o rozhodujícím okamžiku své životní cesty: „оставлен проф. М.И. Соколовым при университете для приготовления к профессорскому званию“.²⁹

V roce 1895, v době nástupu A.D. Grigorjeva na Moskevskou univerzitu, zde M.I. Sokolov působil šest let. Moskevské začátky prof. M.I. Sokolova nebyly nijak jednoduché. V čerstvé paměti akademické obce byla roztržka mezi Historicko-filologickou fakultou a prof. N.S. Tichonravovem, jehož místo M.I. Sokolov zaujal. Kromě toho roku 1889 málo kdo vůbec věděl o zájmech a vědeckých kvalitách nově pověřeného profesora. První rozsáhlejší práce pod názvem *Материалы и заметки по старинной славянской литературе* vyšla tiskem teprve rok předtím, navíc v periodiku ne právě rozšířeném.³⁰ Podle vzpomínek V. Istrina se M.I. Sokolov leckomu z okruhu moskevských slavistů tehdy jevil jako *homo novus*.

Je na místě také konstatovat, že prof. M.I. Sokolov, nejen před nástupem na Moskevskou univerzitu, ale ani za celé své akademické působení, nevytvořil dílo, které by fascinovalo buď svým rozsahem, nebo velikostí konceptuálního záměru. Žádná *Александрия русских хронографов* nebo *Разыскания о древнейших русских летописных сводах* z jeho dílny nepochází. Svůj hlavní spis učitel A.D. Grigorjeva nazývá *Материалы и заметки*, a tento příznačný název také dobře vystihuje skromný charakter autora, povahu jeho badatelské činnosti, a částečně prozrazuje i metodu uplatňovanou M.I. Sokolovem. První řada (1888) „Materiálů a poznámek“ se skládá z pěti kapitol: 1. *Сербский пергаменный сборник П.С. Сречковича*, 2. *Сисиниевы молитвы от трясавиц*, 3. *Обретение Леопуриево о 12 пятницах*, 4. *Откровение святым апостолам*, 5. *Компиляция апокрифов болгарского попа Иеремии*. V roce 1891 „dopisuje“ kapitulu šestou, seznamující s nově objeveným spisem Juraje Križaniće – *Новооткрытое сочинение Ю. Крижанича о соединении церквей*. Zdánlivě skrovné produktivity si všímají již současníci, avšak i oni musejí souhlasit s vlivnými recenzenty (například V. Jagicem, V.I. Lamanským, I.I. Sreznevským), poukazujícími na přínos a kvalitu jeho studií, a tím plně uznávají prof. M.I. Sokolova za důstojného nástupce a pokračovatele F.I. Buslajeva a N.S. Tichonravova.

²⁹ Краткое *curriculum vitae* проф. А.Д. Григорьева – АНМР, ф. *Руская свободная дříve lidová univerzita v Praze*, к. 9, л. 281.

³⁰ *Известия историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине*. 1887, Т. XI; в г. 1888 vydáno oprávněně též v Moskvě.

Směr filologického bádání, kterého se držel a prostřednictvím svých žáků na konci 19. století pevně ukotvil prof. M.I. Sokolov, dobře vystihl V. Istrin: „Во всех своих работах, возвращавшихся в области древней славяно-русской литературы, Матвей Иванович примыкал к тому направлению, которое в настоящее время прочно установилось, и укреплению которого немало содействовал предшественник Матвея Ивановича по кафедре, Н.И. Тихонравов. Непосредственное изучение первоисточников, точная филологическая разработка текста, строгая проверка данных, ясное понимание тех пределов, которые отделяют научный вывод от гипотезы – все эти качества придают работам Матвея Ивановича устойчивость и солидность.“³¹

Pro lepší pochopení vědeckého nasměrování a profesionálního růstu A.D. Grigorjeva je na místě připomenout jakým způsobem M.I. Sokolov komunikoval a ovlivňoval svoje studenty. Nový profesor se totiž neomezoval na přednáškovou činnost. Téměř okamžitě po nástupu na moskevskou univerzitu byl M.I. Sokolov zvolen předsedou Slovanské komise Moskevské archeologické společnosti. Od této chvíle se práce M.I. Sokolova rozvíjela ve dvou navzájem se doplňujících rovinách: na půdě univerzity se během přednášek a seminářů studenti seznamovali s teorií a vědeckými postupy, na zasedáních Slovanské komise pak pod vedením zkušeného učitele aplikovali nabyté poznatky na zvolené látce. Ačkoli projev M.I. Sokolova nebyl nikterak strhující, žáci si velmi cenili rad a vždy věcných poznámek svého učitele. A tak paradoxem zůstává fakt, že na slovo skoupý M.I. Sokolov „любил и умел учить других“ (V. Istrin).

Tedy v době, kdy tradiční literární věda ráda psala hojně a krásně, volně tvořila názory a hypotézy, aniž by je vůbec byla schopna kdy čím podložit, prof. M.I. Sokolov bytostně nesnášel a striktně odrazoval od „prázdnoty obsahu“. Proto se i nová generace jím vychovaných badatelů vyznačovala větší věcností a snahou o získání průkazných, argumenty podložených výsledků. K této generaci patří i student Grigorjev, na jehož osobě lze názorně ilustrovat fungování vědecké školy M.I. Sokolova.

Text, se kterým A.D. Grigorjev svého času přichází na zasedání Slovanské komise a který zcela zásadně ovlivnil jeho vědeckou dráhu, je román o Achíkarovi (*Повесть об Ахикаре Премудром*). Nevíme, zda A.D. Grigorjev sám „objevil“ a zvolil pro studium tuto památku. Nejstarší záznam tohoto literárního výtvaru, tedy papyry z 5. stol. př. Kr. v aramejštině, které významně ovlivnily vědecký zájem v Evropě v první čtvrtině 20. století, byly nalezeny během archeologického výzkumu v Egyptě v roce 1906. V době studia A.D. Grigorjeva se zmíněné dílo, jak se zdá, zdaleka netěšilo tak mimořádnému ohlasu, a proto i v samotné volbě látky lze

³¹ ИСТРИН, В. М.И. Соколов (Некролог). In *Журнал Министерства народного просвещения*. Сентябрь 1906, с. 42-47.

shledávat blahodárný vliv prof. M.I. Sokolova. Nebylo by na tom nic neobvyklého, zohledníme-li jeho přetrvávající zájem o recepci cizokrajních literárních děl v prostředí Staré Rusi. Také by tomu nasvědčovala i ta okolnost, že ve stejné době román o Achíkarovi významně zaujal i dalšího ze žáků M.I. Sokolova – Nikolaje Nikolajeviče Durnovo (1876-1937).

Vazba mezi N.N. Durnovo a A.D. Grigorjevem je pevná, dlouholetá a mnohostranná. O obou budeme v souvislosti s oživením filologické spolkové činnosti v Moskvě na počátku 20. století (oddíl 1.2.3.) i v prizmatu tragických porevolučních osudů (podkapitola 2.1.) mluvit později. Zde je třeba zdůraznit, že oba začali zkoumáním stejného materiálu, a i přes pouto vřelého přátelství se už jako studenti neostýchali veřejně ostře konfrontovat své vědecké názory.

28. listopadu 1898 na zasedání Slovanské komise zazněl referát A.D. Grigorjeva *Когда, где, с какого языка и на какой славянский язык впервые был сделан перевод „Повести об Акире Премудром“?*, v němž autor směle polemizoval s postoji F.I. Buslajeva, N.S. Tichonravova, A.N. Pypina, A.N. Veselovského a V. Jagiče. Mladý vědec především zpochybňoval existenci řecké předlohy, která se měla stát východiskem pro slovanského překladatele, a uvažoval o syrském originálu. Příspěvek našel živou odezvu. Debaty se zúčastnili: slavista mladogramatik R.F. Brandt, literární vědec A.I. Kirpičnikov, znalec slovanské Bible I.J. Jevsejev, archeograf I. Jacimirskij. Svůj odlišný názor, který souhlasil s tradičním pojetím, vyjádřil i spolužák N.N. Durnovo, a o něco později, dne 25. ledna 1899, rovněž na půdě Slovanské komise vystoupil na téma *О некоторых именах в славянском переводе „Повести об Акире“*. Tento dílčí tvůrčí vědecký diskurs, který začal na přelomu let 1898-1899 a přetrvával až do smrti jedné ze účastněných stran,³² dobře prezentuje školu M.I. Sokolova, kterou prošla celá řada nadaných studentů.

Dnes po uplynutí sta let kromě pozoruhodného průběhu studia a s ním spojeného procesu poznávání (pod dohledem prof. M.I. Sokolova) nás neustávají fascinovat ani dosažené výsledky. Román o Achíkarovi se v obou případech stal podnětem pro rozsáhlé zpracování, a to ve formě magisterského disertačního spisu. Co do doby zveřejnění výsledků bádání vede A.D. Grigorjev. Práci *Повесть об Акире Премудром: Исследование и тексты* v průběhu let 1912-1913 publikuje nejdříve časopisecky,³³ a poté, v roce 1913, ve zvláštním

³² Svědectví aktuality této látky u N.N. Durnovo nalzáme kupříkladu ve článku: ДУРНОВО, Н.Н. Старославянское прѣгъни (прѣгъня). In ДУРНОВО, Н.Н. *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2000, с. 690-693.

³³ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Повесть об Акире Премудром: Исследование. In *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1912, № 1, с. 1-288; 1913, № 1, с. 289-562, 265-316.

vydání.³⁴ Obhajoba probíhá 20. října 1913 na univerzitě v Charkově. N.N. Durnovo *Материалы и исследования по старинной литературе. I. К истории Повести об Акире Премудром* publikuje roku 1915, v roce 1916 prochází disertačním řízením.

Je obtížné rozhodnout o tom, která ze zmíněných prací více přispěla k pochopení slovanské redakce románu o Achíkarovi. Oba texty jednoznačně tvoří základ, na který po poměrně dlouhém období ticha a nezájmu navázali ruští medievalisté v druhé polovině 20. století, a který je respektován i současnou literární vědou. Děje se tak proto, že oba autoři pracovali v duchu M.I. Sokolova, tedy snažili se fundovaně odpovědět alespoň na některé z palčivých otázek, ale především – zodpovědně zpracovat a ve srovnávací konfrontaci prozkoumat všechny známé, dostupné prameny tak, aby poskytli základ pro budoucí badatele. Není náhodou, že v názvech disertačních spisů A.D. Grigorjeva *Исследование и тексты* a N.N. Durnovo *Материалы и исследования* se stále opakuje model celoživotního díla M.I. Sokolova *Материалы и заметки*. Avšak z hlediska uplatnění striktních požadavků učitele, se nám jako ryzejší přece jeví spíše spis z roku 1915.

N.N. Durnovo byl lépe vybaven po stránce jazykové, a tedy schopen lépe pochopit originály, a tím se vyhnout chybám, kterých není ušetřen A.D. Grigorjev. Ten byl v některých případech (syrština, arabština, arménština, rumunština) odkázán spíše na překlady, a navíc se často pouští do problematiky, pro jejíž zodpovědné vyřešení mu naprosto chybí nezbytné podklady. Velkým handicapem je i to, že rezignoval (zřejmě pro urychlení odevzdání práce do tisku) na aramejské záznamy konce 5. století př. Kr., se kterými seznamuje pouze N.N. Durnovo. Nicméně je třeba zohlednit, že primární úkol A.D. Grigorjeva byl poněkud jiný. Autora zajímal původ a osud slovanské redakce románu o Achíkarovi, a tak na základě tří ruských³⁵ a tří srbských opisů vymezil a pracoval s „první slovanskou redakcí“. V této rovině autor dosáhl nejhmatatelnějších výsledků: zjistil větší shodu mezi slovanským překladem se syrskou a arménskou látkou (v porovnání s arabským zněním). Prokázal, že jihoslovanské texty uvnitř slovanské redakce vytváří zvláštní celek a že ruské opisy v porovnání se srbskými lépe odrážejí originál. V souvislosti s propojením románu o Achíkarovi a „Úpěnlivé žádosti vězně Daniela“ (*Моление Даниила Заточника*) jako horní hranici překladu načrtl třetí desetiletí 13. století apod.

Nicméně nejdůležitější bod celé knihy o překládání slovanského Achíkara ze syrštiny, vyzněl, podle převládajícího dobového názoru, naprázdno. Jednoznačně prokázat absenci

³⁴ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Повесть об Акире Премудром: Исследование и тексты*. Москва: Синодальная типография, 1913.

³⁵ Bohužel vůbec nezahrnul pozdější, co do času vzniku, opisy památky, a opis z Soloveckého sborníku č. 31 (46) ze 16. st.

řeckého originálu se nepodařilo. Avšak hypotéza A.D. Grigorjeva ve vědě zůstala, působila, a dnes stejný postoj sdílí řada odborníků na literaturu Kyjevské Rusi, například N.A. Meščerskij,³⁶ O.V. Tvorogov³⁷ a zdá se, že i D.S. Lichačev.³⁸

Prof. M.I. Sokolov měl smysl pro detail. Kupříkladu jako málokterý badatel, se obtěžoval „preparovat“ rukopisnou památku s cílem zjistit původní stav a případný vývoj samotného knižního bloku. Proto trpělivě a pečlivě uvádí původní číslování jednotlivých sešitů, určuje jejich počet a rozsah, na tomto základě stanoví kolik listů v rukopisu chybí a co naopak přebývá. Již výše zmíněný V. Istrin si takovýchto drobností vůbec nevšímá a často dochází k naprosto scestným závěrům (například připisuje protografům texty, které se do jím zkoumaných kodexů zjevně dostaly druhotně). Způsob hloubkové archeografické analýzy prováděný M.I. Sokolovem v Rusku bohužel není běžný ani dnes. Jeho žák se rovněž vyznačuje mimořádnou precizností popisu. Avšak A.D. Grigorjev není vždy schopen odlišit skutečně důležitý detail od nepodstatného, a proto jeho spis leckdy vytváří dojem přílišného puntičkářství. Nicméně tento extrém, jak svého času podotkl prof. W. Anderson (a to přímo v souvislosti s výzkumem A.D. Grigorjeva), ve vědě přece může být tolerován: „daß ein guter Philologe ohne eine tüchtige Dosis Pedanterie nicht denkbar ist; aber Grigor'jev scheint in dieser Hinsicht des Guten denn doch etwas zuviel getan zu haben ... Immerhin ist in einer Publikation wie die vorliegende eine allzugroße Akribie einer allzukleinen unbedingt vorzuziehn.“³⁹

A.D. Grigorjev se nechává unést i v jiných věcech. Je až příliš horlivý při přípravě cyrilických památek k tisku. Pravděpodobně i v tomto případě je odhodlán překročit běžnou normu dokonalosti, a proto zase „zdokonaluje“ požadavek knížete M.I. Obolenského z roku 1851 o nutnosti „grafického“ zpracování látky. Veden touto snahou badatel pro texty jednotlivých opisů, které ve své knize publikuje paralelně, vypracovává dokonce odlišné grafické typy, litery.

Takže bezprostřední zkoumání originálů, precizní filologická analýza textů, neustálá kontrola a ověřování známých a nových dat, pracná textologická srovnávací konfrontace za účelem stanovení vývojové hierarchie mezi jednotlivými opisy – to všechno lze odvodit od prof. M.I. Sokolova. Ba co víc, na místě je úvaha o vlivu učitele na samotný výběr zkoumané

³⁶ МЕЩЕРСКИЙ, Н.А. *Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX-XV вв.* Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1978.

³⁷ ТВОРОГОВ, О.В. Сюжетное повествование в летописях XI-XIII вв. In *Истоки русской беллетристики: Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе.* Ленинград: Наука, 1970, с. 31-67, 163-180.

³⁸ ЛИХАЧЕВ Д.С. В чем суть различий между древней и новой русской литературой. In *Вопросы литературы.* 1965, № 5, с. 170-187.

³⁹ ANDERSON, Walter. A.D. Grigor'jev, Byliny a historické písně archangelské (Recenze). In *Zeitschrift für slavische philologie.* 1942, T. XVIII, s. 468-471.

látky. O volbě románu o Achíkarovi už byla řeč dříve, avšak zájmy M.I. Sokolova se neomezovaly pouze na literární díla.

Nedílnou součástí *Materiálů a poznámek* je kapitola věnovaná takzvané *Sisiniusově modlitbě*, což je apokryfická modlitba příbuzná zaříkadlům. Ruští badatelé 19. století měli k dispozici četné, většinou zlidovělé varianty tohoto výtvaru slovesnosti, avšak jen málo z nich svým stářím sahalo do 17. století. M.I. Sokolov publikuje a zkoumá texty modliteb ze 13. století, čímž významně rozšiřuje historický srovnávací horizont. Studie, při kterých se autor obíral danou problematikou,⁴⁰ poskytly řadu cenných poznatků a značně ovlivnily další výzkum verbální magie (například V. Mansikku). Tyto studie neztratily na své aktualitě doposud,⁴¹ dokonce v roce 2002 proběhla jejich nová aktualizace. Máme na mysli nález novgorodské březové kůry č. 930 obsahující Sosiniusovo zaříkadlo.⁴²

Folkloristický zřetel uplatňovaný autorem je vyjádřen přímo v předmluvě *Materiálů a poznámek*: „Общность культурных начал роднит даже такие болгарские, сербские и русские литературные памятники, в языке которых преобладает элемент местный над старым общеславянским; с этой точки зрения даже произведения устной словесности могут быть поставлены на ряду с памятниками письменности, как возникшие под одинаковыми культурными влияниями и часто в прямой зависимости от произведений книжных.“ Z těchto slov je patrné, že badatel o folklorní text sice projevuje zájem, ale především tehdy, když jde o odraz literárních námětů. Avšak i tak profesor Moskevské univerzity inspiruje své blízké okolí. Je vhodné připomenout, že folkloristické zájmy M.I. Sokolova byly velmi zdařilým způsobem dál rozvíjeny jeho syny, Borisem a Jurijem Sokolovými. Pravděpodobně také nebude náhoda, že A.D. Grigorjev ještě jako student rovněž obrací svoji pozornost k lidové slovesnosti, a přitom poukazuje na nutnost sledovat knižní element v epickém zpěvu. Největší pozornost sice, narozdíl od učitele, věnuje epické tvorbě, nicméně vlivem M.I. Sokolova snad lze odůvodnit větší badatelský zájem o bylinu o Potykovi (kapitola 3), která vyniká četnými elementy zaříkadla.

Existuje pak ještě jedna příznačná shoda mezi žákem a učitelem. Úplně první vědecký spis M.I. Sokolova není věnován ani staré literatuře a písemnictví ani folkloru, není dokonce

⁴⁰ Kromě uvedené práce jsou tu ještě: СОКОЛОВ, М.И. Апокрифический материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. In *Журнал Министерства народного просвещения*. 1889, Т. 263, № 2, с. 339-368; СОКОЛОВ, М.И. Новый материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. In *Древности. Труды Славянской комиссии императорского Московского археологического общества*. 1895, Т. 1, с. 134-202.

⁴¹ Jako příklad: АГАПКИНА, Т.А. Сюжетика восточнославянских заговоров в сопоставительном аспекте (заговоры от залотника и болезней живота). In *Studia mythologica slavica*. 2006, Т. IX, с. 243-275.

⁴² ЗАЛИЗНЯК, А.А. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 2004, с. 694; ГИППИУС, А.А. „Сисиниева легенда“ в новгородской берестяной грамоте. In *Заговорный текст. Генезис и структура*. Москва: Индрик, 2005, с. 136-142.

vůbec filologické povahy. Roku 1879 začínající badatel publikuje svoji studentskou práci *Из древней истории болгар*.⁴³ Spis oceněný Sankt-Peterburskou univerzitou udělením zlaté medaile se skládá ze dvou částí: 1. Vznik bulharského etnika, 2. Přijetí křesťanství bulharskými Slovanů. Nejdůležitější je část první, ve které se autor pouští do hledání Slovanů ve světových dějinách. Rozsáhlý historický výzkum do budoucna beze všech pochybností ovlivňuje pedagogickou aktivitu univerzitního profesora a přes ní i studenty. A.D. Grigorjev se k dějinám Slovanů ze stejných pohnutek (pomocí reinterpretací antických autorů prohloubit historii Slovanů) naopak obrací až v závěru své vědecké kariéry, konkrétně v době svého působení v Československu (podkapitola 2.3.).

Závěrem je na místě opravit rozšířené mínění, že se A.D. Grigorjev románem o Achíkarovi obíral pouze v souvislosti s magisterskou disertační prací a že následně tuto problematiku zcela opustil. Pražské archivy prozrazují něco úplně jiného. Jedna z nejstarších památek světové literatury pozornost vědce přitahovala v průběhu celého života. Zcela jednoznačně o tom vypovídá rozsáhlá studie *Тексты позднейших переделок „Повести об Акире Премудром“*.⁴⁴ Ve výčtu rozsáhlých prací, nad kterými badatel strávil poslední desítky let a které před smrtí předal do úschovy České akademii věd a umění, je uvedena jako první.⁴⁵ Touto prací A.D. Grigorjev navazuje na svůj předešlý spis z let 1912-1913. Její součástí je též jeden doposud nikde nevidovaný originál staroruské rukopisné památky relevantní pro slovanskou redakci starobylého románu (název skoropisem pravděpodobně 17. století na fol. 1r – *Выписано и³ пчелы книги поучение и наказание ꙗꙗ ѡуѣ къ снѣу*).⁴⁶

⁴³ СОКОЛОВ, М. *Из древней истории болгар*. Санкт-Петербург: Типография и хромофотография А.И. Траншеля, 1879.

⁴⁴ *Тексты позднейших переделок „Повести об Акире Премудром“* – ААВ ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 5, i.č. 4, sign. III.

⁴⁵ Žádost A.D. Grigorjeva o uložení jeho prací v archivu ČAVU – ААВ ČR, f. ČAVU, k. 146, i.č. 152, sign. 1235/44.

⁴⁶ *Тексты позднейших переделок „Повести об Акире Премудром“* – ААВ ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 4. Rukopisy zde uložené nefigurují v opisech Grigorjevem sebraných archangelských rukopisů ve Slovanské knihovně A. V. Florovského a V. D. Kuzminy.

1.2.2. Grigorjevovy výpravy na sever Ruska v letech 1899 až 1901 a jejich výsledky

Expedice A.D. Grigorjeva uskutečněné v letech 1899-1901 se do dějin folkloristiky zapsaly řadou prvenství.

Na zkoumání tak rozsáhlého a obtížně přístupného území si nikdo před ním netroufl. V rámci evropské části carského Ruska tvořila tehdy Archangelská gubernie největší teritoriálně administrativní celek. Začínala u severovýchodního cípu Norska, souběžně s Finským velkoknížectvím směřovala na jih a dále se rozprostírala na východ až po Ural. Zdaleka ne do všech koutů se A.D. Grigorjevovi poštěstilo nahlédnout. Prostor soudobé Murmanské oblasti, sever Karélie a Zimní břeh Bílého moře (sem, do vesnice Zolotica, měl A.D. Grigorjev původně namířeno) prozkoumal jiný student Moskevské univerzity, A.V. Markov. Neprobádána zůstala i oblast poblíž Archangelsku, tedy ústí a střední tok Severní Dviny (s výjimkou řeky Piněgy). Avšak i to území, které A.D. Grigorjev stihl obsáhnout, fascinuje svou mimořádnou rozlohou. Mladý filolog zmapoval celkem čtyři velké oblasti výskytu epické tradice: Pomorje, Piněgu, Kuloj a Mezeň, kterým v současné době odpovídá severovýchodní okraj Karélie, dnešní Archangelská oblast s přesahem do Něněckého autonomního okruhu a Republiky Komi. Ve zprávách o průběhu a výsledcích terénních cest badatel mimo jiné uvádí vzdálenosti, které během letních měsíců překonal. Abychom lépe pochopili rozsah a obtížnost vykonaného, dovolíme si tyto údaje doplnit a shrnout v podobě následující tabulky:⁴⁷

Navštívená oblast a doba trvání sběru	Vlakem	Lodí	Koňmo	Pěšky
Břeh Pomorja 5.6. - 9.7.1899	2 238 km	cca 935 km	?	cca 32 km
Piněga 4.6. - 7.8.1900	2 238 km	96 km	702 km	?
Kuloj, Mezeň 30.6. - 11.8.1901	2 238 km	768 km	874 km	cca 66 km

Takže ve snaze o co nejvěrnější zachycení severoruského epického repertoáru šestadvacetiletý student procestoval neuvěřitelných 10 187 km, přičemž nejobtížnější úseky překonané skrz mračna hmyzu pěšky nebo ve vratkém člunu cestou z jedné vesničky do druhé často vůbec nepočítá.

⁴⁷ Versty jsou převedeny do kilometrů. Cestování lodní dopravou v létě roku 1899 je rekonstruováno na základě Grigorjevova cestopisu.

Nemnohé cesty, které bylo lze na Ruském severu využívat pouze v letních měsících, putování mnohdy vůbec neusnadňovaly: „На ней (cestě – *M.L.*) в песчаных местах в сухую погоду сыпучий песок, а в глинистых местах в слякоть глубокая грязь; на ней масса выбоин, так что в иных местах на каждом шагу встряхнет раз пять. На ней обычно нет канав для отвода воды; а существующие на ней в виде исключения канавы устроены как будто для отвода глаз“ (II, 14)⁴⁸. A tak, ať již na koňském potahu nebo v nízkém chatrném člunu (*карьерольская однабойная осиновка*) sběratel všude doslova v náručí obětavě dopravoval citlivý náklad – fonograf s voskovými válečky. Jeho odhodlání a fyzicky náročná snaha za nepříznivých podmínek pořídit zvukový záznam archangelské sbírce přinesly další prvenství. Jedná se o vůbec první případ systematického zmapování východoslovanských epických melodií, a to v průřezu hned několika regionů. Celkem A.D. Grigorjev zaznamenal 174 rytmicko-melodických vzorků, a tak každý svazek sbírky provází početná příloha: I sv. – 56, II sv. – 45, III sv. – 55 melodií.

Epická sbírka má primát i v jiné filologické rovině, a sice z hlediska lingvistického. Zájem o ruskou dialektologii, který v roce 1904 vyústil založením Moskevské dialektologické komise (viz. oddíl 1.2.3.), podmínil precizní záznam mluvených textů. Jakožto dialektolog byl A.D. Grigorjev nucen konstatovat, že fonováleček pobírá jen nepatrnou část písně (několik řádků), a tak je důležitý spíše pro muzikologa. Badatel si byl dobře vědom, nakolik užitečná může být zvuková nahrávka větších úseků textu pro jazykovědu, avšak bylo by to finančně náročné a především stěžejí proveditelné. Zpěv by bylo třeba neustále přerušovat za účelem výměny nahrávacích médií. Pro zápis méně rozsáhlé, pouze několik set řádků čítající byliny, by bylo zapotřebí zhruba deseti válečků, pro záznam sta takových textů – tisíce válečků atd., což by vyžadovalo cestování s několika nákladními vozy. A tak pro potřebu dialektologů badatel vypracovává pravidla (I, 30-32) nezbytná pro fonetický záznam textů a zdokonaluje metodiku sběratelské činnosti. Jako lingvistický empirický zdroj jsou záznamy A.D. Grigorjeva svou kvalitou srovnatelné snad jen s texty A.A. Šachmatova, sebranými v roce 1884 na severozápadním pobřeží Oněžského jezera. Avšak tyto karelské materiály byly zveřejněny dlouho po vydání *Archangelských bylin*.⁴⁹ Neustálý zřetel kladený na přesný odraz mluveného projevu zásadně odlišuje sběratelskou činnost A.D. Grigorjeva od jiných, a proto je jeho sbírka považována za spolehlivý a věrný zdroj lingvistických údajů. Jsou to první záznamy z přelomu 19. - 20. století, o které se dnes mohou opřít dialektologové a lingvofolkloristé, aniž by museli kriticky prokazovat spolehlivost využívané látky.

⁴⁸ Zde a dále římskou číslicí označujeme svazek *Archangelských bylin* (2002-2003), arabskou stránku.

⁴⁹ Konkrétně se jedná o 10 bylin – *Фольклорные записи А.А. Шахматова в Прионежье*. Петрозаводск: Гос. изд-во Карело-Финской ССР, 1948.

Počínání A.D. Grigorjeva zasluhuje obdiv i za rozmanitost a kvalitu shromážděného folklorního materiálu. Sběratel má sklony vlastní podíl znázorňovat statisticky. Podle jeho výpočtu⁵⁰ začátkem 20. století ruská filologie celkem disponovala přibližně 1600 záznamy různých epických syžetů. Přibližně 70 textů poskytla sbírka Kirši Danilova, zhruba 200 textů předkládá P.V. Kirejevskij, dalších 230 – P.N. Rybnikov, 322 záznamů – A.F. Gilferding, 85 zápisů – N.S. Tichonravov a V.F. Miller, 205 textů – A.V. Markov a 101 píseň – N.J. Ončukov. Tím více vyniká počet A.D. Grigorjevem vlastnoručně zaznamenaných 424 textů. Na základě těchto údajů vzniká dojem, že A.D. Grigorjev sebral celou čtvrtinu vědě známého epického materiálu. Tento dojem je ovšem poněkud zavádějící. 424 písní je beze všech pochyb mimořádný počet, a právě tolik skutečně obsahuje jeho třísvazkové vydání. Avšak je nutno dodat, že jeho sbírka zahrnuje folklorní výtvořky různé žánrové povahy. V souladu s cíleným postojem zapisovat stariny jsou zde zastoupeny hrdinský epos, balady, historické písně a duchovní verše.

Pravdou je, že obdobným způsobem své sběratelské aktivity vyvíjeli i jiní Grigorjevovi současníci. To se projevuje v naprosto stejné skladbě jejich sbírek. Nicméně i přesto statistické úvahy a holé počty prozrazují jen málo co podstatného. Sbírkou A.D. Grigorjeva je dnes mimořádně důležitá zejména tím, že ve velkém počtu zaznamenává znění téhož námětu, a to dokonce i v lokálně omezeném prostoru. To dnes dává možnost usuzovat o skutečných mechanismech fungování eposu, sledovat poměr verbální ustálenosti a inovací, konfrontovat a porovnávat odlišné vypravěčské tradice (*сказительские школы*). Toto u jiných folkloristů nenajdeme, neboť ti usilují především o zmapování narativní rozmanitosti, a pro tento účel stačí zachytit píseň v jednom jediném provedení, a dále již hledat zcela nový syžet. Proto rozdíly, často několikanásobné, v množství shromážděného materiálu jsou podmíněny především zaměřením jednotlivých sběratelů folkloru, nikoliv jejich schopnostmi nebo snad větším či menším odhodláním.

Z hlediska soudobé folkloristiky nenachází opodstatnění ani občasná snaha zvyšovat hojnost zaznamenaných syžetů, kdy pod vlivem této snahy badatel některé jednotlivé kontaminace několika vzájemně pospojovaných námětů prezentuje jako zvláštní syžet apod. Hranice mezi syžetem, jeho součástmi a kontaminací není pevně vymezena ani dnes, a proto se nebudeme pouštět do konfrontace syžetové rozmanitosti u A.D. Grigorjeva a jeho předchůdců či současníků.

Výše uvedené postřehy pochopitelně nikterak nezmenšují důležitost epického sborníku. S naprostou jistotou můžeme říci, že archangelská sbírka skutečně patří k těm

⁵⁰ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Общие результаты работ собирателей и исследователей русских былин*. Львов: Типография Ставропигийского института, 1906, с. 5.

nejrozsáhlejším, nejdůležitějším a výjimečným. Prakticky všechny hrdinské postavy, a náměty s nimi spojené, které známe od jiných sběratelů, nalzáme i zde. Naopak se zde dokonce vzácně setkáváme s opačným jevem. Od doby objevu sborníku Kirši Danilova se stále jednalo o opakované zachycení týchž syžetů. V polovině 19. století přicházely nové náměty, ale vzápětí jiní sběratelé přinášeli jejich další a další záznamy. A.D. Grigorjevovi se však podařilo zaznamenat jeden naprostý unikát – piněžskou starinu *Путешествие Вавилы со скоморохаму* (I, 377-382). Píseň je tradičně přiřazována k takzvanému novgorodskému cyklu bylin. Bez výjimečného úsilí A.D. Grigorjeva by však zmíněný cyklus byl o tuto píseň chudší. Myslíme si, že tento naprosto ojedinělý případ ze všeho nejlépe svědčí o neopakovatelné hodnotě *Archangelských bylin*.

Uvažování o důležitosti a přínosu archangelských výprav z let 1899-1901 by bylo neúplné, kdybychom se nepokusili o pochopení celkové úlohy a místa A.D. Grigorjeva v ruské folkloristice 19. a začátku 20. století. Roli sběratele lze specifikovat pouze v kontextu vývoje filologie své doby. Hrdinský epos východních Slovanů do povědomí široké veřejnosti a do vědeckého výzkumu přichází jako by ve třech vlnách. První etapu zahajuje sbírka Kirši Danilova, začátek druhého období můžeme spojovat s postavou P.N. Rybnikova a konečně třetí vlnu tvoří sběratelská činnost A.D. Grigorjeva, A.V. Markova a N.J. Ončukova. Ve stejném sledu začneme i tento stručný přehled.

Začátek 19. století probíhá ve znamení objevování epické tradice. S odstupem několika málo let je v Moskvě zveřejňován staroruský epos literární (Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложениемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе. Москва, 1800) a ústní lidový (Древнія рускія стихотворенія. Москва, 1804). Památky dnes známé jako *Slovo o pluku Igorově* a *Sborník Kirši Danilova* ovlivnily následný vývoj slavistiky a zároveň, společně s Karadžičovými spisy, položily pevný základ slovanské vědy o eposu. Tyto dvě moskevské publikace představují důležitý mezník, avšak je třeba konstatovat, že situace v Rusku v první polovině 19. století nebyla pro zkoumání východoslovanského eposu nijak příznivá. Scházeli kvalifikovaní odborníci, kteří by se této problematice mohli fundovaně věnovat. Tohoto handicapu si byla vědoma dokonce i ruská Imperátorská akademie věd, která se absencí profesionálů ve vlastních řadách, na ruských univerzitách, snažila řešit způsobem poměrně radikálním. Začátkem roku 1830 přišla s nápadem založit v Petěrburku Slovanskou knihovnu a na pomoc přizvat český triumvirát: P. Šafaříka, F.L. Čelakovského a V. Hanku.

V případě s folkloristou F.L. Čelakovským, jak se dozvídáme z archivních materiálů, bylo přemístění na nové pracoviště dohodnuto do nejmenších detailů. Tajemník akademie P.I. Sokolov do Prahy zasílá návrh pro českého vědce přijatelných „podmínek“,⁵¹ ve kterých jsou sjednány civilní hodnota, platový výměr, délka působení ve vztahu k penzi, osud rodiny v případě předčasného úmrtí živitele atd. Bohužel v důsledku Listopadového polsko-litevského povstání tento záměr ztroskotat ze dne na den. Pravděpodobně po zmíněné vzpouře „nevědčích“ Slovanů Mikuláš I. nebo akademičtí úředníci již nebyli této slavistické iniciativě nakloněni.

Úkolem Všeslovanské knihovny bylo posílit ruskou slavistiku a podporovat myšlenku slovanské jednoty. Zcela jednoznačně by to znamenalo posun i ve studiu slovanské epiky a folklóru. Byl by to pokrok i v rovině empirického zmapování lidové slovesnosti. O tom svědčí zejména dopis F. L. Čelakovského J. Plánkovi ze dne 2. dubna 1830, ve kterém autor *Slovanských národních písní* mluví o úkolu navštívit některé slovanské země: „Mně též akademie ustanowuge dřjwe než se do Petrohradu odeberu, gestli mi přjhodno na gegj náklad cesty po některých slowanských zemjch wykonáwati.“⁵² Ohledně budoucí práce v Rusku si na jaře roku 1830 F.L. Čelakovský dopisoval s P. Köppenem, který slovanské území chápal v poněkud širším měřítku. Zohledníme-li tento postoj dopisovatele, lze předpokládat, že F.L. Čelakovský měl cestou do Petěrburku navštívit Polsko a západní gubernie Ruska včetně Pobaltí.

Plánované působení F.L. Čelakovského v petěrburské Imperátorské akademii věd by zcela jistě posunulo ruskou folkloristiku kupředu. Nejde přitom pouze o úsilí evidovat a sbírat lidovou slovesnost, ačkoliv na onu dobu by i to bylo velice prospěšné. Autor *Slovanských národních písní* (1822-1827) a *Litevských národních písní* (1827) se vyznačoval pozoruhodně širokým filologickým rozhledem, řešil otázku slovanské etnogeneze a glotogeneze, zabýval se srovnávací slovanskou mluvnicí, lexikografií atd. Lidovou píseň obdivoval z hlediska estetického a zároveň se snažil ji vnímat i v historicko srovnávací perspektivě. Na svoji dobu se folklorista F.L. Čelakovský vyznačoval pokrokovou metodologií, například trval na uchování originální podoby písní: „Але вшецки тыто пúснэ еше немáм з цензúры, я júх там дал онегды (зде в Прагэ; небо Вúденскúх бысме се до рока недочкали) про покушенú, нэколик арху Рускúх а Србск. с прелож. але ани (див дивú) се júх недоткл, таковúй мэл респект а написали имприм. Оригинал при вшех нáроднúх пúснúх бых прал абы кажды́ прэкладател взды сполу дал тлачит; небо ненú вставу, ани тен нейлепшú

⁵¹ Услови́я на счет чинов и пенсий, предлагаемые Ф. Челаковскому – LA PNP, f. F.L. Čelakovský, č. přír. 250/42.

⁵² LA PNP, f. F.L. Čelakovský, č. přír. 71/59.

знател так пёкнѣ то дати яко пуводнѣ. К тому бы прѣстала быти народнѣ пѣснѣ кдыбы се з цела вѣрнѣ дати дала преложити; так то жадѣ идиом каждего языка.“⁵³ Ve výše uvedeném citátu F.L. Čelakovský mluví o *Slovanských národních písních*, ve kterých svůj postoj cíleně uplatňuje.

Všeslovanská knihovna, ve které měl působit F.L. Čelakovský, poskytovala alespoň jistou naději na změnu. Bohužel tím, že ze záměru náhle sešlo, ruská akademie věd nezískala a ještě dlouhou dobu poté postrádala odborníka obdobných kvalit. A tak po celou první polovinu 19. století ruská folkloristika do jisté míry tápe ve tmě a beznaději. Ve stejné době, kdy se v Evropě byliny stávají předmětem velkého zájmu, a jsou šířeny v českých, německých, anglických aj. překladech, v Rusku panuje klid. Značně zpožděná výzva P.V. Kirejevského z roku 1838, podněcující k zájmu a sběru ruského folkloru, byla v tomto ohledu málo platná. Navíc to málo, co se dařilo nahodile shromáždit, se do vědeckého oběhu často dostávalo se značným zpožděním a v provedení zcela nevyhovujícím požadavkům soudobé filologie. Vztahuje se to především na redaktora P.A. Bessonova, který v letech 1860-1863 velmi neodborně vydal soubor hrdinských písní z kolekce P.V. Kirejevského a v letech 1861-1867 znetvořil sbírku P.N. Rybnikova. Z hlediska hrdinského eposu pak obzvlášť alarmujícím dojmem působí podvrh I.P. Sacharova z let 1838-1839. Tak či onak ruská filologická veřejnost po dlouhá desetiletí navenek vytváří mylný dojem, že v případě hrdinských písní se jedná o žánr dávno zaniklý, a jak ho nazývá - „archeologický“, a sama věří v oprávněnost tohoto názoru.

Nelichotivou situaci lze ilustrovat na příkladu téhož F.L. Čelakovského. Se sbírkou Kirši Danilova, podle druhého vydání K.F. Kalajdoviče z roku 1818, se poprvé seznamuje kolem roku 1822. V roce 1827 publikuje první větší překlad – hrdinskou píseň *Potok Michajlo Iwanovič*. V roce 1829 vychází *Ohlasy písní ruských*. Pro F.L. Čelakovského jsou hrdinské písně, a to po celý jeho život, „starobylá ruská skládanj“. Zdůrazňujeme příznačný výraz „starobylá“. V roce 1852 český vědec umírá, aniž by vůbec věděl, že jím tak obdivované starobylé písně se doposud naprosto běžně zpívají, a to dokonce v bezprostřední blízkosti Petěrburku (!) a občas i v samotném hlavním městě.

Neví to ovšem proto, že o tom zcela nic netuší ani ruská filologie. Z téhož roku 1852 máme pouze nepatrný náznak toho, že i v soudobé folklorní tradici snad přetrvává něco z toho, co je všem známo prostřednictvím „archeologické vědy“. Máme na mysli publikaci dvou bylin v *Moskevském sborníku* s doprovodnou úvahou A. Chomjakova, ve které stojí: „Две песни и две сказки, которые здесь напечатаны, записаны со словесного предания в

⁵³ Z českého cyrilicí psaného dopisu F.L. Čelakovského J. V. Kamarýtovi ze dne 28.05.1822. – LA PNP, f. J.V. Kamarýt, č. přír. 250/42.

разных местах России.“⁵⁴ Pojmem *pohádka* slavjanofil označuje epické písně. V případě obou písní je pak uvedeno i místo výskytu: „Архангельской губ., Шенкурского уезда. Записана г-м Кузмищевым.“ Avšak, i přes podobné evidentní svědectví o existenci živé epické tradice a přímé odkazy na ni, nikdo do Archangelské gubernie nespěchá. Musí uplynout ještě dalších padesát let do doby, než se za eposem tímto směrem vydá A.D. Grigorjev.

Čím déle neuspokojivý stav přetrvával, o to trpčí muselo být prozření. Je rovněž pozoruhodné, že realitu potupnou pro ruskou vědu roku 1861 odhaluje člověk, který se ke zdroji epické tradice dostává náhodně a proti své vůli. Je jím P.N. Rybnikov, čerstvý absolvent Moskevské univerzity, který se roku 1859 dostává do karelského vyhnanství v Petrozavodsku. Za velmi krátký čas vysídlenec shromáždí sbírku, která svým rozsahem mnohonásobně překračuje doposud známou epickou látku. Jsou v ní již známé i zcela nové syžety. Celá řada písní zaznamenaných P.N. Rybnikovem vypadala původněji a zachovaleji, než v podání XVIII. století od Kirši Danilova. První svazek vydaný v roce 1861 všem „vyrazil dech“, a proto „prvním dojmem vědeckého světa byly úžas a dokonce nedůvěra“.⁵⁵ Zahanbující byla zejména skutečnost, že ucelený systém epického žánru byl odhalen na dosah od Petěrburku. Ukázalo se, že celá řada prvotřídních zpěváků bylin běžně a při různých příležitostech navštěvovala i hlavní město. Jenže za celou tu dobu se nenašel nikdo, kdo by o ně projevil zájem a vyslechl jejich zpěv.

Objev živé epické tradice v Karélii zprostředkovaný sbírkou *Песни, собранные П.Н. Рыбниковым* (1861-1867) znamenal zásadní zlom v ruské folkloristice. Nadále ignorovat a nečinně přehlížet lidovou slovesnost již nebylo možné. Prvotní rozpaky a obavy z toho, že by se snad mohlo jednat o falsifikát, v roce 1871 definitivně rozptýlil A.F. Gilferding. Známy slavista, člen petěrburské akademie věd se vydává stejným směrem a mnohdy u týchž vypravěčů pořizuje nové a nové záznamy. Daří se mu překonat zdánlivě nepřekonatelné. Pro úplnější obraz a srovnání zde uvedeme následující údaje. V průběhu let 1860-1865 P.N. Rybnikov zaznamenal celkem 224 starin, z nich 165 jsou byliny. A.F. Gilferding v létě roku 1871 pracuje tak usilovně, jako by si předsevzal stihnout vše ruskou vědou doposud promarněné. Během pouhých 48 dnů od 70 zpěváků zaznamenává 322 písní, z nichž 270 jsou byliny. Další výprava se však pro badatele stala osudnou. 20. června 1872 v Kargopoli folklorista umírá na následky náhlého onemocnění tyfem.

⁵⁴ ХОМЯКОВ, А. Русские народные песни (Из приготавливаемого к изданию собрания П.В. Киреевского) и предисловие к ним. In *Московский сборник*. Т. 1. Москва: В типографии Александра Семена на Софийской улице, 1852, с. 319-331.

⁵⁵ ПЫПИН, А. *История русской этнографии*. Т. 2. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стаслюевича, 1891, с. 63.

Vydání P.N. Rybnikova (1861-1867, opak. 1909-1910) a A.F. Gilferdinga (1873, opak. 1894-1900), prezentující druhou etapu sběratelské a výzkumné činnosti, doposud tvoří zlatý fond ruského folkloru. Nesmírně podnětné byly i poznámky obou sběratelů a obzvlášť doprovodná stať A.F. Gilferdinga *Олонецкая губерния и ее народные песни*. Studium eposu se zde dostalo vážnosti a hloubky, a tak v pozdějších desetiletích je patrné další rozvinutí myšlenek a zdokonalování aplikovaných metod. Některé z tehdy zformulovaných otázek i problémů jsou aktuální dokonce i dnes.

Sbírkový v celém šíři představily rozmanitost živého epického žánrového systému a poskytly doposud tak postrádaný srovnávací materiál. Je však třeba zdůraznit jednu důležitou okolnost. A.F. Gilferding, veden do jisté míry snahou prověřit a ověřit nový epický materiál, pouze následoval P.N. Rybnikova, který se v Petrozavodsku, jak již bylo zdůrazněno, v roce 1859 ocitl zcela náhodně. Vlivem těchto okolností se oba věnují téže Oloněcké gubernii, která si vzápětí získává a ne zcela oprávněně uzurpuje pověst „Islandu ruského eposu“ (*Исландия русского эпоса*). Ve skutečnosti však tento titul patří Karélii jen z části. Stejným právem si ho mohou nárokovat i jiné oblasti rozlehlého Ruského severu, do kterých se P.N. Rybnikov a A.F. Gilferding nevydali. A právě tato vzdálenější ohniska epické tradice následně objevuje a zkoumá trojice mladých badatelů na přelomu 19. a 20. století.

Ze srovnání folkloristických výsledků A.D. Grigorjeva, A.V. Markova a N.J. Ončukova jednoznačně nejlépe vycházejí *Архангельские былины и исторические песни*. O přednostech sbírky již byla řeč na začátku. Nyní se budeme zabývat specifikací jejího místa a významu v kontextu vývoje ruské folkloristiky 19. století.

Ze všeho nejdříve je třeba zdůraznit čas sběru folklorní látky. V kosmonautice existuje pojem „astronomického okna“, označující časové rozmezí, kdy ke vzdálenému vesmírnému tělesu lze poslat sondu. Stejně tak i v ruské folkloristice existovalo pomyslné „epické okno“. Bohužel ruská věda z tohoto vzácného období promarnila celou první polovinu 19. století. V opačném případě by naše znalosti a pravděpodobně i počet známých epických postav a s nimi spojených syžetů mohly být mnohem obsáhlejší. „Epické období“ teprve v roce 1861 odstartoval náhodný nálezník P.N. Rybnikova a definitivně ho uzavřely tragické historické události na počátku 20. století. Bylinu sice bylo možné zaznamenat dokonce i po druhé světové válce, ale už jen vzácně. Každopádně jednotlivé pozdější záznamy už netvořily žádný epický žánrový systém.

Závěr epických časů velmi dobře dokládá článek O. Ozarovké *Северная экспедиция 1921 г. в Архангельской губернии*, otištěný ve Slávii roku 1928 a o rok později ve stejném periodiku publikovaná reakce A.D. Grigorjeva *Мои воспоминания о записи Кулойских*

былин. Poprvé se O. Ozarovská po stopách A.D. Grigorjeva vypravila v roce 1916. Chybělo jen málo, a cestování po řece Kuloj mohlo skončit tragédií: „Когда в 16-м году я поехала по Кулою, меня с моими тремя спутниками едва не убили в Сояне. Пока мы два дня проводили в Карьеполье (безуспешно, потому что меня принимали за германскую шпионку), один из гребцов ушел лесной тропой в Сояну вызвать еще лодку под товар, чтобы разгрузить нашу, и принес туда весть: ‚едет ерманьска императрица смотреть, как мины в мори спушнены‘. Соянцы решили побить камнями нашу лодку... Действительно, когда мы причалили к Сояне, на высоком берегу стояла толпа человек в полтора ста мужиков (по приливу время нашего приближения было рассчитано точно), и у каждого, как я потом узнала, было по большому камню за пазухой. Спас нас священник, проходивший мимо...“⁵⁶ Lidé nezpívali a zpozvdáli nedůvěřivě sledovali „německý špiony“. Bohužel nedůvěra a strach vůči všem nově příchozím v době neklidu přetrvávaly a byly posilovány událostmi Říjnové revoluce, občanské války, kolektivizací, likvidací náboženství a kulaků. Ovšem právě ona nepřátelská třída kulaků byla naneštěstí pro udržování eposu, podle postřehu A.F. Gilferdinga, často tou nejdůležitější.

Jak vyplývá z výše uvedeného, v dějinách ruské folkloristiky se vyskytlo jen velmi krátké období, během něhož probíhal sběr zpívané epiky. Je to období od roku 1861, roku vydání prvního svazku P.N. Rybnikova, až do roku 1914, začátku První světové války. Sběratelská činnost A.D. Grigorjeva, A.V. Markova a N.J. Ončukova toto pět desetiletí trvající období uzavírá. Monumentální sbírka *Архангельские былины и исторические песни* byla pořízena skutečně v hodině dvanácté. Již nikomu poté se nepodařilo zapsat tolik kvalitních textů. Výsledky dvou cest O. Ozarovské z let 1916 a 1921 jsou nepatrné a téměř zanedbatelné. Nebýt výprav z let 1899-1901, nemáme žádnou anebo jen velmi mlhavou představu o povaze a stavu epické tradice v prostoru od řeky Oněgy až po řeku Mezeň (vzdušnou čarou cca 500 km).

Prozkoumání eposu na tak mimořádně rozsáhlém území (Pomorje, Piněga, Kuloj, Mezeň) a v době patriarchálního uspořádání, které bylo vzápětí historickým vývojem zcela zatraceno, ze sbírky A.D. Grigorjeva udělaly ničím nenahraditelný a naprosto nepostradatelný zdroj studia východoslovanského eposu. Na přelomu 19. - 20. století se definitivně formuje korpus epických textů, se kterým folkloristika pracuje dodnes. Koncem 19. a začátkem 20. století probíhá jakási celková vědecká revidence folkloristických zdrojů: kritická aktualizace látky dříve známé a současně zveřejnění látky nově získané. Tak v roce 1901 vychází první úplné a vědecké vydání (pod red. P.N. Šeffera) sborníku Kirši Danilova, v průběhu let 1909-

⁵⁶ ОЗАРОВСКАЯ, О. Северная экспедиция 1921 г. в Архангельской губернии. In *Slavia*. 1928, гоđ. VII, сеš. 2, s. 405-413.

1910 je vytištěna tentokrát skutečně profesionálně uspořádaná (pod red. A.J. Gruzinského) sbírka N.P. Rybnikova, v letech 1894-1900 je opakovaně publikován A.F. Gilferding. Zároveň jsou zveřejňovány nové výsledky: v roce 1901 *Беломорские былины* od A.V. Markova, v roce 1904 první svazek A.D. Grigorjeva a *Печорские былины* od N.J. Ončukova, v roce 1910 třetí svazek *Archangelských bylin*. K tomu, aby byl obraz epické tradice na Ruském severu úplný, začátkem 20 století scházelo málo – čekalo se na poslední díl sbírky A.D. Grigorjeva. Avšak v důsledku nepřízně historických okolností kniha nebyla vydána, což vyvolalo dokonce domněnku, že byl vzácný rukopis nenávratně ztracen „během dobytí Varšavy Němci“.⁵⁷

Z hlediska příspěvku české filologie ke zkoumání slovanského eposu je obzvlášť potěšující skutečnost, že k dokončení archangelské řady došlo v Praze. S ohledem na výjimečnost publikace byla úloha recenzenta poměrně jednoduchá. Proceduru schválení a zařazení do edičního plánu ilustrují protokoly třetí třídy České akademie věd a umění. Z protokolu č. 205 ze dne 24. března 1926 se dozvídáme, že byl „obdržen rukopis prof. A. Grigorjeva, obsahující III. svazek ruských bylin“ a že je „rukopis přikázán k podání zprávy prof. Máchalovi“.⁵⁸ Podle usnesení dne 16. června 1926 „prof. Máchal podává zprávu o spise Alex. Dmitrijeviče Grigorjeva *Archangel'skija byliny, II*“.⁵⁹ Zpráva J.H. Máchala zřejmě byla ústní. Podkladem pro ni posloužil dopis A.D. Grigorjeva ze dne 22. února 1926, který v této disertační práci uvádím v plném znění jako přílohu č. 2. V něm folklorista informoval posuzovatele o vlastní životní cestě, o historii a porevolučním osudu své sbírky. Ruský emigrant nevidí nutnost vysvětlovat odborníkovi důležitost vydání, jen opodstatněně poukazuje na důležitost sbírky v kontextu rychlého odumírání eposu: „Мне не приходится говорить перед Вами о важности напечатания этого тома, заключающего в себе эпический запас всей северной реки, впадающей в Ледовитый океан, по которой в 1901 году знание былин-старин еще процветало, а теперь через 25 лет сильно ослабело, если не исчезло совсем.“⁶⁰

Český recenzent také nepochybně poukázal na to, že tímto svazkem bude dokreslen celkový obraz severoruského eposu. O tom mimo jiné svědčí přednášky J.H. Máchala *Slovanská epika*, ve kterých je přehled základních primárních zdrojů, nezbytných pro folkloristický výzkum, ukončen právě sbírkou *Архангельские былины и исторические песни*. Svazek kulojských bylin, zásluhou českých filologů vydaný Českou akademií věd a

⁵⁷ Tamtéž, s. 405.

⁵⁸ AAV ČR, f. ČAVU, sign. II.4, inv. č. 28.

⁵⁹ Protokol č. 207 ze dne 16. června 1926 – AAV ČR, f. ČAVU, sing. II.4, inv. č. 28.

⁶⁰ LA PNP, f. J.H. Máchal, Ex 5/A/23. Dopis objeven v neuspořádané části osobního fondu, v pracovních materiálech, v současné době by měl být uložen v korespondenci J.H. Máchala (K. 1).

umění v Praze roku 1939, se stal posledním chybějícím kamínkem do mozaiky. Mluvíme-li o českém příspěvku ke studiu slovanského eposu, jeví se nám toto vydání jako jedno z nejdůležitějších počinů. Kromě *Archangelských bylin* z roku 1939 mají na tento status nárok snad pouze dva další publikační výstupy: pojednání J.H. Máchala *O bohatýrském epose slovanském* z roku 1894 a monografie M. Murko *Národní epika jihoslovanská* (doposud nevydaný český psaný originál – LA PNP, f. M. Murko; AAV ČR, f. J. Horáka; v chorvatském překladu pod názvem *Tragom Srpsko-Hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930-1932* vydána v Záhřebu v roce 1951).

Českému recenzentu pravděpodobně neunikla ani preciznost filologického a folkloristického zpracování. Sbíрка, jak již bylo zdůrazněno, odpovídá nejvyšším odborným nárokům své doby. *Archangelské byliny* nelze ani vzdáleně konfrontovat s předešlými sbírkami epických písní. Jak správně svého času zdůraznila T.G. Ivanova, P.N. Rybnikov a A.F. Gilferding byli sice snaživí, ale přesto co do sféry primárního působení byli především obyčejnými státními úředníky.⁶¹ A.D. Grigorjev, filolog vzděláním i duší, řeší otázky folkloristické textologie i syžetové rozmanitosti, věnuje se melodické stránce epického zpěvu, metodologii sběru lidové slovesnosti, zohledňuje součinnost hrdinských písní s jinými folklorními žánry a dokonce i knižní kulturou, do nejmenších detailů se snaží zaznamenat dialektologické nuance atd. Jinak řečeno, třísvazková sbíрка *Архангельские былины и исторические песни*, založená na výsledcích výprav z let 1899-1901 a vydaná částečně v Praze, je nejrozsáhlejším a nejkvalitnějším (z hlediska komplexnosti přístupu) produktem celé slovanské vědy o eposu.

K uznání zásluh dochází již za života folkloristy. Za svou práci sběratel získal od Společnosti milovníků přírodovědy, antropologie a etnografie hned dvě vyznamenání – stříbrné medaile a byl jmenován jejím řádným členem. Po vydání třetího dílu bylin (1910) ho Oddělení ruského jazyka a literatury petrohradské Imperátorské akademie věd vyznamenalo zlatou Puškinskou medailí. Bez povšimnutí nezůstal ani pražský svazek kulojských bylin, ačkoliv druhá světová válka ztížila jeho reflexi. V současné době evidujeme dva velice kladné dobové ohlasy: recenzi Maxe Vasmera z roku 1941 opublikovanou v časopise *Deutsche Literaturzeitung* (č. 39/40, s. 927-929) a recenzi Waltera Andersona z roku 1942 v *Zeitschrift für slavische philologie* (T. XVIII, s. 468-471).⁶²

⁶¹ ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 168.

⁶² О рецензích на 2. svazek *Archangelských bylin* viz ЛЕМЕШКИН, И.В. Русская и чешская фольклористика. История публикации и рецензирования кулойских былин А.Д. Григорьева In *Rossica 07*. Praha: Slovanský ústav, 2007, s. 139-158.

Závěrem této kapitoly stojí za zmínku i čistě lidský aspekt mimořádného sběratelského úspěchu, který A.D. Grigorjeva doprovázel během archangelských výprav v letech 1899-1901. Důvod získání natolik bohatých terénních výsledků nespočívá výhradně v rovině profesionality. Vděčíme za ně i lidským kvalitám, o kterých se v dějinách folkloristiky zpravidla nemluví. Především přátelskému přístupu A.D. Grigorjeva ke zpěvákům, jeho schopnosti je nevylekat, neodradit, najít s nimi společný jazyk a získat jejich důvěru. Nejde přitom z naší strany o nepodložené tvrzení. Potvrzuje to následující příklad. Roku 1886, díky prostředkům poskytnutým na sběr písní v severních guberniích samotným carem, k Oněžskému jezeru a dále na sever např. směřují F.M. Istomin a muzikolog G.O. Ďutš. Epický materiál⁶³ jimi sebraný během tří letních měsíců je naprosto mizivý, což opravňuje F.M. Istomina k předčasnému závěru, že čím dál od Zaoněžského poloostrova a Kižského archipelagu, tím více epos (zvláště směrem na sever) slábne, a že „v Archangelské gubernii jsou byliny již vzácným jevem“.⁶⁴ Ze stejných míst, kde zmíněná dvojice sběratelů nenašla vůbec nic, autor *Archangelských bylin* přivází úctyhodný počet výborných textů. Určujícím pro takto zásadní rozdíly ve výsledcích sběru je naprosto odlišné chování folkloristů. F.M. Istomin se chová jako ruský „barin“. Po příjezdu do vesnice prostřednictvím místních úřadů („при содействии сотского, десятника или урядника“) svolává obyvatele na setkání, aby po krátkém vysvětlení vědeckého účelu návštěvy, který je pro prostého rolníka naprosto nepochopitelný, zapsal písně. Děje se tak v souladu s praxí první poloviny 19. století. Verbální postoj sběratele z té doby by bylo možné vyjádřit slovy: „Zazpívej, mužiku/babo, bylinu a dostaneš od cara rubl.“ A.D. Grigorjev striktně odmítal povýšení přístup, odmítal odvolávat se na nejvyšší, tedy carskou, vůli a zprostředkování komunikace s lidmi za pomoci úřadů: „Неудобным, заметим, фактом для записывания являлось то обстоятельство, что экспедиция (F.M. Istomin a G.O. Ďutš – M.L.) прибегала к помощи начальствующих лиц, хотя бы они применяли не свою *власть*, а *авторитет*, так как население привыкнув видеть начальствующих лиц, по большей части, в неприятных для себя случаях и не будучи в состоянии отличить требование их от авторитетной просьбы, относится к ним вообще недоверчиво, а в особенности, если не понимает, к чему клонится эта просьба.“⁶⁵

⁶³ *Песни русского народа. Собраны в губерниях Архангельской и Олонецкой в 1886 году* (Записали слова Ф.М. Истомин, напевы Г.О. Дютш). Санкт-Петербург: Изд. Рус. геогр. общества, 1894.

⁶⁴ Тамtéž, s. XIII.

⁶⁵ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Песни русского народа. Собраны в губерниях Архангельской и Олонецкой в 1886 году. Записали слова Ф.М. Истомин, напевы Г.О. Дютш. (Recenze). In *Этнографическое обозрение. Издание Этнографического отдела Императорского Общества Любителей Естественного, Антропологии и Этнографии*. 1899, Кн. XLII, № 3, с. 184.

Postava cara přitom byla tou úplně poslední, na kterou by se měl sběratel odvolávat. Aby podpořil svůj názor, A.D. Grigorjev uvádí vystižnou příhodu: „Весть о том, что собиранием народных песен интересуется сам Государь Император, не могла служить гарантией готовности населения сообщать свои знания. Доказательством является следующий случай, происшедший со мною в Андозере... Я явился в эту деревню вечером. В тот же вечер мне удалось записать наговор и одну песню. Но на следующий день вчерашний мой сказитель наотрез отказался мне сообщить что-либо, равно как и другая сказительница. Видя такое недоверие к своему исследованию, я отправился в обратный путь. Везшая меня крестьянка, убедившись из разговора со мной, что я безопасный человек, выяснила причину недоверия ко мне народа: ‚Мы думали, что ты подослан к нам от царской семьи.‘ Очевидно, здесь сыграло роль воспоминание об экспедиции Географического общества“.⁶⁶ Ve svých člancích, předmluvách k *Archangelským bylinám* a biografických náčrtcích o jednotlivých vypravěčích se A.D. Grigorjev dělí o vlastní zkušenosti, jak je třeba se zpěvákem eposu jednat.

Z uvedeného citátu zdůrazníme pojem *безопасный человек*. Vyvolání tohoto pocitu ve zpěvácích bylo podmínkou zdárného průběhu expedice. Dále navazovaly jiné požadavky: nutnost zůstat na místě aspoň týden (s cílem, aby si místní obyvatelé na přítomnost badatele zvykli), opatřit si vhodného průvodce (znalce eposu), vyvolat pocit soutěživosti mezi jednotlivými pěvci, správně naladit zpěváka na proces pořizování záznamu atd. Nebude od věci také podotknout, že A.D. Grigorjev měl též jistou výhodu v nevýhodě. Dojem neškodného podivína sbírajícího písně dokresloval i svým zevnějškem – vrozenou vadou chůze. Měl sice zvláštní přání, ale jakpak by mohl chromý chudák někoho ohrozit? Právě s touto vlastností, kulhavostí (*московец хромо́й*), A.D. Grigorjev byl spojován v paměti národa v první polovině 20. století.⁶⁷

---

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ ОЗАРОВСКАЯ, О. Северная экспедиция 1921 г. в Архангельской губернии. In *Slavia*. 1928, roč. VII, sv. 2, s. 408.

1.2.3. Založení Moskevské dialektologické komise

Výpravy do Archangelské gubernie v letech 1899-1901 jsou většinou vnímány jako výhradně folkloristické a etnografické. Avšak, jak jsme se přesvědčili v předchozích kapitolách, není tomu úplně tak. Severní expedice měly komplexní ráz. Neméně důležitý byl zřetel archeografický a lingvistický. Folklorní texty byly zaznamenávány s ohledem na dialektologické zvláštnosti místních nářečí. Příklady z *Archangelských bylin*, jakožto spolehlivého zdroje, jsou i dnes běžně zařazovány do slovníků severoruských nářečí.⁶⁸ Díky preciznosti záznamu a rozsahu shromážděného textového korpusu sbírka A.D. Grigorjeva zaujala důstojné místo vedle dobových studií takových autorů jako jsou: A. Podvysockij,⁶⁹ G. Kulikovskij,⁷⁰ A. Grandilevskij,⁷¹ I.M. Durov.⁷² Materiál pořízený před sto lety je dnes nesmírně důležitý, neboť odráží stav, kdy nářečí ještě nepodléhala tak výrazným nivelačním procesům. Dnes je konfrontován s látkou, kterou poskytují současné lexikografické práce⁷³ a dialektologické prameny, což mimo jiné umožňuje posuzovat rozsah sociolingvistických změn.

Avšak význam *Archangelských bylin* se tím zdaleka nevyčerpává. Je zde další pozoruhodný výsledek. Komplexně filologické výpravy na Ruský sever, kromě jiného zaměřené na zmapování a studium jazykových jevů, přispěly k aktivizaci a posílení myšlení o jazyce. Začátkem 20. století po získání rozsáhlých lingvisticko-folkloristických zkušeností A.D. Grigorjev inicioval vznik slavné Moskevské dialektologické komise. Bohužel tato okolnost, natolik významná pro dějiny lingvistiky, upadla do zapomnění. Jméno vědce bychom marně hledali v učebnicích ruské dialektologie⁷⁴ i ve většině příspěvků, které popisují historii Moskevské dialektologické komise. Jen velmi zřídka se vědcovo jméno vyskytuje ve výčtu mladých badatelů, kteří se zúčastnili činnosti zmíněné vědecké společnosti. Ke změně tohoto ustáleného mínění mělo posloužit též naše vystoupení *A.D. Grigorjev a pražský konec Moskevského kroužku* přednesené 21. 2. 2011 na zasedání

⁶⁸ *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*: Т. I-V. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1994-1996; *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1-42. Санкт-Петербург: Наука, 1965-2008.

⁶⁹ ПОДВЫСОЦКИЙ, А. *Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении*. Санкт-Петербург: Тип. Импер. Акад. наук, 1885.

⁷⁰ КУЛИКОВСКИЙ, Г. *Словарь областного олонекского наречия в его бытовом и этнографическом применении*. Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1898.

⁷¹ ГРАНДИЛЕВСКИЙ, А. Родина М.В. Ломоносова. Областной крестьянский говор. In *ОРЯЛ*. 1907, Т. 83, № 5, с. 87-304.

⁷² ДУРОВ, И.М. *Словарь живого поморского языка в его бытовом и этнографическом применении*. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2011.

⁷³ В případě severoruských nářečí to jsou: *Архангельский областной словарь*. Вып. 1-11. Москва: Изд-во МГУ, 1980-2001; *Словарь вологодских говоров*. Вып. 1-12. Вологда: Вологодский гос. педагог. ин-т, 1983-2007; *Словарь говоров Русского Севера*. Т. 1. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001.

⁷⁴ Курьíkladu: *Русская диалектология* (ред. Н.А. Мещерский). Москва: Высшая школа, 1972; *Русская диалектология* (ред. В.В. Колесов). Москва: Высшая школа, 1990; *Русская диалектология* (ред. П.С. Кузнецов). Москва: Просвещение, 1973 aj.

Pražského lingvistického kroužku. Materiál přednášky ve stručné formě předkládáme v této kapitole.

Na přelomu 19. - 20. století v Rusku spatřujeme několik osobností určujících směr vývoje ruské filologie. Jsou to především F.F. Fortunatov, jeho žák A.A. Šachmatov a A.I. Sobolevský. Z hlediska personálního obsazení byl nejméně uspokojivý stav v Moskvě. Náhlý odchod A.A. Šachmatova z moskevské univerzity v roce 1890 a jeho následné akademické působení (od roku 1893) v Petěrburku zarazily vývoj moskevské rusistiky. Začátkem 20. století měl kurs ruského jazyka na starosti R.F. Brandt. Profesor slovanské filologie sice byl schopen vyvolat zájem o jazykovědu, nicméně s ruským materiálem do hloubky nepracoval. N.N. Durnovo neuspokojivý stav popisuje následujícím způsobem: „Профессор Р.Ф. Брандт дававший нам программу по русскому языку, ограничивал свои требования немногими старыми работами. В программе почти не было работ А.А. Шахматова, потому что профессор Брандт находил, что эти работы слишком трудны для усвоения. По общим вопросам языковедения и по сравнительной грамматике индоевропейских языков не требовалось ничего. Знакомство со славянскими языками и то толь с двумя, одним западным и одним южным, требовалось лишь практическое; сравнительная грамматика славянских языков не требовалась и не была нам известна даже в объеме университетского курса, так как такого курса в Университете не читалось. Понятно – что, готовясь к магистерскому экзамену, изучая народные говоры, работая над описанием старинных рукописей, я не мог довольствоваться той программой, какая была нам дана проф. Брандтом, и, конечно, читал работы Шахматова, которые боялся нам рекомендовать проф. Брандт.“⁷⁵ Schopných studentů nespokojených se situací na univerzitě, kteří se nebáli číst A.A. Šachmatova a byli odhodláni jít dál, než kam byl ochoten je vést prof. R.F. Brandt, bylo zřejmě víc, a proto měla iniciativa A.D. Grigorjeva tak širokou odezvu.

Není také náhodou, že sdružování studentů se uskutečňuje s vědomím, za pomoci a s přímou podporou A.A. Šachmatova. Na podzim roku 1901, po návratu z poslední, Kulojské výpravy, A.D. Grigorjev informuje petěrburského akademika o svém záměru: „Я думаю устроить сначала частный кружок для изучения истории и диалектологии рус. языка; потом, когда выяснится число лиц и проявится больше охоты заниматься этим ... можно будет устроить что-н. большее.“⁷⁶ Vůdčí úlohu při vzniku lingvistického kroužku

⁷⁵ Протокол 189-го заседания Московской диалектологической комиссии – АРАУ, ф. 502, inv. 3, č. 71.

⁷⁶ Citováno podle: ИВАНОВА, Т.Г. Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 98.

prozrazuje i pražský životopis, ve kterém A.D. Grigorjev vyjmenovává vědecké spolky, které vznikly s jeho přispěním. V čele seznamu je právě dialektologická komise: „В Москве, по его инициативе, возникла Московская диалектологическая комиссия, состоявшая при Академии Наук. После признания ее постоянной комиссией Академии Наук он был первым секретарем ее при председателе академике Ф.Е. Корше. При Варшавском университете он устроил кружок студентов для изучения Западной Руси и был его руководителем. В Томске он устроил Общество этнографии, истории и археологии и был его первым председателем.“⁷⁷ To dosvědčují i spolužáci A.D. Grigorjeva, zapojení do činnosti kroužku. Podle vzpomínek D.N. Ušakova a N.N. Sokolova z roku 1914, „Московская диалектологическая комиссия образовалась из кружка, составившегося в Москве по инициативе А.Д. Григорьева из лиц, занимавшихся изучением истории и диалектологии русского языка.“⁷⁸

Nesmírně cenné je i jiné svědectví pamětníka, blízkého přítele A.D. Grigorjeva – N.N. Durnovo: „Не помню точно, кому из нас первому, Григорьеву или мне, кажется Григорьеву, пришла в голову мысль организовать кружок для изучения русского языка. Я больше его чувствовал потребность поделиться своими мыслями, касающимися лингвистических вопросов, с другими, чем Григорьев, потому что в это время был занят печатаньем своей первой большой работы по диалектологии... Хотелось высказаться, посоветоваться, поучиться, и я естественно искал такую среду, в которой можно было бы высказаться. Правда, Григорьев в этом случае много дать не мог. Его интересы были больше филологические: чисто лингвистической стороной дела он не интересовался. Когда несколько позднее в наш кружок вошел Д.Н. Ушаков и стал развивать мысль, что не дурно бы расширить задачи нашего кружка, сделав его лингвистическим вообще, не ограничивая его только русским языком, Григорьев был недоволен; он предпочитал, чтобы кружок остался при чисто филологических заданиях. Зато Григорьева привлекали задачи организаторского типа. Ему хотелось поскорее создать четкую классификацию старинных письменных памятников по языку, добиться экономического разделения труда по приведению в известность диалектологического материала и т.д.“⁷⁹ Vzpomínka N.N. Durnovo na počátku studentského spolku zazněla 6. února 1929 u příležitosti oslav 25. výročí Moskevské

⁷⁷ *Curriculum vitae* проф. А.Д. Григорьева – АНМР, f. *Ruská svobodná dřívě lidová univerzita v Praze*, k. 9, l. 281.

⁷⁸ УШАКОВ, Д.Н., СОКОЛОВ, Н.Н. Краткий очерк возникновения Московской диалектологической комиссии и ее деятельности за первое десятилетие (1904-1914 гг.). In *Труды Московской диалектологической комиссии*. Варшава 1914, с. 219.

⁷⁹ *Протокол 189-го заседания Московской диалектологической комиссии* – АРАВ, f. 502, inv. 3, č. 71.

dialektologické komise. Doba již nebyla příznivá pro to, aby byl připomínán a oceňován vědec, který skončil jako emigrant v buržoazním Československu. Přes to i z tohoto ojedinělého stručného výroku lze vydedukovat podstatnou věc. A.D. Grigorjev primárně usiloval o rozvoj rusistiky, a proto nebyl ochoten rozšiřovat záběr kroužku a tím obětovat jeho potenciál z důvodu výpomoci jiným skomírajícím oborům na Moskevské univerzitě. Cestu k posílení rusistiky A.D. Grigorjev spatřoval v dialektologii, a proto organizačně usiloval o systematičnost a o koordinaci výzkumných aktivit právě v této oblasti.

Založení Lingvistického kroužku (známého rovněž jako Moskevský lingvistický kroužek nebo Společnost pro zkoumání ruského jazyka), ze kterého následně vzešla Moskevská dialektologická komise, se v bytě A.D. Grigorjeva (*Большой Афанасьевский переулок на Арбате*) dne 26. září 1901 zúčastnilo pět absolventů z roku 1899. Kromě samotného iniciátora to jsou: N.N. Durnovo, N.N. Sokolov, I.M. Tarabrin a R. Nahtigal. Během pátého zasedání se ke kroužku přidává D.N. Ušakov, který zanechal i popis zájmů prvních členů: „Они (Durnovo, Ušakov – *M.L.*) не имели прямого руководителя по русскому языку, которым впоследствии занялись. Позже пришли к диалектологии – каждый по-своему, но все одним путем: от Фортунатова к Шахматову. Интерес к русскому языку у Григорьева, Дурново и Тарабрина шел от занятий древнерусскими памятниками; у Ушакова – интерес этот был подготовлен работой по фольклору у В.Ф. Миллера. Когда эти лица кончали университетский курс, в Москве было много разных научных кружков, но еще не было кружка по языку. Основанный ими кружок, первое заседание которого состоялось в сентябре 1901 г. в квартире Григорьева, был первым лингвистическим обществом. Все они вскоре потянулись к Шахматову, который тогда был уже академиком. Дурново сообщил Шахматову о возникшем кружке, после чего академик писал членам кружка, что очень заинтересован их работой, и добавил: „Надеюсь, вы приняли бы меня“. Бывая в Москве, Шахматов бывал на заседаниях кружка.“⁸⁰ V souvislosti s A.D. Grigorjevem je zapotřebí opravit dva body. Za prvé, jak již bylo poukázáno, kontakty s A.A. Šachmatovem předcházejí založení kroužku a dá se říci, že do jisté míry také zapříčinily samotný zrod spolku. Za druhé, A.D. Grigorjeva k dialektologii nepřivedla ani tak diachronní lingvistika a staroruské písemné památky, jako spíše lingvisticko-folkloristický výzkum prováděný v letech 1899-1901. Archangelské putování bylo všem dobře známo, stejně jako ovlivnění V.F. Millerem (o tom v kapitole č. 3), se kterým začátek své akademické dráhy spojuje i D.N. Ušakov. Je možné předpokládat, že i zde

---

⁸⁰ Тамтѣж.

se setkáváme se snahou příliš nezdůrazňovat větší pouto a vazbu na emigranta, než je nezbytně nutné.

Skladbu a spektrum zájmů členů mnohem podrobněji popisuje sám organizátor kroužku, a to v dopise A.A. Šachmatovovi ze dne 2. dubna 1902: „Н.Н. Дурново занимался русским языком и практически (при описании архивных рукописей и записывании произведений народной словесности) и теоретически, написал и напечатал несколько статей по русскому языку... И.М. Тарабрин начинает заниматься русским языком (он также описывает рукописи в архиве). Н.Н. Соколов производил записи диалектологического материала в области южно-великорусского поднаречья на границе с белорусским, а также записал кое-что и на литовском языке. В.А. Погорелов присоединился к нам позже, специалист по славистике, но занимается также русским языком... Д.Н. Ушаков занимается теперь историей русского языка и диалектологией (написал небольшую и неполную, но довольно аккуратную статью о говоре с Черкизово Коломенского уезда, на севере от Коломны по Рязанской железной дороге. Будет напечатана в сборнике в честь Филиппа Федоровича. Студент А.С. Мадуев написал небольшую и неполную, но также аккуратную статейку о говоре одного крестьянина Тверской губернии и собирается летом записывать диалектологический материал в Тверской и Саратовской губерниях. Последние два члена, студент Н.В. Васильев и доктор Р.Р. Нахтигаль, не читали еще рефератов в Обществе, но Р.Р. Нахтигаль обладает большими сведениями по славянским языкам и оказывает нам помощь при выяснении явлений русского языка, освещая их явлениями других славянских языков.“⁸¹ Vidíme, že sestava prvních členů byla rozmanitá, a že zúčastnění se metodou pokusů a omylů zabývali sebevzděláváním a hledáním vlastní cesty ve filologické vědě.

O mimořádné pozornosti A.A. Šachmatova vůči iniciativním moskevským studentům svědčí jeho dopis, adresovaný N.N. Durnovo, ve kterém je bezprostředně vyjádřen zájem o příspěvky A.D. Grigorjeva a nabízena pomocná ruka v dalším rozvoji: „Меня очень заинтересовало известие об образовавшемся у вас кружке. Весьма любопытны рефераты, прочитанные Григорьевым. Жалею, что этот кружок в Москве, а не здесь. Надеюсь, вы приняли бы меня в его состав. Не могу ли быть полезен вам и отсюда?“⁸²

⁸¹ ARAV, f. 134, inv. 3, č. 413.

⁸² Citováno podle: ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская.* Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 98.

A právě podpora petěrburského akademika přispívá legalizaci doposud soukromého Lingvistického kroužku.

Ovšem záměr legalizovat svoji činnost, který lze datovat již počátkem roku 1902, a realizace tohoto záměru mají od sebe značný časový odstup. Proces uznání kroužku nebyl vůbec jednoduchý. Je však třeba si uvědomit, že největší tíha dopadla právě na A.D. Grigorjeva. Právě on koncipuje činnost společnosti, snaží se vyvarovat toho, aby se kroužek stal jen dalším spolkem pouhých laických milovníků (v sestavě Etnografického oddělení Společnosti milovníků přírodovědy, antropologie a etnografie), vypracovává budoucí stanovы, dává na radu A.A. Šachmatova a kontaktuje akademika F.J. Korše, aby ten svou autoritou zaštitil nově vznikající vědecký útvar, přistupuje na urychlené zpracování dialektologické mapy ruštiny (za účelem získání preferencí umožňujících uznání kroužku) atd. Proto se první zasedání Moskevské dialektologické komise pod předsednictvím F.E. Korše koná teprve dne 21. ledna 1904 rovněž v bytě A.D. Grigorjeva. Tamtéž probíhala i zasedání řádná. Počínaje dubnem roku 1904 zasedání probíhají na novém místě, v prostorách Historického muzea na Rudém náměstí, což lze vysvětlit i tím, že se A.D. Grigorjev chystá na několikaletou zahraniční cestu (začala roku 1905).

Za nejznámější dílo Moskevské dialektologické komise je považována dialektologická mapa – *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе, с приложением очерка русской диалектологии. Составили Н.Н. Дурново, М.Н. Соколов и Д.Н. Ушаков* (Москва 1915). Její příprava se protáhla a namísto jednoho a půl roku trvala dvanáct let. Stalo se tak kvůli velikosti zkoumaného území, absenci ověřené metodologie a celé řadě s tím souvisejících dílčích problémů, které bylo pro zdárné uskutečnění záměru nutné, mnohdy v časové tísní, řešit. Tak kupříkladu na jednom ze zasedání A.D. Grigorjev navrhl poslech a dešifrování nahrávky pořízené fonografem. Ukázalo se, že členové kroužku text zaznamenávají rozdílně. Tak vyvstala nutnost vypracovat jednotné postupy pro zápis dialektologické látky. Nemálo úsilí bylo věnováno přípravám programu pro sběr dialektologických dat a jiným „maličkostem“.

Publikace dialektologické mapy v roce 1915 znamenala důležitý mezník. Tím skončila první nejtěžší etapa ve výzkumu nářečí východoslovanských jazyků. Dialektologové v ní spatřovali naplnění svého předsevzetí z dob založení komise a cítili satisfakci. Již nebylo nutné nadále soustřeďovat veškeré úsilí výhradně na dosažení tohoto největšího vytyčeného cíle, a tak se komise vyvíjí tím směrem, proti kterému se svého času postavil iniciátor dialektologického kroužku, tedy A.D. Grigorjev (viz výše uvedený citát ze vzpomínek N.N. Durnovo). A tak, roku 1915, při Moskevské dialektologické komisi vzniká Moskevský

lingvistický kroužek (1915-1924), který časem získává ještě větší ohlas. Vazba mezi Moskevskou dialektologickou komisí a Moskevským lingvistickým kroužkem je naprosto zřejmá. Všichni tři čestní členové nově vzniklého studentského uskupení jsou zároveň členy Moskevské dialektologické komise. Jsou jimi N.N. Durnovo, D.N. Ušakov a V.K. Poržezinskij. Celá řada badatelů udržuje členství v obou spolcích: F.N. Arfemov, P.G. Bogatyrev, A.A. Buslajev, G.O. Vinokur, G.G. Dinges, V.N. Kamenev, S.O. Karcevskij, M.M. Kenigsberg, S.J. Maze, M.N. Peterson, A.M. Peškovskij, P.P. Svešnikov, J.M. Sokolov, B.V. Šergin, R.O. Šor, R.O. Jakobson, N.F. Jakovlev aj. Na denním pořádku jsou společná zasedání.

V roce 1920 Moskevský lingvistický kroužek sdružoval 3 čestné a 34 řádné členy, avšak s odchodem předsedy R. Jakobsona do Estonska a následně do Československa, se činnost kroužku zpomaluje, až se v roce 1924 zastaví úplně. O něco déle, tedy do roku 1931, se značnými obtížemi působí kmenová Moskevská dialektologická komise (pod názvem *Постоянная комиссия по диалектологии русского языка*).

Důležitost Moskevského lingvistického kroužku nejen pro ruskou lingvistiku v roce 1976 zdůrazňoval R. Jakobson,⁸³ jakožto předseda a jeden z mála doposud žijících členů: „На мой взгляд, Московский лингвистический кружок (МЛК) был едва ли не самым значительным объединением русских филологов – и по созвездию выдающихся талантов, и по влиянию (часто опосредованному и косвенному) на развитие филологической мысли, и по не востребованному до сих пор потенциалу. Вклад кружка в лингвистику и поэтику XX в., не только отечественную, но и мировую, не сравним с каким бы то ни было другим. Но отсутствие своих печатных органов и издательской базы, недостаток авангардной броскости в организации научного быта, а также глубокие внутренние противоречия привели к тому, что символом русского ‚формализма‘ стал всемирно известный Опояз, тогда как основная работа по созданию новой филологии велась в недрах МЛК. Несмотря на все свое значение, Московский лингвистический кружок до сих пор остается *terra incognita* даже для большинства специалистов...“⁸⁴ Obzvlášť pozoruhodně vyznívají myšlenky o spojitosti Moskevského lingvistického kroužků s Pražským: „из МЛК пришли первые толчки к дальнейшему развитию фонологической проблематики и в московской, и пражской языковедческой среде“; „МЛК следует определить скорее не как формализм, а как предструктурализм“; „наследие московских инициаторов обнаруживается в многочисленных

⁸³ О чeskoslovenském období života Романа Якобсона viz např. ЧМЕЙРКОВА, С. Двадцать лет Романа Якобсона в Чехии. In *Rossica 2/96*. Praha: Slovanský ústav, 1996, с. 1-9.

⁸⁴ ЯКОБСОН, Р.О. Московский лингвистический кружок. In *Philologica*. 1996, Т. 3, № 5/7, с. 361-380.

лингвистических кружках, возникших в различных странах света и усвоивших через пражский образец и наименование, и внутренний строй, и многое из мыслей и замыслов, характерных для МЛК.⁸⁵

Angažmá P.G. Bogatyreva, S.O. Karcevského, B.V. Tomaševského, G.O. Vinokura, J.N. Tynjanova, návštěva Československa N.F. Jakovlevem a N.N. Durnovo, a především stalé působení R.O. Jakobsona s N.S. Trubeckým na pražské akademické půdě dnes často opravňuje, zvláště v Rusku, spatřovat v podobě Moskevského lingvistického kroužku výchozí bod pražského strukturalismu (viz. například – A.A. Reformatskij: „МЛК – исходный пункт для будущего Пражского кружка“ „Якобсон – основной основатель МЛК и его продолжатель в Праге“). Je-li tomu skutečně tak, potom pomyslnou stopu vzájemného propojení (či alespoň zprostředkované provázanosti) je nutno sledovat již od Moskevské dialektologické komise, tedy od šťastného nápadu Jakobsonova přechůdce – A.D. Grigorjeva. Právě Moskevská dialektologická komise jakožto kolegiální vědní univerzum dala světu Moskevský lingvistický kroužek. Vidět v komisi univerzitu nám dává právo třeba svědectví člena obou spolků G.O. Vinokura: „поколение студентов училось не столько в университете, сколько в Дialeктологической комиссии“.⁸⁶ Pokud ano, tak pravděpodobně nebude náhodou, že s československým filologickým prostorem více nebo poněkud méně úzce souvisejí: iniciátor a zakladatel dialektologické komise A.D. Grigorjev, další zakládající člen komise a čestný člen lingvistického kroužku N.N. Durnovo, člen dialektologické komise V.A. Pogorelov (od roku 1923 profesor bratislavské univerzity), předseda lingvistického kroužku R.O. Jakobson, členové obou vědeckých společností P.G. Bogatyrev, S.O. Karcevskij, G.O. Vinokur, N.F. Jakovlev, členové lingvistického kroužku N.S. Trubeckoj, B.V. Tomaševskij, J.N. Tynjanov. Pokud ano, je tedy také možné, že na úplném počátku této dlouhé pomyslné cesty byl obdiv k poetickým vlastnostem epického hrdinského zpěvu a fascinace bohatstvím a rozmanitostí severoruských nářečí.

Vůdčí postavou Moskevské dialektologické komise byl A.D. Grigorjev pouze na počátku její existence, tedy od okamžiku vzniku Lingvistického kroužku dne 26. září 1901 zhruba do konce roku 1904. V lednu 1905 začíná zahraniční cesta A.D. Grigorjeva, od roku 1912 působí ve Varšavě, ze které již jen zpovzdálí sleduje dění v Moskvě. Cestování, příprava bylin k tisku, magisterská práce a pedagogická činnost na určitý čas odvádí vědce od ruské dialektologie. Ale ne navždy. Návrat nastává v době neklidu, během sibiřského působení vědce.

⁸⁵ Тамtéž.

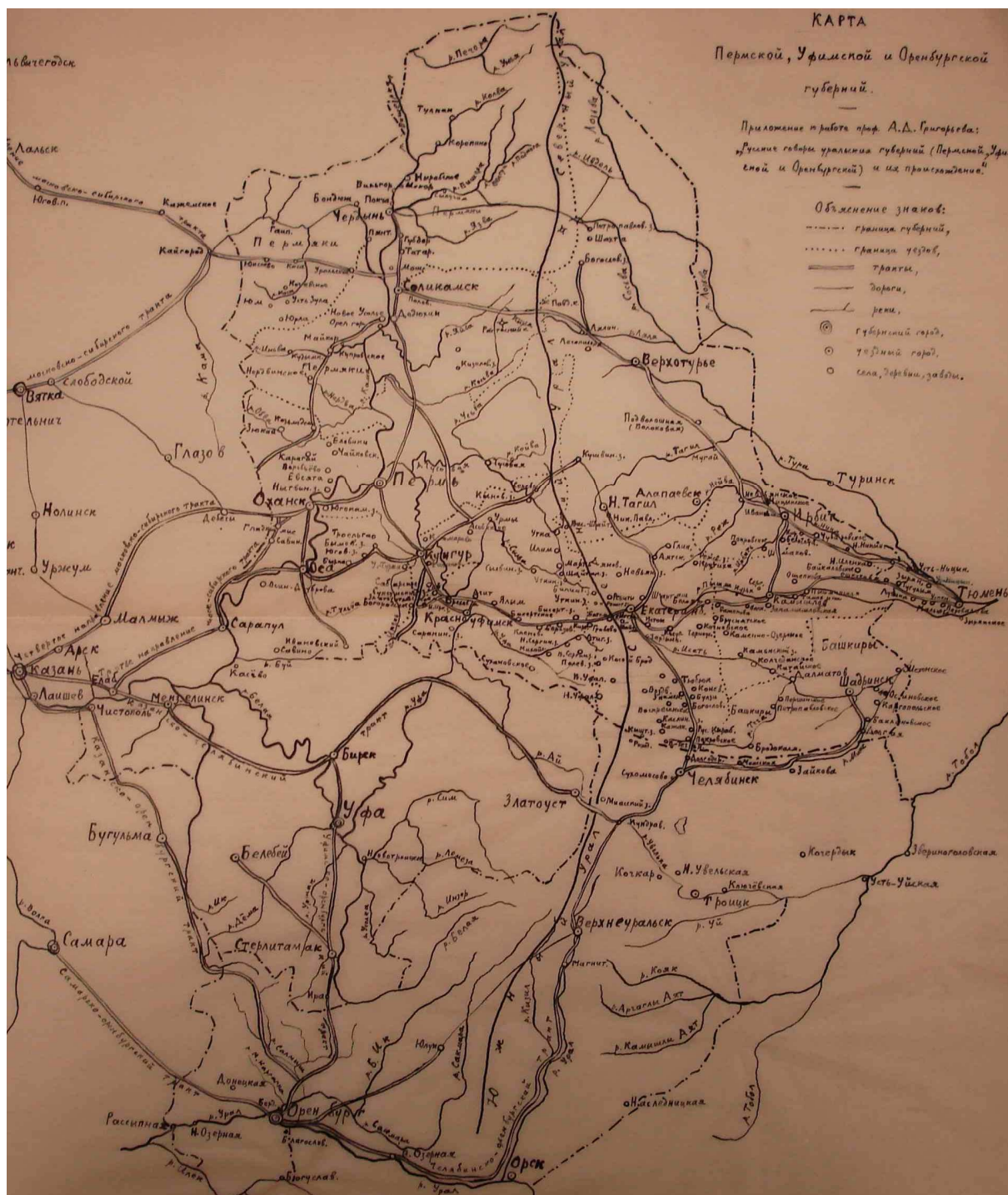
⁸⁶ *Протокол 189-го заседания Московской диалектологической комиссии* – АRAV, f. 502, inv. 3, č. 71.

V důsledku evakuace Varšavské univerzity v průběhu První světové války se A.D. Grigorjev nejdříve ocitá v Rostově na Donu, kde tráví dva akademické roky. Od 1. června 1917 je potvrzen jako řádný profesor Tomské univerzity, na které v různých funkcích pracuje až do odchodu do Polska a Československa, tedy do roku 1922. Pohnuté pětileté období je vynucené tragickými historickými událostmi, ale i přesto se vědec snaží svůj pobyt na Sibiři co nejvíce zužitkovat ku prospěchu téže dialektologie. Současně s A.M. Seliščevem A.D. Grigorjev rozvíjí rozsáhlý dialektologický výzkum, do kterého zapojuje řadu svých studentů. Je patrná naprosto evidentní souvislost a dokonce součinnost s Moskevskou dialektologickou komisí. Dialektologická mapa z roku 1915, o které byla řeč již dříve, zahrnuje evropskou část Ruska, A.D. Grigorjev provádí výzkum z opačné strany Uralu. Návaznost na produkt Moskevské dialektologické komise je deklarována v prvních řádcích rozsáhlé studie *Русские говоры Уральских губерний (Пермской, Уфимской и Оренбургской) и их происхождение*: „Настоящая работа явилась вследствие желания связать изучаемые мною русские старожильческие говоры Сибири с говорами Европейской России.“⁸⁷ Bohužel zmíněné dílo, jehož rukopis byl po válce nalezen v pozůstalosti O. Hujera, doposud čeká na své vydání.

Pochopitelně, po uplynutí sta let práce neodpovídá požadavkům soudobé filologie a zdá se být zastaralá. Je také možné, že kritický postoj ze strany V.A. Pogorelova, který vůči ní zaujal v roce 1937, skutečně prozrazuje nedostatečnost teoretické průpravy autora (zveřejněním práce by pověst ruské vědy, podle názoru profesora bratislavské univerzity, mohla utrpět újmu).⁸⁸ Nicméně rozsáhlý spis neztrácí aktualitu z hlediska dějin rusistiky a také pro empirickou jazykovědu, tedy jakožto soubor cenných dialektologických údajů. Obsáhnout během pěti let stejně pečlivě celou Sibiř nebylo reálné, avšak je dost i toho, co se zachytit podařilo (viz mapu zkoumaného území). Výzkum sibiřských nářečí probíhá pomocí programu vypracovaného v roce 1911 Moskevskou dialektologickou komisí: *Программа для собирания сведений, необходимых для составления диалектологической карты русского языка в Сибири. Северновеликорусские и средневеликорусские говоры* (Томск 1919). Ovšem A.D. Grigorjev ho přizpůsobuje potřebě studovaného areálu: „Эта программа в своей основе является программой, составленной Московской диалектологической комиссией, состоящей при Академии наук... В ней мною сделаны только необходимые для Сибири изменения и добавления.“ (s. 2)

⁸⁷ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 3.

⁸⁸ LA PNP, f. V.V. Francev, přír. č. 129/42, uloženo 2/E/5.

A.D. Grigorjev odstartoval a v období několik málo let koordinoval dialektologický výzkum na území Sibíře. Na toto období je vázáno několik publikačních výstupů spíše menšího rozsahu: *Русские говоры западной половины Николаевского уезда Самарской губернии*,⁸⁹ *Устройство и заселение московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров*,⁹⁰ *Образование и общее распределение русских*

⁸⁹ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Русские говоры западной половины Николаевского уезда Самарской губернии. In *Известия Томского Университета*. 1919, Т. IXX, с. 1-25.

⁹⁰ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Устройство и заселение московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров. In *Известия Института Исследования Сибири*. 1921, Т. 6, с. 1-116.

*старожильческих говоров Сибири,*⁹¹ *Русские старожильческие говоры Сибири. Вып. 1. К изучению русских старожильческих говоров Сибири,*⁹² *Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской.*⁹³

Navzdory relativně malému počtu publikací, věnovaných problematice sibiřských nářečí, získal iniciátor Moskevské dialektologické komise reputaci zakladatele sibiřské dialektologie. Jako příklad zde můžeme uvést hodnocení lingvistického přínosu z úst tajemníka Moskevského lingvistického kroužku a člena Moskevské dialektologické komise V.V. Gornunga: „Русская диалектология в советское время вышла и за границы русского языка в Европе. А.Д. Григорьев и А.М. Селищев были основоположниками сибирской диалектологии, которая в начале нашего столетия еще была *terra inkognita*.“⁹⁴ К odkazu A.D. Grigorjeva, aniž by si byli vědomi existence rozsáhlého pražského rukopisu *Русские говоры Уральских губерний (Пермской, Уфимской и Оренбургской) и их происхождение*, se hlásí současní tomští lingvisté. A.D. Grigorjev je pro ně zakladatelem takzvané Tomské dialektologické školy.⁹⁵

I tuto kapitolu je možné zakončit poukázáním na přímo hrdinskou povahu vědecké práce. Vynechejme přitom potíže spojené s rozlohou a cestovními nesnázemi. Zdají se totiž jako dost nepodstatné, když zvážíme nebezpečí spojené s politickou a ideologickou vřavou oněch let. Pohyb po občanskou válkou zmítané zemi mohl kdykoliv skončit tragédií. Unikátní svědectví se podařilo objevit v pracovních materiálech, pojmenovaných *Русские старожильческие говоры Сибири*. Jedná se o dopis⁹⁶ mladého spolupracovníka J. Staruchina, ve kterém je popsán konkrétní průběh dialektologického výzkumu a vyjádřeny obavy o budoucnost:

Многоуважаемый Профессор!

Я телеграфировал Вам в Томск, Мариинск, Красноярск. Ожидал Вас в Минусинске. Но очевидно, Вас что-то задержало в Томске.

Мне удалось обследовать население Енисея между Красноярском и Минусинском в трех главных пунктах: с. *Даурское*, с. *Новоселово*, д.

⁹¹ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Образование и общее распределение русских старожильческих говоров Сибири. In *Сборник статей в честь акад. А.И.Соболевского*. Ленинград: Изд. АН СССР, 1928, с. 386-389.

⁹² ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Русские старожильческие говоры Сибири. Вып. 1. К изучению русских старожильческих говоров Сибири* (Отдельный оттиск из журнала *Slavia*). Прага 1928, с. 1-36.

⁹³ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской. In *Sborník práce I. sjezdu slovanských filologů v Praze. 1929. Svazek II*. Praha 1932, s. 531-532.

⁹⁴ *История русской диалектологии* (под ред. Б.В. Горнунга). Москва: Изд. АН СССР, 1961, с. 5.

⁹⁵ *Томская диалектологическая школа: Историкографический очерк* (под ред. О.И. Блиновой). Томск: Изд-во Том. ун-та, 2006.

⁹⁶ Dopis ze dne 15. srpna 1921 – AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 4, sign. IIIa, inv. č. 3.

Сорокино. В Минусинске объехал след. населенные места: *Малую Минусу, Самодуровку, Большую и Малую Иню, Тесь, Восточное, Б. и М. Нички* (все на восток и юго-восток от Минусинска до р. Тубы); затем *Даниловский завод, Казанцево, Шушь, Кантерево и Среднюю Шушь* – последнее селение от Минусинска (все на юг, по правую сторону Енисея). Часть записей при аресте моего брата и моем задержании взята на раскурку.

Сейчас нахожусь в Красноярске. Задержусь здесь до конца августа. Но если мое присутствие в университете необходимо, выеду немедленно.

Опасаясь, что с ликвидацией истор.-филол. фак-та, если она действительно будет осуществлена, мне не придется больше работать в области языка.

Уважающий Вас

Я. Старухин.

PS. Срок моего документа кончился. Проживаю здесь с разрешения члена правления университета т. Айзебрега, который сейчас находится здесь.

Красноярск, Садовая 85, кв. Давыдова.

15/VIII.21.

Rovněž zde nacházíme poměrně rozsáhlou složku kvalitně zpracovaných textů, folklorních i ze všední mluvy, které svědčí o zaměření na dialektologii, folkloristiku, snaživosti a nadání začínajícího vědce. Bohužel nemáme důvod se domnívat, že pomocník prof. A.D. Grigorjeva měl šťastný osud – v sovětské filologii se jeho jméno nikde nevyskytuje.

1.3. Studijní služební cesta A.D. Grigorjeva po Evropě v letech 1905 až 1907

Zdlouhavé vydávání prvního a třetího dílu *Archangelských bylin*, na jejichž „dialektologických“ korekturách vědec pečlivě pracoval, a organizační starosti spojené se založením Moskevské dialektologické komise vedly k tomu, že A.D. Grigorjev měl málo času na přípravu na magisterské zkoušky a na svou disertační práci (viz. oddíl 1.2.1.). To samozřejmě komplikovalo i jeho finanční situaci.

Teprve 14. října 1903 mladý vědec složil magisterské zkoušky a byl přijat jako soukromý docent na katedru ruského jazyka a literatury Moskevské univerzity. Tím se jeho situace poněkud zlepšila a 23. ledna roku 1905 se A.D. Grigorjev oženil s Lidií Dmitrijevnou Voroncovovou. Manželka měla pochopení pro práci svého muže, neboť sama pracovala jako asistentka správce Oddělení předhistorických a křesťanských starožitností v muzeu N.P. Rumjanceva. Napsala také několik vědeckých článků a později v emigraci se věnovala studiu ikon na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Nezanedbatelná byla i její pomoc a podpora při přípravě *Archangelských bylin* k tisku.

Po letech v emigraci, v předmluvě ke druhému dílu *Archangelských bylin*, A.D. Grigorjev s vděčností vzpomínal na svou již zemřelou první ženu, která „за 30 почти лет нашей совместной жизни не только вырастила шестерых наших детей, но и помогала мне в переписке и корректуре и составила алфавитный указатель собственных имен к ‚Историческому Обозрению Сибири‘ П.А. Словцова, а также дала описание наиболее интересных икон Пряшевской Руси в статье, ждущей своего напечатания в изданиях Славянского устава в Праге.“⁹⁷

V roce 1905 se A.D. Grigorjevovi podařilo získat od Moskevské univerzity dvouletou studijní cestu, na kterou manželé ještě v lednu 1905 odjeli. Cestovali do Rakouska-Uherska, Německa a Francie. Navštívili Vídeň, Moravský Velehrad, Krakov, Lvov, Užhorod a Turčanský sv. Martin. Pobývali také v Praze, kde se A.D. Grigorjev seznámil s profesory slavisty – F. Pastrnkem, J. Polívkou, J.H. Máchalem, E. Smetánkou a dalšími. Navštěvoval přednášky na Karlově univerzitě a seznámil se se způsobem výuky slovanských jazyků a literatur. Sedm měsíců manželé strávili v Mnichově, kde A.D. Grigorjev u profesora K. Krumbachera studoval byzantskou literaturu. V Paříži vedle studia francouzského jazyka a literatury v Národní knihovně pracoval na své disertační práci.

Z korespondence nalezené v pražských archivech můžeme usuzovat, že mnohé kontakty, na které A.D. Grigorjev téměř po dvaceti letech, po svém přesídlení do Československa navázal, se zformovaly již při jeho první zahraniční cestě.

⁹⁷ *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Т. II. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2003, с. 8.

Ve Vídni se mladý vědec seznámil s historiografem slovanských literatur Josefem Karáskem. Nevíme kdy a za jakých okolností k tomuto seznámení došlo, avšak vzhledem k úzké provázanosti tehdejšího vědeckého světa se můžeme domnívat, že to bylo v kruzích blízkých profesoru Vídeňské univerzity V. Jagičovi. J. Karásek byl tehdy novinářem a činitelem krajanského hnutí Čechů ve Vídni. Skutečnost, že velmi dobře znal profesora V. Jagiče, dokazuje několik stovek dopisů zmíněného učenice ve fondu J. Karáska uloženém v LA PNP. Z dalších osob, které později sehrály nemalou roli v osudu budoucího emigranta a byly v kontaktu s J. Karáskem, můžeme jmenovat třeba V.A. Franceva, M. Hýska, J.H. Máchala, M. Murko, L. Niederleho, F. Pastrnka a v neposlední řadě J. Polívku.

V září 1905 manželé Grigorjevovi pobývali zřejmě mimo Vídeň. Z korespondenčního lístku není jasné konkrétní místo pobytu. Avšak dozvídáme se, jak pokračovalo studium A.D. Grigorjeva k disertační práci: „Мы думаем пробыть здесь еще недели две, пока не удастся покончить с арабскими версиями повести об Акире Премудром.“⁹⁸

O měsíc později, 27. října 1905, se ve Vídni odehrála významná událost, která však nikterak nesouvisela se studiem. Manželům Grigorjevovým se narodil nejstarší syn Rostislav. 8. února 1906 v lístku odeslaném z vídeňské adresy, *IX. Severingasse 19.5*, A.D. Grigorjev informoval J. Karáska o svých budoucích plánech: „Я теперь уеду на две недели в Галицию, жена остается с мальчиком в Вене. По возвращении моем мы думаем вскоре отправиться все вместе в Прагу.“⁹⁹

A skutečně, už za měsíc byl A.D. Grigorjev v Praze. V dopise z 5. března 1906 se obrátil na prof. F. Pastrnka s prosbou: „Многоуважаемый Господин Профессор! Мне очень хочется попасть на заседание 19-го марта в *Společnosti Nauk*. Поэтому я обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой ввести туда меня завтра.“¹⁰⁰ Z dopisu je zřejmé, že mladý vědec neztrácel čas a okamžitě se zapojil do vědeckého života v Praze.

O svých dojmech z Prahy napsal J. Karáskovi: „Прага нам понравилась более, чем Вена. Я ходил две недели в университет на лекции, познакомился со многими профессорами; у некоторых был и на дому. Был и в Музее и занимался в библиотеке. Осмотрели мы с женой еще немного, т.к. мешает мальчик, да и у меня мало времени.“¹⁰¹ Ve stejném dopise se vrátil i ke své předchozí cestě do Haliče, o které psal: „За поездку в Галицию а на обратном пути через Угорскую Русь и страну словаков я устал

⁹⁸ LA PNP, f. *J. Karásek*, přijatá koresp., č.inv.: 661-663, č.přír.: 349/36.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ LA PNP, f. *F. Pastrnek*, přijatá koresp., č.inv.: 278, č.přír.: 56/82.

¹⁰¹ LA PNP, f. *J. Karásek*, přijatá koresp., č.inv.: 661-663, č.přír.: 349/36.

страшно, но зато познакомился с двумя университетami, позанимался в нескольких библиотеках и видел просветительные учреждения у поляков, русских и slovakov.¹⁰²

V době svého pobytu v Praze v roce 1906 A.D. Grigorjev také vystoupil v Česko-ruské jednotě s přednáškou *Общие результаты работ собирателей и исследователей русских былин*, na které informoval posluchače o výsledcích sběratelské činnosti v oblasti ruského epického folklóru. Při té příležitosti se seznámil s jejím předsedou doktorem Václavem Girsou.

A.D. Grigorjev v průběhu své cesty nevynechal příležitost k dalšímu sebevzdělávání a samozřejmě usilovně shromažďoval a studoval materiály potřebné ke své disertační práci. Přesto již v této době projevoval živý zájem o národnostní povědomí slovanských národů v rámci Rakouska-Uherska, zejména Čechů a Slováků, jejichž historie se později stala jedním z jeho hlavních vědeckých zaměření: „Стоя в стороне от политики, я проявлял особый интерес к славянству. Во время своей заграничной командировки 1905-1906 годов я знакомился с положением в Австрии славян, и в частности чехов и словаков, в Праге в Чешско-русском обществе прочел весной 1906 года лекцию *Общие результаты собирателей и исследователей русских былин*‘. На своих лекциях по русскому языку и по славяноведению я знакомил русских студентов с границами и с положением славянских народов в Австро-Венгрии, и в частности чехословаков.¹⁰³

Po návratu do Ruska v roce 1907 vedl na Moskevské univerzitě přednášky z historie ruské literatury a ruského jazyka. Současně pracoval v Moskevském Archivu ministerstva spravedlnosti a zabýval se také korekturami třetího dílu *Archangelských bylin* (druhého v pořadí při vydávání), který se v té době připravoval do tisku. V dubnu roku 1912 nastupuje na místo lektora ruského jazyka na Varšavské univerzitě.

---

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Dopis A.D. Grigorjeva J. Polívkovi z 27. 9. 1924. – LA PNP, f. J. Polívka, přijatá koresp. 6/A/24.

1.4. Varšavská profesura a emigrace

Rokem 1912 končí Moskevské, a začíná Varšavské období v životě vědce.

13. března 1912 Historicko-filologická fakulta předkládá návrh na obsazení místa lektora ruského jazyka A.D. Grigorjevem a téhož dne Sbor Varšavské císařské univerzity tuto kandidaturu schvaluje: „От 13 марта с.г. за Nr. 79 с ходатайством об утверждении приват-доцента Московского университета и младшего делопроизводителя Московского Архива министерства юстиции, магистранта, коллежского ассесора А.Д. Григорьева в должности лектора Русского языка.“¹⁰⁴ Vzápětí je A.D. Grigorjev potvrzen v nové funkci.¹⁰⁵

Není spolehlivě znám důvod, který A.D. Grigorjeva do Varšavy přivádí. Varšavská imperátorská univerzita jen stěží přežila revoluční události z let 1905-1907. Obnovení výuky na podzim roku 1908 po třech letech nečinnosti a úvah o přemístění univerzity do Vilnius, Saratova nebo do jiného ruského města znamenalo, že stát hodlá vytrvat ve svých rusifikačních snahách. Během období, kdy na univerzitě panoval „klid a pořádek hřbitova“ (N. Dubrovskij), ji opouští řada profesorů, jejichž místa často zůstávají volná. Tak v roce 1908 není obsazeno celkem 29 míst akademických pracovníků. Po obnovení výuky se vedení univerzity a Ministerstvo národní osvěty snaží vakuum vyplnit, přičemž zase vyhledávají ideologicky spolehlivé kádry ruské národnosti. A právě do těchto velmi specifických podmínek na fakultu přichází A.D. Grigorjev. Je také možné, že odchod do Varšavy byl zapříčiněn absencí pracovních vyhlídek v Moskvě, ve které A.D. Grigorjev doposud setrval.

Nelze vyloučit, že při volbě budoucího místa působení sehrály jistou roli dva důležité a navzájem propojené faktory. Za prvé místní původ A.D. Grigorjeva: Varšavu a město Bělá, kde žili jeho rodiče, dělilo přibližně 150 km. Tato skutečnost s velkou pravděpodobností umožnila A.D. Grigorjevovi snazší adaptaci právě na této univerzitě. Varšavská univerzita si navíc byla dobře vědoma výzkumu a vědeckých kvalit budoucího lektora již dávno před jeho přijetím. V univerzitním periodiku *Русский филологический вестник* nacházíme kladné ohlasy na folkloristickou práci A.D. Grigorjeva. Jedna zpráva,¹⁰⁶ která upozorňuje na množství shromážděných folkloristických a jazykových dat, a o jejímž autorství zatím nevíme nic bližšího, je umístěna ve svazku č. 47 za rok 1902. V roce 1905 je publikována recenze

¹⁰⁴ Сокращенные протоколы заседаний Совета Императорского Варшавского университета за 1912 год (Первое полугодие). In *Варшавские университетские известия*. 1913, Т. VII, с. 26.

¹⁰⁵ Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского варшавского университета за 1912-1913 acad. Год. Назначены. In *Варшавские университетские известия*. 1913, Т. VI, с. 6.

¹⁰⁶ *Русский филологический вестник*. 1902, Т. XLVII, с. 260-261.

prof. J.F. Karského, ve které je autor *Archangelských bylin* charakterizován jako „mladý energický etnograf.“¹⁰⁷

Je také pravděpodobné, že s filologickou profesurou Varšavské univerzity se vědec blíže seznamuje už během své studijní cesty v zahraničí. V letech 1905 až 1908, v době nuceného přerušení přednášek, varšavská akademická obec za účelem profesionálního růstu houfně směřuje stejným směrem jako A.D. Grigorjev. Týká se to přinejmenším prof. V.A. Franceva, s nímž se cesty mladého badatele protínají zřejmě v Praze. Toto dokládá dopis V. Jagiće V.A. Francevovi ze dne 1. července 1906: „Постоянные смуты, не перерывающиеся в особенности в Варшаве, и Ваше молчание заставило меня полагать, что Вас-то и нет в Варшаве. Ведь лекций ни у Вас уже давно не было. Самое удобное стало быть время для командировок, путешествий с ученой целью и т.п. Теперь Вы опять в вашей Праге, в золотой Праге, не в варшавской. Вы даже виделись уже с Ф.Н. Сперанским в музее? Не знаю, застали ли Вы тут же Григорьева? Приехал ли уже и А.А. Кочубинский? Одним словом – русская колония в Праге в полном сборе. Но и нам в Вене достаются кой-какие крохи.“¹⁰⁸ Tehdejší pražskou „ruskou kolonii“ společně s A.D. Grigorjevem tvoří více učenců, avšak její podstatnou část právě ruská profesura z Varšavy. Je to zřejmý výsledek dlouholetých kontaktů, většího pouta mezi Prahou a ruskou varšavskou filologií. U tohoto specifického rysu, jevu, který v budoucnu zásadně ovlivnil emigrantské osudy některých „ruských Varšavanů“, cítíme potřebu ještě na chvíli setrvat.

Varšavská imperátorská univerzita vznikla v roce 1869 reorganizací Varšavské hlavní školy (*Szkoła Główna Warszawska, Варшавская Главная Школа*). Přetváření školy doprovázel proces striktní rusifikace: zůstal profesorský sbor schopný a ochotný přednášet výhradně rusky, který byl následně posilován – po celou dobu existence univerzity – profesurou z Ruska. Akademický růst Poláků byl naprosto zastaven, stejně jako univerzitní autonomie a samospráva. Byla to zjevně jediná vysoká škola, na které rektor nebyl volen, ale jmenován ministrem národní osvěty, a schvalován carem. Univerzita měla za úkol vychovávat proruský orientované statní úředníky, odvádět pozornost mládeže od revolučních myšlenek národně osvobozenického hnutí. Nicméně pragmatický politický záměr se dařilo realizovat jen z mále části, neboť mu odporovalo již samotné akademické prostředí a proces vědeckého poznání.

Spektrum vědeckých zájmů a činnost varšavského profesorského sboru často vůbec neodpovídají univerzitě tradičně přisuzovanému statusu reakční bašty carského Ruska. Historicko-filologická fakulta není výjimkou. Během druhé poloviny 19. století velice

¹⁰⁷ *Русский филологический вестник*. 1905, Т. LIII, с. 162-163.

¹⁰⁸ LA PNP, f. V.A. Francev, k. 3.

významně rozvíjí tradice ruské slavistiky. Děje se tak dokonce v úzké spolupráci s akademickou Prahou. Tradice ruské varšavské filologie nastolil první rektor (1869-1872) univerzity P.A. Lavrovskij, věhlasný slavista se zvláštním vztahem k bohemistice, k němuž přimykají takové slavistické kapacity jako: M.A. Kolosov, A.S. Budilovič, I.O. Pervol'f, F.F. Zigel', A.I. Smirnov aj. Z mladší generace, která na přelomu 19. - 20. století tento směr důstojně udržuje a dále rozvíjí, lze zmínit J.F. Karského a V.A. Franceva. Mimořádnou kvalitu, otevřenost a pokrokovost ruských filologů odráží již zmíněný *Русский филологический вестник*, vydávaný ve Varšavě od roku 1879, v němž svoje práce zcela bez zábran publikují i Češi.

Samotné umístění ruské univerzity na západním okraji říše, na území Království Polského, vybízelo k výzkumu slovanské filologie, jehož podstatnou součástí byly otázky slovanské vzájemnosti, národních obrození, kulturních, literárních kontaktů aj. Proto V.A. Francev vydává P. Šafaříka, zkoumá západoslovanské národní emancipace a vazby mezi Poláky, Rusy a Čechy, J.F. Karskij tvoří a publikuje „bělorusistickou encyklopedii“, tedy třísvazkové dílo *Бѣлорусовѣ* (sv. 1-3, 1903-1922), V.A. Pogorelov studuje historii slovanských jazyků a jazykové kontakty, N.N. Ljubovič bádá v oblasti polské reformace, A.D. Grigorjev se zabývá folkloristikou, osudem ze západu vypůjčených syžetů ve staroruské literatuře atd. Mnoho z tehdy vytvořeného neztrácí vědeckou hodnotu ani dnes.

Skutečný stav myslí varšavských „reakcionářů“ prozrazuje tvůrčí korespondence s pražskými a jinými spřízněnými kolegy. Jako důkaz zde uvedeme úryvek z dopisu V. Jagiče V.A. Francevovi ze dne 8. srpna 1907: „Сердечно благодарю Вас за сердечное письмо, в котором Вы мне живыми красками нарисовали картину незавидного положения русской науки в Варшаве. В сущности можно было это предвидеть. На вас, невинных жертвах неверной системы правления, отомщается ныне лишняя ревность бывших обрусителей а la Апухтин. <...> Я недавно с большим вниманием прочел Ваш великолепный труд о польском славяноведении, и мне теперь припомнились те времена взаимного уважения, чуть ли не доходившего до любви и восторга. Как далеко разошлись с тех пор ряд поколений! Утешительно все-таки то, что несмотря на роковые ошибки русского бюрократизма значение русского просвещения заставляет себя чувствовать. Беру пример с Вас. Никто другой, менее всего поляки, не сумел бы так прекрасно излагать ход польского славяноведения, как это сделали Вы, русский профессор с широкими взглядами и симпатиями ко всему благородному. Таких бы нам побольше! Меня обрадовало то место вашего письма, где Вы говорите о продолжении ваших исследований по польскому славяноведению. Я хотел уже попросить Вас о

подробностях насчет Мацевича и теперь я узнал, что он у Вас под пером. Т.о. я смею надеяться, что Вы сообщите мне кое-что о нем, чем я воспользуюсь под Вашим именем. Мне кажется, что я должен был отнести его к более позднему периоду, чем прочих „польских современников Добровского“. Этот период представляют люди тридцатых и сороковых годов, имевшие сношения с Прагой, но уже без Добровского. Или же Вы думаете, что лучше было бы и его включить в число деятелей вроде Линде, Бандтке, Бентковский, Лелевель?“¹⁰⁹ Z dopisu je zřejmé, že rozpor mezi politikou, prosazovanou ruskou vládou, a skutečným stavem, byl naprosto zřejmý dokonce i ve Vídni. Až na některé výjimky je ruská profesura působící ve Varšavě zcela legitimním a v profesionální rovině naprosto respektovaným partnerem. A zvlášť pro Prahu, pro kterou je Varšavská univerzita ze všech ruských tou nejbližší jak geograficky, tak i svým filologickým zaměřením.

Vědecká součinnost a dokonce i jistá orientace na Prahu (do níž je mnohem blíže než do Moskvy nebo Petěrburku) Varšavskou univerzitu ovlivňuje. To se v čase vynucené přestávky (v důsledku revoluce v roce 1905) konkrétně projevuje v podobě již zmíněné „ruské kolonie“, do které se v letech 1906-1907 v Praze dostává i A.D. Grigorjev. Stejná vazba nakonec ovlivňuje životy řady varšavských filologů v krutých časech po říjnové revoluci. Lze tím částečně odůvodňovat i odchod A.D. Grigorjeva do Československa, zvlášť s ohledem na skutečnost, že autor *Archangelských bylin* nebyl sám. S Československem je úzce spojen osud dalších dvou jemu blízkých Varšavanů: V.A. Franceva a V.A. Pogorelova. V emigrantském meziválečném období tvoří všechny tři zmíněné osoby jednu z nejpočetnějších „akademických menšin“.¹¹⁰

Důvod proč katedru rusistiky v Praze a v Bratislavě obsazují právě oni je třeba hledat v dobré obeznámenosti se situací a rovněž v letité a přátelské profesní spolupráci s českými kolegy. Všichni již předem věděli kam směřují, jak mohou být prospěšní a ke komu se mohou obrátit s prosbou o pomoc. Naprosto unikátní je v tomto ohledu případ V.A. Franceva, který vizi své budoucnosti s Prahou spojoval ještě za Rakouska-Uherska. O tom svědčí vzácný dokument – dopis V.A. Franceva z března 1919 uložený ve fondu J. Polívky v LA PNP. Uvedeme ho zde v plném znění:

¹⁰⁹ LA PNP, f. V.A. Francev. K. 3.

¹¹⁰ Počet varšavských profesorů, kteří přesídlili do Československa se neomezuje na uvedené tři osoby. Varšavanů může být víc. V této lze poukázat na jejich kolegu mladší generace. Konkrétně se jedná např. o Ivana Onufrijeviče Parnase, který absolvoval Varšavskou univerzitu, evakuovanou do Rostovu na Donu v roce 1917, a následně do roku 1922 na stejné univerzitě působil. Další profesní život I.O. Panase v pozdějších letech rovněž úzce souvisel s Prahou. O porevolučním osudu varšavské profesury viz též ЛЕМЕШКИН, И.В. Профессура императорского Варшавского университета и Прага. In *Российские ученые-гуманитарии в межвоенной Чехословакии*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, с. 72-79.

V březnu, 1919.

Многоуважаемый Юрий Иванович!

Когда-то, лет десять тому назад, колл. Пастрнек говорил мне о намерении вашего факультета открыть кафедру русской литературы (или русского языка). Он спрашивал тогда меня, не знаю ли я какого-либо кандидата на эту кафедру, если бы та изволением австрийского правительства была утверждена. Я предложил ему самого себя, так как я к 1911 году выслуживал в Варшаве пенсию, а кафедра едва ли раньше этого времени могла бы быть утверждена. Но этим планам не суждено было осуществиться... Быть может, они возродятся у вас теперь, в свободном, независимом университете? Охотно выставлю свою кандидатуру, если получу на это ваше и других „благословение“. Через два года я должен совершенно выйти „за штат“, так как кончаю 30 лет службы (всей педагогической); пенсию я имею право получить хоть сейчас, но ее никто мне не даст, ибо Всевеликое Войско Донское не в состоянии давать пенсии всем, нашедшим убежище на его территории и ныне служащим на Дону. Будет же когда-нибудь вновь „единая и великая Россия“, а тогда разрешатся как-нибудь и все наши больные вопросы. Я писал отсюда по этому вопросу (т.е. о моей кандидатуре в Пражск. унив.) И.В. Ягичу, когда у нас летом 1918 г. действовала немецкая *Telapost*. Сейчас мы отрезаны от мира и ведем жестокую борьбу „с севером“. Пишу Вам этих несколько строк с р. Kalouskem, который едет по делам в Чехию и вернется в обратном в Ростов. Буду очень рад, если Вы с ним дадите мне ваш тот или другой ответ.

Всего наилучшего!

Ваш Вл. Францев.

P.S. Надеюсь предстоящим летом побывать в Варшаве, свезти туда свою матушку и ликвидировать там свои дела. Быть может, мне удастся заглянуть тогда и в Прагу.

P.P.S. Так как поездка р. Kalouska откладывается, то я пользуюсь другим случаем и пересылаю письмо в Варшаву для отсылки Вам в Прагу.¹¹¹

Takže V.A. Francev by se v Praze pravděpodobně ocitl i za jiných, příznivějších podmínek, tedy i pokud by se Varšavská univerzita a Rusko nedostaly do víru tragických historických událostí z první poloviny 20. století. Revoluce a občanská válka pouze zpečetila tento přesun. A.D. Grigorjev a V.A. Pogorelov přicházejí do Československa původně neplánovaně, a to především kvůli naprosté zkáze, která postihla jejich akademickou domovinu. Málokterá z ruských univerzit se může vyrovnat té Varšavské, co do dramatickosti

¹¹¹ LA PNP, f. J. Polívka, k. 14.

událostí provázejících její existenci a zánik. Univerzita zanikla, její hmotné pozůstatky v roce 1919 skončily v Rostově na Donu v rámci provinčního pedagogického institutu. V roce 1923 bývalý rektor J.F. Karskij informuje Prahu o zániku univerzity: „В Минске живу временно, спасаясь от Петроградского голода. Как только явится возможность, немедленно перееду туда, <...> так как я сейчас состою членом Российской Академии Наук. Из Петрограда вышлю Вам Русский Филологический Вестник за 1915-1916-1917 г. После этого он не выходит пока. В Варшаве мое имущество сильно разграблено во время войны; пострадала и библиотека: все лучшие книги раскрадены. <...> О своих варшавских, ныне Ростовских на Дону коллегах уже около года никаких сведений не имею.“¹¹², „Мы уже почти пришли в прежнее состояние и значительно оправились от последствий голодовки. И.И. Замотин сейчас с успехом профессорствует в Минске. Собирается приехать сюда. Летом занимался здесь Вознесенский и оставил прилагаемое при сем письмо к Вам. Из Ростова все бегут.“¹¹³

I.I. Zamotin, zmíněný J.F. Karským, umírá ve vězení v roce 1942; spousta dalších společných varšavských kolegů a přátel ještě dříve. Několik profesorů, jimž se daří přežít evakuaci z Varšavy, utéct z Rostova a následně emigrovat z Ruska, je zachráněno. Poté, co si zachránili holý život, přirozeně hledají útočiště tam, kde dříve studovali a rozvíjeli slovanskou filologii.

Z hlediska kontaktů a vzájemného ovlivňování různých filologických světů bude zvláštní pozornost vyžadovat další, doposud jak se zdá, naprosto opomíjený případ návaznosti. V oddílu 1.2.3. jsme poukázali na jeden vývojový paradox, kdy něco, co bylo původně, zaniká, a následně se něco nového objevuje. Jednalo se o zánik Moskevského lingvistického kroužku v roce 1924 a založení Pražského lingvistického kroužku v roce 1926. Na ose Varšava – Praha spatřujeme obdobný jev, ale v rovině vědecko-ediční. V Rostově na Donu kolem roku 1917 zaniká nesmírně vlivné varšavské slavistické periodikum *Русский филологический вестник*, do kterého běžně přispívají i čeští badatelé, a v roce 1922 v Praze vzniká *Slavia*. Mimo jiné o tom svědčí korespondence mezi J.F. Karským a M. Murko, ve které zkušený, dlouholetý redaktor „předává“ autory, kteří dosud hojně přispívali do varšavského časopisu, do péče svého „nástupce“.¹¹⁴

Zůstává nám poslední podnět, důležitý pro adekvátní pochopení varšavského období v životě A.D. Grigorjeva. Obnovení výuky v září roku 1908 doprovázel jeden vypočítavý vládní tah. S cílem alespoň na čas z univerzitních lavic vypudit polský živel, a tím vysokou

¹¹² Dopis J.F. Karského J. Polívkovi od 14.11.1919. – LA PNK, f. *J. Polívka*, k. 14.

¹¹³ Dopis J.F. Karského V.A. Francevovi od 06.10.1923 – LA PNP, f. *V.A. Francev*, k. 7.

¹¹⁴ Viz LA PNP, f. *Slavia*, sign. 16/64/0470. Tamtéž také dopis D.K. Zelenina.

školu uklidnit, Ministerstvo národní osvěty povoluje přístup seminaristům, aniž by tito museli prokázat vědomostní kvality odpovídající běžným nárokům klasického gymnazia. Výsledkem je masový příval mládeže z celého Ruska, většinou potomků ruského kléru, kteří chabostí vzdělání, a z ní plynoucí nesmělostí, významně snižují výukové standardy. Lidé, kteří by se jinak na vysokou školu dostali jen stěží, posloužili jako další nástroj rusifikace „západního kraje“. Tento vládní krok by jistě tvořil jen další stránku z dějin ilustrujících zákeřnost ruské imperiální politiky, kdyby nebylo několika studentů, kteří přeže vše vynikli a tradici varšavské slavistiky udržovali i po definitivním zániku své *alma mater*.

K nim beze všech pochyb patří i jméno A.P. Skaftymova. Známý profesor Saratovské univerzity ve Varšavě studoval v období 1909-1913, tedy v čase, kdy na Historicko-filologické fakultě již působil A.D. Grigorjev. První rozsáhlá práce *Поэтика и генезис былин*, kterou A.P. Skaftymov získal pověst a uznání, ukazovala na úskalí a bezperspektivnost doposud užívaných výzkumných metod a zároveň zdůrazňovala nutnost primárního prozkoumání vnitřních poetických zákonitostí epických písní (viz podkapitola 2.3.). Striktní požadavek se nám může jevit jako nečekáný od člověka, který neměl vlastní zkušenosti s živou epickou tradicí. Ovšem je třeba zohlednit tu okolnost, že student A.P. Skaftymov měl po ruce zkušeného folkloristu, který byl, jako nikdo jiný, zasvěcen do soudobého epického kánonu a měl k dispozici největší sbírku zvukových nahrávek. Máme na mysli A.D. Grigorjeva.

V kontextu úzké provázanosti mezi Varšavou a Prahou je pozoruhodné, že, jak vypovídají archivní materiály, A.P. Skaftymov udržoval kontakty s folkloristickou Prahou. Svědčí o tom koncept dopisu M. Murko, adresovaný autorovi *Поэтики и генезис былин* ze dne 2. dubna 1927, ve kterém jsou projednávány ediční záležitosti: „Статья ‚Записки из подполья‘ Достоевского пригодились бы для Славии, если не будет слишком обширна, не более 2-х листов. Но даже в этом случае – должен предупредить Вас – что Вы будете ждать приблизительно год, тк кк у меня накопилось очень много материала и в особенности русского. Я получил Вашу книгу ‚о былинах‘, которая меня очень интересует, но я не успел ее прочитать до конца и поэтому Вас так долго не поблагодарил за нее. Постараюсь, чтобы было бы о ней написано в Славии.“¹¹⁵

20. října 1913 A.D. Grigorjev obhájil na Charkovské univerzitě svou disertační práci *Повесть об Акире Премудром. Исследование и тексты* (viz oddíl 1.2.1.) a získal hodnost magistra ruského jazyka a literatury. 21. července 1914 byl A.D. Grigorjev jmenován

¹¹⁵ LA PNP, f. *Slavia*, sign. 16/64/0686.

mimořádným profesorem Varšavské univerzity. Začínající světová válka a po ní následující události však zcela zvrátily slibně se vyvíjející vědeckou dráhu.

Varšavská univerzita, jak již bylo řečeno, byla v roce 1915 evakuována do Rostova na Donu, kde byl A.D. Grigorjev po další dva roky profesorem a děkanem Historicko-filologické fakulty Varšavských vyšších ženských kursů. Zároveň pracoval jako profesor a děkan Jednoročních pedagogických kurzů pro přípravu učitelů středních škol.

1. července 1917 se stal řádným profesorem Tomské univerzity, prvním děkanem nově utvořené Historicko-filologické fakulty a vedoucím Katedry ruského jazyka a literatury. Ve stejném roce se stal ředitelem Muzea etnografie a archeologie při této univerzitě. 11. října roku 1919 byl Radou Tomské univerzity zvolen na tři roky prorektorem. 23. září 1920 se stal členem Ústavu pro výzkum Sibíře. V tomto období také organizoval dialektologické expedice se zaměřením na místní nářečí starousedlíků, kterým se věnoval ve své rozsáhlé práci *Русские старожильческие говоры Сибири*.¹¹⁶

Bylo to velmi těžké období, neboť politická situace byla krajně nestálá. Na počátku školního roku 1917 byla u moci Prozatímní vláda, v prosinci se v Tomsku ujali moci Sověti, proti nimž již v květnu následujícího roku vypuklo povstání, město ovládli čeští legionáři a část univerzitních prostor dokonce obsadila armáda Kolčaka. Na své styky s českými legionáři však A.D. Grigorjev později vzpomínal kladně: „К чехам я относился в России сочувственно. Будучи в 1918 году деканом (а затем проректором) Томского университета, я устроил офицера чешских войск д-ра Виру лектором чешского языка в Томском университете, несмотря на недочеты в его прошении и на недостатку у него нужных документов, причем выхлопотал учреждение для него соответствующей должности и оклада жалования... Со стороны чехов во время пребывания в Сибири я всегда встречал дружелюбное отношение при встречах с ними как в Томске, так и в других местах Сибири во время своих летних поездок по Сибири для собирания особенностей русских говоров.“¹¹⁷

V létě roku 1918 se A. D. Grigorjev vydal do Rostova na Donu, ve snaze nalézt rodinu, která ho do Tomska nedoprovázela a v průběhu válečných událostí se tak ocitla na druhé straně fronty. V zimě 1918-1919 uskutečnil pracovní cestu do Permi a Nyty.

V prosinci 1919 se situace v Tomsku opět zásadně změnila, moci se ujala sovětská vláda a čeští legionáři město opustili. Je pravděpodobné, že právě tehdy A. D. Grigorjev poprvé pojal úmysl opustit Rusko: „Поэтому, когда после ухода чехов из Сибири выяснилось, что в России при коммунистах жить совершенно нельзя, я решил

¹¹⁶ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 5, sign. IIIa, inv.č. 3.

¹¹⁷ Dopis A.D. Grigorjeva J. Polívkovi ze dne 27.9.1924. – LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

выбраться из России в Чехию, наводя справки о Чехии и доставая чешские газеты у чешского представителя в Томске.“¹¹⁸

V průběhu těchto let A. D. Grigorjev utrpěl značnou hmotnou ztrátu, a to hned dvakrát, když přišel o veškerý majetek a knihovnu v Rostově na Donu, a jak později zjistil, také ve Varšavě. Tam spolu se vším ostatním nenávratně zmizely i jeho koncepty a poznámky k prvnímu a třetímu dílu *Archangelských bylin*, fonograf, válečky s nahranými nápěvy i všechny autorské výtisky jeho knih: „Потеряв сначала в Варшаве, а затем в Ростове-на-Дону имущество и библиотеку, я сохранил при себе все-таки переписанную начисто копию второго тома ‚Архангельских былин и исторических песен‘ и большую часть подлинной записи его.“ (II, 7)

Při své poslední cestě do Petrohradu v srpnu 1917 během organizace svého přechodu na Tomskou univerzitu si A.D. Grigorjev prozíravě vyžádal z Oddělení ruského jazyka a literatury Akademie věd zpět rukopis druhého dílu *Archangelských bylin* i notové záznamy, které ho pak provázely na všech jeho strastiplných cestách až do Prahy.

Na podzim roku 1922 byla Fakulta společenských věd Tomské univerzity, jejíž součástí byla i Historicko-filologická fakulta, sovětskou vládou uzavřena. A.D. Grigorjev byl současně jmenován profesorem v nově otevřených univerzitách v Čitě, Irkutsku a Permi, avšak rozhodl se raději odjet s celou rodinou do Polska. Jediný způsob, jak mohl vědec se ženou a šesti dětmi vycestovat, bylo získání polského státního občanství.

Žádost o polské občanství A.D. Grigorjev odůvodnil tím, že se narodil ve Varšavě a prvních dvacet let svého života strávil ve městě Bělá, které se po První světové válce stalo součástí Polska. Avšak, jak sám později uvádí, podstatnou roli v získání polského občanství sehrál fakt, že se jeho otec Dmitrij Grigorjev za svého pobytu v Bělé stal jejím občanem: „Осенью 1922 года вследствие голодных условий жизни в Советской России я выехал с семьей в Польшу, воспользовавшись тем, что мой отец, находясь там на службе, записался в число граждан г. Белы подле Бреста Литовского.“¹¹⁹ O tom, jakým způsobem by se odvíjel další život A.D. Grigorjeva, pokud by neopustil Rusko, se můžeme pouze dohadovat. Osudy mnohých jeho kolegů však napovídají, že jeho rozhodnutí opustit vlast bylo velmi prozíravé.

Po odchodu do Polska nejprve celá rodina vycestovala do Bělé. A.D. Grigorjev poté pracoval deset měsíců jako učitel na soukromém ruském gymnáziu v Brestu, neboť najít práci na univerzitní úrovni bylo zhora nemožné. V dubnu 1923 byl delegován jako zástupce

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Grigorjev A., koresp. z let 1923-38 – АКРР, ф. з лет 1919-1947, sign. R23281/36.

ruských škol v Polsku na Sjezd pracovníků středních a základních ruských škol v zahraničí,¹²⁰ který se konal 2. až 6. dubna v Praze, kde přednesl referát *История русского правописания и основы новейшей его реформы*.¹²¹ Při té příležitosti byl panem Šimečkem, referentem ministerstva školství a národní osvěty, pozván do Československa. A.D. Grigorjev se rozhodl nabídku přijmout a na podzim roku 1923 se spolu s rodinou přestěhoval do Československa. Tímto krokem završil první etapu svého života a vykročil do nejisté budoucnosti v nové vlasti, ve kterou vkládal naději na lepší život.

---

¹²⁰ Съезд Деятелей Средней и Низшей русской школы за границей, 2-6 апреля 1923 в Праге.

¹²¹ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. История русского правописания и основы новейшей его реформы. In *Русская школа за рубежом*. Кн. 2-3. Прага: Издание Объединения Земских и Городских Деятелей в Чехословакии, 1923, с. 80-91.

2. Emigrantské období života a díla

Ojedinělé práce pojednávající o životě i díle A.D. Grigorjeva vytvářejí zavádějící dojem, že se vědec po odchodu do emigrace zcela stáhl do ústraní a upustil od svých vědeckých aktivit. Lze to dobře vysvětlit tím, že ruští badatelé se opírají o materiály povětšinou uložené v moskevských a petřeburských archivech, které pochopitelně velmi málo vypovídají o událostech v životě vědce po roce 1922. České archivy až doposud zůstávaly neprobádané, což mělo za výsledek i to, že výjimečná sbírka archangelských písní, která A.D. Grigorjevovi přinesla největší slávu již před revolucí a občanskou válkou, do značné míry zastínila další neméně důležité a podstatné vědecké počiny A.D. Grigorjeva. Tato část disertační práce má za cíl blíže seznámit s vědeckými aktivitami emigrantského, československého období vědcova života.

2.1. Varšava. Z Užhorodu do Prešova

Do Československa A.D. Grigorjev přichází nesmírně složitou cestou, která ho vede napříč evropskou částí Ruska, několikrát přes frontu, a v Sibiři se nejednou kříží s cestami českých legionářů. Úzkou propojenost s osudem Československé legie potvrzuje sám vědec. Z dopisu J. Polívkovi ze dne 27. září 1924 se dozvídáme, že odchod legionářů z Ruska bezprostředně podmínil vědcovo rozhodnutí opustit vlast: „Поэтому, когда после ухода чехов из Сибири выяснилось, что в России при коммунистах жить совершенно нельзя, я решил выбраться из России в Чехию, наводя справки о Чехии и доставая чешские газеты у чешского представителя в Томске. Так как с большой семьей выбраться тайно из России было невозможно, то я, воспользовавшись тем, что родился в Варшаве и первые 20 лет своей жизни провел на территории, вошедшей после войны в Польшу, выехал с семьей в конце 1922 года в качестве польского гражданина в Польшу, а осенью 1923 года перебрался в Чехию, именно в Подкарпатскую Русь.“¹²² Je pozoruhodné, že myšlenka na emigraci do Československa, jak je v dopise prezentováno, se měla zrodit již v Tomsku. Nevíme ovšem jistě, jestli tomu tak skutečně bylo.

Emigraci z Ruska předcházela evakuace z Varšavy do Rostova na Donu a následně přesun do Tomsku. V průběhu těchto let A.D. Grigorjev přišel o veškerý majetek a knihovnu v Rostově na Donu a také ve Varšavě. Avšak začátkem třicátých let bylo v sázce mnohem více. Dá se předpokládat, že ve snaze zachránit sobě a své rodině holý život, A.D. Grigorjev uniká do Polska bez většího plánování a rozmyšlení o svém budoucím uplatnění.

¹²² LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

Rozhodnutí A.D. Grigorjeva totiž nese rysy impulzivního. Je třeba si uvědomit, že vědec v té době již dosáhl jistého postavení – získal hodnost řádného profesora, působil jako vedoucí Katedry ruského jazyka a literatury, byl zvolen děkanem Historicko-filologické fakulty, a dokonce prorektorem Tomské univerzity. Akademická dráha poskytovala jistá privilegia, avšak A.D. Grigorjev rezignuje na možnost svého uplatnění kdekoliv v Rusku, a směřuje do naprosté nejistoty. Tím A.D. Grigorjev, jak se později ukazuje, navždy ztrácí pod nohama akademickou půdu. Děje se tak bohužel v letech pro vědeckou dráhu nejslibnějších – v roce 1922 bylo řádnému profesorovi A.D. Grigorjevovi 48 let. Až do roku 1937 pracuje A.D. Grigorjev jako „smluvní“ lektor v ruských gymnáziích v Užhorodě a Prešově. Tato okolnost A.D. Grigorjeva nepochybně odváděla od vědecké činnosti.

Zoufalý útěk do Polska a odtud do Československa, a s ním související výměna univerzitní katedry za třídu v gymnáziu, byly jeho ruskými současníky považovány za hloupé. Svědčí o tom dopis J.F. Karského V.A. Francevovi ze dne 9. ledna 1923: „О глупых переездах Григорьева я уже слышал и здесь: удивляюсь почему он не остался в Минске профессором, где сейчас и Замотин.“¹²³ S ohledem na pozdější tragický osud právě profesora I.I. Zamotina, který jsme zde již zmínili (viz. podkapitola 1.4.), se však rozhodnutí A.D. Grigorjeva opustit Rusko zdá být velmi předvídaté (ve smyslu záchrany života, avšak bohužel ne z hlediska akademického uplatnění).

Zdá se, že v souvislosti s přesunem přes Polsko do Československa je třeba brát v úvahu ještě jednu eventualitu. Lze vyslovit předpoklad, že před útekem z Ruska mohl A.D. Grigorjev počítat s možným uplatněním ve Varšavě, ovšem i v tomto případě s uplatněním pod svou úroveň – tedy s funkcí ředitele gymnázia. Tuto domněnku by mohl potvrzovat dopis V.A. Franceva z Rostova na Donu adresovaný Marii Nedbalové ze dne 4. srpna 1919: „готовится ‚эмигрировать‘ из ‚благословенной Украины‘ и Александр, которому русские варшавяне предлагают открыть русскую гимназию в Варшаве. Один я останусь в далекой ‚хазарской‘ земле и вероятно, совсем здесь ‚оказачусь‘.“¹²⁴ Pro citovaný dopis je charakteristický jistý „tajnopis“. O událostech, lidech a jejich vyhlídkách se zde mluví ostražitě, bez příjmení a v pouhých náznacích. Výklad zde uvedeného fragmentu dopisu ve spojitosti právě s A.D. Grigorjevem by konkrétně potvrzovaly: za prvé, uvedení slova *эмигрировать* v uvozovkách, za druhé, použité a stejným způsobem označené slovní spojení *благословенная Украина*. Právě v případě A.D. Grigorjeva by se nejednalo o skutečnou emigraci, ale spíš o složitý návrat domů, dokonce do vlastního bytu před lety opuštěného (jak se teprve později se ukázalo – vykradeného) při evakuaci Varšavské univerzity. Požehnaná

¹²³ LA PNP, f. V.A. Francev, č.přír.129/42, uložení 11/C/7.

¹²⁴ LA PNP, f. J. Polívka, sign. I-27/51, uložení 15/B/33.

Ukrajina – v protikladu k chazarskému, tedy bolševickému území – pak může znamenat část Ruska z opačné strany fronty, kde v té době právě působil A.D. Grigorjev. Informaci o takovém záměru mohl V.A. Francev čerpat přímo od tomského profesora, a to dokonce osobně, poněvadž v roce 1918 se A.D. Grigorjev vydal na riskantní a úspěšnou cestu do Rostova ve snaze nalézt rodinu, která ho do Tomska nedoprovázela a v průběhu válečných událostí se tak ocitla u „Chazarů“.

Nevíme proč nakonec ze záměru založit a autoritou A.D. Grigorjeva zaštitit ruské gymnázium ve Varšavě sešlo. Tak či onak po krátké zastávce na území Polska u rodičů se A.D. Grigorjev s rodinou ocitá v Československu. Je pro nás však důležité, že svou emigraci a příchod do Československa profesor motivuje vědeckými důvody. A.D. Grigorjev nejednou zdůrazňoval, že odjezd z vlasti byl vynuceným krokem k tomu, aby mohl pokračovat ve vědecké činnosti. A bez ohledu na všechny překážky a komplikace profesor, který navždy ztratil univerzitní půdu, ve své výzkumné práci také vytrvává.

První zastávkou na cestě z Polska do vytoužené akademické Prahy se stává Užhorod. Konkrétní způsob, jak se zde ocitl, prozrazuje Archiv kancléře prezidenta republiky. Jedna ze zde uložených zpráv praví: „K tamnímu přípisu čís. 8930/23 z 29.V.1923 ministerstvo zahraničních věcí sděluje, že ministerstvo školství a národní osvěty podalo ministerské radě pod čís. 63174 návrh na jmenování profesora Alex. D. Grigorjeva od 1. září 1923 smluvním profesorem stát. gymnázia v Užhorodě - Podkarpatská Rus. Dle dosavadních informací bude p. Grigorjev vzhledem k jeho dlouholeté, úspěšné pedagogické činnosti a nedostatku domácích pro toto gymnázium kvalifikovaných učitelských sil – na označenou službu přijat.“¹²⁵

Koncem roku 1923 se tedy s A.D. Grigorjevem již setkáváme v Užhorodě, kam byl oficiálně jmenován profesorem na gymnáziu. Pozice, ve které se ocitl se však ani vzdáleně nedala nazvat idylickou. Podkarpatská Rus v té době nebyla právě poklidným místem. Zastánci velkoruské, ukrajinské a rusínské orientace se všemi dostupnými prostředky snažili ovlivnit směr jazykového a kulturního rozvoje.

A.D. Grigorjev, který byl po příchodu přátelsky přijat místním ruským společenstvím, se od první chvíle aktivně zapojuje do dění. Se souhlasem a pod záštitou Zemgoru (*Объединение российских, земских и городских деятелей в Чехословацкой республике*), spolku sdružujícího ruské činitele městských a venkovských samospráv, vědec krátce po příjezdu, od října 1923 vedl večerní vzdělávací kurzy pro veřejnost. V místním tisku *Русская земля* se dočítáme: „С 18-го сего октября открываются общеобразовательные курсы для

¹²⁵ АКРР, f. 1919-1947, sign. R8930/23.

vzroslych pod rukovodstvom profesora tomского университета A.D. Grigorjeva.¹²⁶ V průběhu následujících čtyř měsíců A.D. Grigorjev vede přednášky *Введение в науку о языке, Письмо у славян и у русских*, a sérii lekcí na téma *История русского народного языка*. O tom, že lekce nezůstaly nepovšimnuty svědčí další novinová zpráva: „Особенно хочу подчеркнуть лекции профес. А.Д. Григорьева по истории русского языка и литературы. Эти лекции для нас карпатороссов неоценимы. Особенно сейчас, когда у нас идет такой тугий бой по поводу языкового вопроса...“¹²⁷ Jak je zřejmé z citovaného úryvku, zůstat objektivním a nezávislým v napjaté atmosféře oněch let bylo prakticky nemožné.

V průběhu roku 1924 A.D. Grigorjev na žádost arcidiakona Jevmenije Sabova, známého představitele místního kulturního a literárního života, pracoval nad učebnicí ruského jazyka – *Грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси* (Ужгород 1924). V dopise N.N. Durnovo z 19. listopadu 1924 píše: „Я очень благодарен Вам за присылку Вашей статьи и грамматики ... Я с интересом стал просматривать ее, т.к. и сам недавно погрешил в этом отношении: составил и напечатал грамматику, но, к сожалению, у меня нет ни одного свободного экземпляра ... и самое авторство по здешним условиям должно составлять тайну.“¹²⁸ Učebnice, kterou vědec anonymně zpracoval, nakonec vešla do povědomí veřejnosti pod jménem J. Sabova. Ve své době, době správy Podkarpatské Rusi v rámci Československa, zmíněná učebnice, jako „první gramatika ruštiny Podkarpatské Rusi pro střední školy“ v otázce jazykové orientace místní literatury a především školství, hrála nesmírně důležitou roli.

Míru zangažovanosti A.D. Grigorjeva v této otázce vystihuje i fakt, že anonymní autor svou práci zřejmě sám i recenzuje. Pro zajímavost je nutno říci, že anonymní zůstává i tato jeho recenze – *Русский литературный язык Подкарпатской Руси и новая грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси*.¹²⁹ Autora recenze, datované 27. srpnem 1924, prozrazuje až nápadně častá citace vlastních děl a studií svých varšavských kolegů, způsob vyjadřování a informace dostupné výhradně A.D. Grigorjevovi.

Situace A.D. Grigorjeva byla v té době nejistá. Stoupající tendence propouštět ruské profesory a přijímat na jejich místo Ukrajince vědci i jeho rodině brala naději na šťastnou a poklidnou budoucnost v Užhorodu. Ve stejném dopisu N.N. Durnovo se dočítáme: „теперь

¹²⁶ *Русская земля*. 18. 10. 1923, с. 3.

¹²⁷ *Русская земля*. 8. 11. 1923, с. 2.

¹²⁸ AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/37729.

¹²⁹ [ГРИГОРЬЕВ, А.Д.] Русский литературный язык Подкарпатской Руси и новая грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси. In *Издание культурно-просветительного общества имени Александра Духновича в Ужгороде*. 1925, Т. 7, с. 1-17.

второй год здесь на службе в ужгородской гимназии, занимаю место договорного ‚профессора‘, вследствие чего не чувствую себя прочно.“¹³⁰ Z řádků, ve kterých popisuje svou pracovní i rodinnou situaci, na nás dýchá jistá odevzdanost, únava z každodenních starostí a obav, zejména z nejisté pozice smluvního profesora na gymnáziu, na které závisel osud celé rodiny. A.D. Grigorjev popisuje vzrůstající tendence odmítat ruské profesory ve prospěch ukrajinských, v důsledku čehož už dvakrát málem ztratil zaměstnání. Líčí i potíže s ubytováním, kdy sám byl nucen bydlet v jednom pokoji a žena s dětmi v druhém, z nichž ovšem každý byl na opačném konci města. Vědcovy obavy, jak se ukázalo, byly zcela na místě.

Kromě zmíněné ideologicko-politické vřavy a nejistoty se zaměstnáním byl A.D. Grigorjev ovlivněn i jinými problémy. Byla zde hlavně starost o děti. Navzdory citelnému nedostatku finančních prostředků, se A.D. Grigorjev snažil zajistit svým potomkům to nejlepší možné vzdělání. Obavy o budoucnost nejstaršího syna přinutily A.D. Grigorjeva, aby se v září 1924 obrátil na prof. J. Polívku s prosbou o pomoc při získávání stipendia: „Не имея возможности, по недостатку средств, лично поехать в Прагу для хлопот о принятии моего сына Ростислава на иждивение, я решаюсь обратиться к Вам с покорнейшей просьбой помочь моему сыну получить русскую стипендию. ... Надо добавить, что в

¹³⁰ Tamtéž.

польское гражданство мы попали только из-за желания выбраться из Советской России в Чехию.¹³¹ A znovu je A.D. Grigorjev nucen vysvětlovat záležitost s polským občanstvím, které celé rodině zajistilo přežití. Rostislav Grigorjev složil maturitní zkoušky teprve v září a získat stipendium bylo možné pouze do určitého termínu. Většina stipendií byla určena ruským studentům v rámci Ruské pomocné akce a skutečnost, že celá rodina měla polské občanství, celou situaci z úředního hlediska zřejmě velmi komplikovala.

Nevíme, zda J. Polívka podnikl nějaké kroky, aby pomohl R. Grigorjevovi získat stipendium, avšak z dopisu z listopadu 1924, určeného N.N. Durnovo, se dozvídáme, že Grigorjevův nejstarší syn stipendium stále nemá: „Трое дочерей учатся в Пражской русской гимназии: две в шестом, а одна во втором классе. Старший сын Ростислав выдержал ‚матуру‘ (экзамен на аттестат зрелости) в Мукачевской гимназии а теперь на электро-механическом отделении Технического Ун. в Праге. Но ему не дали иждивения, и поэтому ему, вероятно, придется бросить ученье.“¹³² Navzdory všem obavám A.D. Grigorjeva jeho syn Rostislav vysokou školu úspěšně dokončil a později pracoval pro Škodovy závody, které mu zajišťovaly mezi tehdejší ruskou emigrací záviděníhodný příjem. To byla ovšem daleká budoucnost.

Abychom lépe pochopili užhorodské období, a tedy si uvědomili skutečné možnosti či spíše bezvýchodnost a mizérii reálných vyhlídek, je nutná bezprostřední konfrontace života A.D. Grigorjeva s osudem jeho moskevského spolužáka N.N. Durnovo. Výše citovaný dopis A.D. Grigorjeva N.N. Durnovo, nalezený v Archivním trezoru Slovanské knihovny, je datován 19. listopadem 1924, tedy datem zhruba rok poté, co varšavský a tomský profesor nastoupil na místo gymnaziálního učitele do Užhorodu.

N.N. Durnovo jak již bylo uvedeno byl nejenom spolužákem A. D. Grigorjeva na univerzitě v Moskvě, ale byl i jeho blízkým přítelem a kolegou při zakládání Moskevské dialektologické komise. Po roce 1904 oba pracovali na Moskevské univerzitě jako soukromí docenti a později A.D. Grigorjev obhajoval svou disertační práci *Повесть об Акуре Премудром. Исследование и тексты* na univerzitě v Charkově právě na návrh N.N. Durnovo, který byl zároveň jedním ze dvou oponentů. N.N. Durnovo byl nepochybně i rodinným přítelem Grigorjevových, což dokládá dopis manželky A.D. Grigorjeva, Lidie Dmitrijevny Grigorjevové z 29. listopadu 1924: „Мне давно писала мама, что вы едете в Прагу, и я ждала Вас с нетерпением, чтобы спросить о моей маме. Ждем Вас в Ужгороде, очень приятно видеть и поговорить с московским старым и хорошим

¹³¹ LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

¹³² AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/3772a.

знакомым.“¹³³ Příjezd druhá z univerzitních studií A.D.Grigorjeva zjevně potěšil a do jisté míry i vytrhl ze všedních starostí: „Меня очень интересует, надолго ли Вы приехали, что делаете и намерены делать, как живет Ваша семья и т.д. Как живут в Москве наши знакомые Тарабрин, Ушаков, Михайлов и др.“¹³⁴

Osudy obou učenců, narušené válkou a revolucí, se bohužel měly naposledy protnout právě příjezdem N.N. Durnovo do Československa a poté se definitivně rozejít. V Československu oba stejně usilují o pracovní tedy existenční jistotu, ale svoje možné uplatnění si přitom představují rozdílně. Koncem roku 1923 se N.N. Durnovo ocitl bez práce. Nejistota a striktně záporný vztah vůči sovětské moci ho přivedly ke stejnému rozhodnutí, jaké téměř o dva roky dříve učinil A.D. Grigorjev. V srpnu 1924, poté, co obdržel honorář za své knihy *Очерк истории русского языка* a *Повторительный курс русской грамматики*,¹³⁵ odjel na služební cestu do Československa, na kterou byl vyslán ruskou Akademií věd, pevně rozhodnut se do Ruska již nevracet.

Je pravděpodobné, že rozhodnutí bylo motivováno příslibem podpory při získání stálého místa v Československu ze strany některých jeho známých profesorů z Prahy. O tom, že příjezd N.N. Durnovo právě do Čech nebyl věcí náhody, se můžeme přesvědčit z dopisu prof. J. Polívky tehdy ještě docentu J. Horákovi z 21. října roku 1921: „Vyhledejte v Moskvě zvláště prof. Durnovo, a řekněte mu, že hledím, aby byl povolán k nám snad do Brna, a že jsem v tom smysle psal Vondrákovi jako děkanu filosofické fakulty. Mám za to, že by také v Brně měl býti profesor ruského jazyka, a tu by právě Durnovo byl výtečnou silou.“¹³⁶ Mimo to N.N. Durnovo zřejmě spoléhal i na pomoc svého žáka R. Jakobsona, který v té době již žil a pracoval v Praze.

Nicméně získat stálé místo na univerzitní úrovni nebylo nikterak jednoduché ani pro tak respektovaného lingvistu, jakým N.N. Durnovo bezesporu byl. O svém snažení napsal profesoru M. Murko 6. prosince 1924, kdy již pobýval v Brně. Z dopisu se dozvídáme, že nejhorší překážkou, na kterou N.N. Durnovo narážel, byla byrokracie. Na Ministerstvu školství a národní osvěty bylo profesoru A. Novákovi, který se touto záležitostí zabýval, řečeno, že Ministerstvo N.N. Durnovo nezná, ale v zásadě nemá námitky proti jeho pozvání na práci do Brna, ovšem pouze za předpokladu, že financování celé záležitosti vezme na svá bedra Ministerstvo zahraničních věcí. N.N. Durnovo se proto obracel na profesora M. Murko v naději, že ho v této věci podpoří.

¹³³ AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/3774.

¹³⁴ AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/3772a.

¹³⁵ Jde zřejmě o učebnici gramatiky, za kterou A. D. Grigorjev děkuje ve svém dopise z 19. 11. 1924.

¹³⁶ AAV ČR, f. J. Horák, dopis č. 78.

V druhé části dopisu se zmiňoval o dříve projednávané možnosti pracovat na univerzitě v Bratislavě, kde byl v té době již zaměstnán profesor V.A. Pogorelov. Ovšem ani vyhlídky na tuto práci se nezdály být nadějně. Podle jeho informací měla bratislavská univerzita málo finančních prostředků a především nedostatek studentů. V.A. Pogorelov se také obával, že si ze své pozice nemůže dovolit podat návrh na přijetí dalšího ruského profesora: „Я запрашивал проф. Погорелова и получил от него письмо, где он пишет, что Братиславский Университет не пользуется расположением Мин-ства, что кредитов у Брат. ун-та очень мало, что студентов на философском факультете почти нет ... наконец, будучи по контракту обязан вести преподавание по русскому яз., не может вносить в факультет предложение о моем приглашении.“¹³⁷ Z dopisu je vidět, s jakými komplikacemi bylo spojeno získání stálého místa. Především proto, že pracovních míst na univerzitách byl jen omezený počet a kvalifikovaných odborníků – přebytek. Proto si emigranti nemohli vybírat a byli nuceni se spokojit s jakýmkoli místem, jen když zajišťovalo stálý příjem. Na rozdíl od jiných prof. A.D. Grigorjev „poklesl“ natolik, že se spokojil s podřadným místem smluvního gymnaziálního učitele, ale to neznamená, že s tím vědec byl spokojen a nečinil kroky k návratu do akademického prostředí.

Svědčí o tom N.N. Durnovo, který v dopise M. Murko sděluje předpoklad o eventuálním nástupu A.D. Grigorjeva na bratislavskou univerzitu. N.N. Durnovo, marně hledající práci, měl totiž důvod předpokládat, že profesor V.A. Pogorelov by na bratislavské univerzitě upřednostnil spíše svého kolegu z Varšavy: „Сверх того, проф. Погорелов пишет, что проф. А.Д. Григорьев, живущий в Ужгороде, уже занимается изучением карпатских говоров. С Григорьевым проф. Погорелов был очень дружен, когда они были в Варшаве, и, может быть, предпочел бы, если бы явилась возможность, видеть в Братиславе его, а не меня.“¹³⁸ Pokud by to bylo jen trochu možné, varšavský kolega by jistě A.D. Grigorjeva podpořil v získání mnohem lepší pozice. Je však patrné, že situace na univerzitě vytvoření dalšího profesorského místa absolutně neumožňovala.

V roce 1926 N.N. Durnovo jako hostující profesor přednesl na univerzitě v Brně cyklus přednášek *Úvod do historie ruského jazyka*, ale protože se mu nepodařilo najít stálé místo a cesta A.D. Grigorjeva se mu jevila jako naprosto nepřijatelná, rozhodl se k návratu do vlasti. Svou roli sehrálo i pozvání pracovat v běloruské Akademii věd v Minsku. Problémy však na sebe nenechaly dlouho čekat. Roku 1930 došlo v Minsku k aféře, ve které byli někteří spolupracovníci N.N. Durnovo, označení jako „nacionální demokraté“, pozatýkáni a v souvislosti s tím byl N.N. Durnovo vyloučen z Akademie věd.

¹³⁷ AAV ČR, f. M. Murko, k. 3, sign. 2-H/3.

¹³⁸ AAV ČR, f. M. Murko, k. 3, sign. 2-H/3.

V lednu roku 1930 byl přítel A.D. Grigorjeva přinucen vrátit se do Moskvy k rodině. Zoufalá situace vyvrcholila 28. prosince 1933 jeho zatčením, v souvislosti s vykonstruovanou aférou s Ruskou nacionální stranou,¹³⁹ tedy kauzou jinak také známou jako *дело славустов*.¹⁴⁰ Byl označen za fašistu, obviněn ze styků s R. Jakobsonem, N. Trubeckým a dalšími představiteli bílé emigrace, a především označen za hlavního organizátora a vedoucího kontrarevoluční organizace Ruská nacionální strana. 29. března 1934 byl filolog odsouzen na deset let do Soloveckého pracovního tábora. Z počátku se ještě i tam pokoušel vědecky pracovat. V roce 1937, s přístřením politické situace v zemi, byl jeho rozsudek, tak jako rozsudky mnohých jiných, změněn na smrt zastřelením. N.N. Durnovo zemřel 27. října 1937. Stejně tragickou a zbytečnou smrtí zemřel krátce nato i jeho nejstarší syn Andrej.

Životy A.D. Grigorjeva a N.N. Durnovo jsou tedy v mnohých ohledech zcela totožné. Jako spolužáci na Moskevské univerzitě oba získali obdobné vzdělání, oba pod vedením prof. M.I. Sokolova začínali jako medievalisté, tedy zkoumáním románu o Achíkarovi, oba se ve stejný čas přeměnili v lingvisty, stáli u vzniku Moskevské dialektologické komise. Oběma se podařilo uprchnout z bolševického Ruska a oba hledali důstojné uplatnění v Československu. Najít zaměstnání na gymnáziu bylo možné, ovšem toto řešení se N.N. Durnovo evidentně zdálo být nepřijatelné. Je jisté, že i A.D. Grigorjevovi se působení v užhorodském gymnáziu jevílo jako podřadné, ovšem změnit vzniklou situaci se mu nepodařilo.

Citovaný dopis prof. J. Polívky J. Horákovi z roku 1921 prozrazuje, že se počítalo s uplatněním N.N. Durnovo na univerzitě v Brně. V budoucnu, shodou okolností těsně před zadržením a uvězněním N.N. Durnovo, toto místo obsazuje jeho žák – R. Jakobson. Po uplynutí bezmála sta let se jen stěží můžeme vžít do situace emigrantské profesury v meziválečném Československu. Stálý pracovní úvazek pro většinu z nich znamenal nejen zázemí, ale skutečné požehnání. Deprimující vědomí, že svou profesurou obsazují místo, které by jistě posloužilo vědecké seberealizaci a ba dokonce i k záchraně života jejich neméně nadaných, avšak méně šťastných kolegů, muselo poznamenat každého. Bezpochyby to ovlivňovalo i jejich pracovní nasazení a výkon.

Ze všech nejhůře se pravděpodobně musel cítit E.A. Ljackij, který, jak dokládá jeho korespondence s J. Polívkou z let 1920-1921, si sám nebyl jist regulérností výběru a opodstatněností své kandidatury jakožto budoucího profesora KU na Katedře ruského jazyka

¹³⁹ *Российская национальная партия*.

¹⁴⁰ Oběťmi tohoto politického tažení proti představitelům staré ruské inteligence se vedle dalších vědeckých kapacit, jakými byli M.N. Speranskij, V.N. Peretc, G.A. Iljinskij, A.M. Seliščev, V.V. Vinogradov, stali i řadoví zaměstnanci muzeí, lékaři, agronomové aj.

a literatury. Před nástupem na pražskou univerzitu E.A. Ljackij měl jisté zázemí ve Stockholmu. Živil se jako úspěšný vydavatel, redaktor, literární kritik, a tedy nebyl v přímém ohrožení života. Navíc, jakožto člověk poměrně vzdálený akademickému, univerzitnímu prostředí a pedagogické činnosti, nemohl soutěžit s jinými možnými zájemci z odborného hlediska. Právě proto ho J. Polívka musel přesvědčovat, že rozhodující dojem učinili jeho vědecké zájmy: „прошу покорнейше принять во внимание, что я свое предложение сделал исключительно по моему личному соображению, под влиянием Вашей прекрасной книги о Гончарове и не совещавшись с своими коллегами. Поэтому прошу Вас, чтобы я мог войти в переговоры со своими коллегами, составить краткое *curriculum vitae* и список Ваших трудов. Только тогда, когда я это получу, можно будет начинать более официальным путем переговоры в факультете. Разумеется, пока совсем не нужно для этого ехать к нам в Прагу.“¹⁴¹ Ne zcela regulérní jmenování E.A. Ljackého profesorem UK značně zkomplikovalo situaci s profesurou V.A. Franceva. Po získání pouze smluvní profesury E.A. Ljackij nezapomíná na vlastní zájmy a do jisté míry si „vydupává“ postavení profesora řádného. Na ukázkou uvádíme fragment ze stížností E.A. Ljackého ze dne 4. prosince 1926, ve které nezapomíná zmínit ani ušlou finanční škodu: „Jsem již pátý rok smluvním profesorem na Karlově univerzitě, aniž, přes veškeré sliby, mohu dosíci na profesora řádného. Nepřišel jsem do Prahy sám; byl jsem sem vyzván <...> Měl jsem nabídku před dvěma léty na profesuru v Kodani. Nepřijal jsem nabídky této pouze, hledě ke slibu, který mě zde byl dán. Jsem tedy poškozen i hmotně. Služné moje nedosahuje ani služného, které mají ostatní profesori, kterým vláda platí. Přivádí mne to na myšlenku, jestli v tom není nepřízeň politická, zejména vliv zdejší sovětské misse.“¹⁴²

Oproti tomu pozice A.D. Grigorjeva v této záležitosti byla tou nejjednodušší. Bývalý řádný univerzitní profesor (který měl mnohem lepší odborné předpoklady, než E.A. Ljacký) se nemusel trápit tím, že obsadil místo, které by mohlo představovat záchranu třeba pro N.N. Durnovo. Od roku 1923 až do odchodu do důchodu pracuje na podřadné pozici. Archivní materiály rovněž neposkytují svědectví o tom, že by se ve své snaze o osobní prospěch zachoval způsobem nevybíravým nebo nedůstojným. Při příchodu N.N. Durnovo do Československa A.D. Grigorjev projevuje upřímný zájem o budoucnost přítele, kterého důvěrně oslovuje *дорогой Николаевич*, a bez ohledu na vlastní nouzi mu nabízí pomocnou ruku.

V Užhorodě se A.D. Grigorjev ocitá ve vědecké izolaci, přesto se spokojuje i s tím málem, co mu život nabízí. Skrývá se za tím děsivá zkušenost ze sovětského Ruska, a vědomí

¹⁴¹ Nedatovaný dopis E.A. Ljackého J. Polívkovi – LA PNP, f. J. Polívka, sign.: 52/69/1928.

¹⁴² AKPR, složka J.A. Ljackij, léta 1923-1935, sign. 1372/26.

toho, že dopadl mnohem lépe než jiní. Podívejme se třeba na okruh jemu blízkých varšavských kolegů v jejichž společnosti, na jaře roku 1913 obědval ve Varšavě s V. Jagičem (viz. kapitola 3.): J.F. Karskij, V.A. Francev, N.N. Ljubovič, A.V. Michajlov, V.A. Pogorelov, I.I. Zamotin. V.A. Francev a V.A. Pogorelov stejně jako A.D. Grigorjev našli záchranu v Československu. I.I. Zamotin od roku 1920 pracoval na Běloruské státní univerzitě a od prosince 1928 byl také členem běloruské Akademie věd. Stejně jako N.N. Durnovo, i on byl postižen již zmíněnou aférou s nacionálními demokraty a od roku 1931 tak pracoval pouze v Minském pedagogickém ústavu. V dubnu roku 1938 byl zatčen a odsouzen na osm let do pracovního tábora. Zemřel 25. května 1943 v Gorkovském vězení. N.N. Ljubovič pracoval na univerzitě v Rostově na Donu až do odchodu na penzi v roce 1929. Ani jemu se represe nevyhly. Není dokonce ani známo přesné místo a datum jeho smrti. Předpokládané roky úmrtí N.N. Ljuboviče jsou roky 1933, 1935 a 1938. A.V. Michajlov předčasně a osamocen umírá v roce 1927 v Moskvě. Zatčení se v roce 1919 nevyhnul dokonce ani akademik J.F. Karskij. Byl však posléze propuštěn a vrátil se ke své práci.

Užhorodské období sice nebylo příliš šťastné, ale umožnilo příchod a obnovení starých kontaktů A.D. Grigorjeva v Československu z dob studijní cesty. Kdyby byl vědec, jak to svého času navrhoval J.F. Karskij, zůstal v Minsku, zcela určitě by sdílel osud blízkých přátel a spolupracovníků: N.N. Durnovo, I.I. Zamotina, A.M. Seliščeva aj. V té době k uvěznění stačila pouhá domněnka, že se někdo nechal evakuovat společně s bílou armádou (případ A.M. Seliščeva). Dobová pozice A.D. Grigorjeva jako jedné z vedoucích postav bělogvardějské univerzity, pomahače českých legionářů, účastníka tomského česko-bělogvardějského povstání byla mnohem zranitelnější. A s postupem času další přitěžující okolnosti jen přibývaly: udržování styků s pražskými „fašistickými“ kruhy, přátelství s N.N. Durnovo, nakonec antisovětská činnost syna Vsevoloda¹⁴³.

I přes obtíže, se kterými se musel potýkat v Užhorodě, A.D. Grigorjev úplně na vědu nezanevřel. Kromě gramatiky zmiňované v dopise N.N. Durnovo, a s tím souvisejících drobnějších publikačních výstupů, je třeba zmínit opatrování archangelské sbírky a shromažďování dialektologických materiálů pro budoucí výzkum sibirských nářečí. Kromě práce nad výše zmíněnou učebnicí ruského jazyka měl stále na mysli i ostatní sféry svého vědeckého zájmu, které byl nucen dočasně opustit: „Такая обстановка не благоприятствует

¹⁴³ Zatčen v Praze 4. května 1936. Příčinou byla jeho účast na vytvoření nelegální organizace *Nacionální svaz nového pokolení*, která „se nese směrem nepřátelským ba záškodným vůči vládě a představitelům SSSR“. V této události se odráží i změna československé zahraniční politiky, která si nepřála žádné konflikty se Sovětským Svazem. – Záznam o zatčení z 25.5.1936 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/3,4.

научным занятиям, и я до сих пор мечтаю приняться за русские говоры Сибири.“¹⁴⁴
Výčet těchto skrovných výsledků z užhorodského období života a díla by byl zřejmě o něco obsáhlejší, kdyby nedošlo k náhlému ukončení pracovního úvazku.

V létě roku 1925 z výše zmíněných „politických“ důvodů A.D. Grigorjev přichází o práci v užhorodském gymnáziu. Vědec byl proto nucen aktivně hledat nové místo. Naštěstí se mu dostalo pomoci starého kolegy z Varšavské univerzity, prof. V.A. Franceva, toho času již řádného profesora slovanské filologie KU, a prof. Jiřího Polívky. Podrobnosti se dozvídáme z dopisu odborového rady ministerstva školství a národní osvěty Dr. J. Menšíka profesoru J. Polívkovi: „Slovutný pane profesore! Na Váš dopis ze dne 25. t.m. dovoluji si oznámiti, že ve věci intervenoval u mne již dvakrát p. prof. Francev a osobně též sám p. prof. Grigorjev. Na Podk. Rusi Grigorjeva nechtí pro jeho slabé výsledky učebné a hlavně proto, že si naprosto nedovede u žáků udržeti kázeň. Podařilo se mi nebezpečí (hlavně pro jeho rodinu) od něho zatím odvrátiti tím způsobem, že byl od 1. září t.r. přikázán na stát. reál. gymnázium v Prešově k vyučování ruštiny. Neosvědčí-li se ani tady, nebude mi již možno dále mu pomáhati. O svém přikázání do Prešova Grigorjev již ví, byl se tam také podívatí.“¹⁴⁵

Je zřejmé, že nebyť intervence dvou vlivných profesorů, J. Polívky a V.A. Franceva, nalezení nového místa by pro A.D. Grigorjeva bylo bezpochyby mnohem složitější.

Těžko však uvěřit v oficiální důvody Grigorjevova propuštění. V prešovském gymnáziu A.D. Grigorjev pracoval dalších jedenáct let, až do svého důchodu, a zcela evidentně se „osvědčil“. Otázkou je, zda skutečná příčina jeho propuštění z gymnázia v Užhorodu nebyla spíše spojena s vypjatou politickou situací v Podkarpatské Rusi a jeho údajná nezpůsobilost k učitelské práci nebyla spíše jen záminkou k propuštění nepohodlného ruského profesora.

A.D. Grigorjev tedy opustil Užhorod a vydal se vstříc nové budoucnosti do Prešova, kde v průběhu let našel lepší podmínky pro život i práci. Už 3. září 1925 napsal o svém přesídlení do Prešova N.N. Durnovo: „Уезжаю туда через день. Жена с детьми остается в Ужгороде, т.к. в Пряшеве трудно получить квартиру.“¹⁴⁶

¹⁴⁴ AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/3772a.

¹⁴⁵ LA PNP, f. J. Polívka, uložení 15/B/28.

¹⁴⁶ Z výše citovaného dopisu A.D. Grigorjeva N.N. Durnovo – AT SK při NK ČR, sign. T-A 838/3773.

2.2. Z Prešova do Prahy

Rozpory a problémy spojené s národně politickou orientací Podkarpatské Rusi donutily A.D. Grigorjeva po dvou letech Užhorod opustit a přesídlit i s rodinou do Prešova. A tak v září roku 1925 díky intervenci prof. J. Polívky a prof. V.A. Franceva z Prahy potkáváme vědce na novém místě působení. V Prešově vědec stráví jako profesor ruského jazyka na místním gymnáziu příštích dvanáct let svého života. Místo učitele na gymnáziu umožňuje vědci zajistit rodinu a znovu se pustit do přerušené vědecké práce. Proto se mnohé jeho aktivity, jež byly za jeho pobytu v Užhorodě pouze v počátcích, mohly v poklidnějších podmínkách v Prešově plně rozvinout. Zde zůstal až do svého odchodu na penzi v roce 1936, který se marně pokoušel oddálit.

Po příchodu do Prešova podnikl první vážné kroky k vydání druhého dílu *Archangelských bylin*, které vedly k jeho úspěšnému završení. Od počátku se věnoval také své práci o sibiřských nářečích, kterou započal již za svého pobytu v Tomsku a od roku 1929-1930 usilovně pracoval nad historií slovanských národů a jejich sousedů. Nemalé úsilí věnoval také snaze o prezentaci výsledků svého bádání širší vědecké veřejnosti. Při vši pracovní vytíženosti v gymnáziích v Užhorodě a Prešově A.D. Grigorjev v průběhu celého čtrnáctiletého pobytu na Slovensku udržoval úzké kontakty s českými a ruskými kolegy v Praze.

Ze všeho nejdříve A.D. Grigorjev opět začíná aktivně usilovat o vydání druhého dílu *Archangelských bylin*.

V roce 1925 jede folklorista do Prahy, kde podniká kroky k publikaci kulojského svazku *Archangelských bylin*. Z dopisu ze 17. února 1926 J. Polívkovi se dozvídáme o podrobnostech setkání obou učenců v červenci roku 1925: „Последний раз я виделся с Вами в июле 1925 года. Тогда мы говорили о возможности издания моих работ: второго тома ‚Архангельских былин и исторических песен‘ и работы о русских говорах Сибири. Вы подали надежду на печатание их Чешской Академией наук и предложили прислать их в Академию.“¹⁴⁷ Osobní setkání s J. Polívkou dává vědci naději, že sbírka by mohla být vydána na náklady České akademie věd a umění. Projednání edičního plánu se však odkládá o rok. Na prof. J. Polívku se A.D. Grigorjev obrátil i s prosbou o hmotnou podporu ze strany Akademie věd: „К Вам же, глубокоуважаемый коллега, я обращаюсь поддержать мое ходатайство перед Академией как относительно напечатания, так и относительно гонорара, который для меня, ввиду неустойчивого положения в Чехии, будет иметь

¹⁴⁷ LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

большое значение.“¹⁴⁸ Potřeba vydat *Archangelské byliny* byla evidentně motivována nejen touhou završit svůj, rozsahem i obsahem, ojedinělý soubor folklórních textů, ale i zjevně stísněnou finanční situací jeho početné rodiny.

Poslední svazek *Archangelských bylin*, v očích vědce, představoval prostředek k zajištění stability a do jisté míry i nástroj k zakotvení v novém vědeckém prostředí. Právě proto v roce 1917 v obavě o budoucí vývoj historických událostí a vlastní osud A.D. Grigorjev bere svůj rukopis zpět z Oddělení ruského jazyka a slovesnosti. Folkloristické dílo mělo posloužit k jednodušší integraci do nového, zcela neznámého a nepředvídatelného akademického prostředí, tedy pro emigranta plnilo funkci jakéhosi „rodinného stříbra“, ale pochopitelně v kvalitativně a hodnotově jiné rovině. Kdyby A.D. Grigorjev v Československu přece jen našel uplatnění na univerzitě, měl by ihned k dispozici mimořádný výsledek a hmatatelný důkaz svých vědeckých schopností. Stejnou funkci zřejmě plnila i vzácná kolekce archangelských manuskriptů a starých tisků, která, stejně jako rukopis kulojského svazku, doprovázela vědce během jeho sibiřských cest, a nakonec zůstala v Praze (Oddělení speciálních sbírek SK při NK ČR, AAV ČR).

Na radu J. Polívky se A.D. Grigorjev vydává za prof. J.H. Máchalem a prof. E. Smetánkou, avšak nezastihne je v Praze, neboť v letních měsících jsou většinou na venkově. Zde je třeba mít na zřeteli komplikace v komunikaci. V průběhu školního roku byl A.D. Grigorjev vázán pracovními povinnostmi v Prešově. V létě, kdy mohl vědec navštívit vzdálené hlavní město, se pražští profesori rozjížděli na vakace a vědecké i ediční otázky se odkládaly na podzim. Další okolností, která oddálila projednání publikace sbírky, byla neočekávaná nemoc J. Polívky, která vědce zastihla v Moskvě při oslavách dvousetletého výročí Ruské akademie věd. Proto se v únoru 1926 A.D. Grigorjev obrací na prof. J.H. Máchala: „Выехав из России в 1922 году в Польшу, а в 1923 году в Чехию, я вывез с собою и оригинал второго тома ‚Архангельских былин и исторических песен‘. Теперь я окончательно подготовил его к печати и озабочен напечатанием его... В виду болезни проф. Поливки и своего переселения из Ужгорода в Пряшев я задержался с отправлением чистового оригинала второго тома в Чешскую Академию Наук и только теперь, 17-го февраля с.г., послал его в Чешскую Академию Наук с покорнейшей просьбой принять его печатание на свой счет с выдачей мне авторского гонорара.“¹⁴⁹

A.D. Grigorjev si nevybral prof. J.H. Máchala náhodou. Obrací se k němu nejen jako ke kolegovi a členu České akademie věd a umění, ale především jako k odborníkovi s vřelým vztahem ke slovanské mytologii a eposu, autorovi díla *O bohatýrském epose slovanském*

¹⁴⁸ LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

¹⁴⁹ LA PNP, f. J.H. Máchal, uložení 5/A/23.

(Praha 1894), ke člověku se společnými vědeckými zájmy: „Мне не приходится говорить перед Вами о важности напечатания этого тома, заключающего в себе эпический запас всей северной реки, впадающей в Ледовитый океан, по которой в 1901 году знание былин-старин еще процветало, а теперь через 25 лет сильно ослабело, если не исчезло совсем... Зная Вашу любовь к славянскому эпосу, я смею надеяться, что Вы сделаете все возможное, чтобы помочь появлению этого тома ‚Арханг. былин и историч. песен‘ в печати на счет Чешской Академии Наук.“¹⁵⁰

Grigorjevova prosba se nemíjí účinkem a už v březnu 1926 je druhý díl *Archangelských bylin* předmětem jednání III. sekce ČAVU. Schůze se účastní: V. Ertl, V. Flajšhaus, V.A. Francev, F. Groh, O. Hujer, O. Hýsek, J. Chlumský, O. Jiráni, J. Kabelík, M. Křepinský, J.H. Máchal, B. Mathesius, M. Murko, F. Pastrnek, J. Polívka, A. Pražák, E. Smetánka a H. Vysoký. Referovat o knize, jak se dozvídáme z protokolu o schůzi, měl prof. J.H. Máchal: „Předložen rukopis prof. A. Grigorjeva, obsahující III. svazek ruských bylin. – Rukopis přikázán k podání zprávy prof. Máchalovi.“¹⁵¹ Avšak již 16. června 1926, soudě podle následujícího protokolu, začalo být patrné, že vydání tak objemného svazku se navzdory kladnému ohodnocení prof. J.H. Máchala hned tak neuskuteční: „Prof. Máchal podává zprávu o spise Alex. Dmitrijeviče Grigorjeva ‚Archangelské byliny, II‘. Doporučuje jej k vydání, dovoluje-li to peněžní stav třídy.“¹⁵²

Na stejné schůzi byl prof. V.A. Francev pověřen úkolem obrátit se na prof. J.F. Karského s dotazem, zda by nebylo možné, aby druhý díl *Archangelských bylin* vydala přece Ruská Akademie: „Usneseno: 1) Aby se prof. Francev otázal prof. Karského, nebylo-li by přece možno, aby tento spis vydala Ruská akademie; 2) Aby se tř. tajemník, neujala-li by se spisu Ruská akademie, poptal v petrohradské Akademii po nápěvech, které dal autor tisknout a poslal do petrohradské Akademie, jakož i eventuálně zjistil, co by stál tisk díla v Praze a co v Prešově.“¹⁵³ Realizace edičního záměru, jak vidíme, začala, ovšem budoucnost publikace je z nějakého důvodu spojovaná se stanoviskem prof. J.F. Karského. Usnesení schůze v tomto znění (bod č. 1) se jeví jako naprosto zbytečné. V.A. Francevovi, stejně jako ostatním zasvěceným osobám, muselo být naprosto zřejmé, že se jedná o zbytečné marnění času, neboť vzhledem ke zbídačenému stavu Ruské akademie věd byla odpověď předem jasná.

Podle údajů z roku 1925, o kterých J.F. Karský informoval V.A. Franceva (v dopise ze 30. října 1925), na *celé* Oddělení ruského jazyka a slovesnosti bylo přislíbeno zanedbatelných

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Protokol o schůzi III. třídy č.205 – AAV ČR, f. ČAVU, sign. II-4, inv. č. 28.

¹⁵² Protokol o schůzi III. třídy č.207 – Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž.

150 archů, přičemž rukopisů se jen z dřívějšíka nahromadilo v rozsahu více než pětiset archů. Publikace *Archangelských bylin*, které čítaly celých 35 archů(!), navíc v nepřítomnosti autora, tak vůbec nepřicházela v úvahu. Podivné rozhodnutí lze snad vysvětlit ceremoniální snahou o vytvoření dojmu projednání. Tak či onak toto usnesení vedlo k prvním z mnoha odkladů, které protáhly vydávání archangelských bylin na dalších téměř třináct let a protokoly o schůzích III. třídy se ohledně *Archangelských bylin* nadlouho odmlčely.

Teprve 30. října 1929 se po více než třech letech objevuje v protokolu ze schůze III. třídy zmínka o pokusu A.D. Grigorjeva posunout tisk *Archangelských bylin* z mrtvého bodu: „Prof. Grigorjev navrhuje, aby jeho sbírka ruských bylin byla tištěna v tiskárně Pallas v Prešově. – Budou požádány o rozpočet ještě jiné tiskárny.“¹⁵⁴ I toto jeho úsilí bylo však marné. Nesetkalo se s jasným odmítnutím, nýbrž jen s dalším odkladem na neurčito.

Po dobu příštích téměř deseti let se musel A.D. Grigorjev obrnit trpělivostí, neboť k zahájení tisku *Archangelských bylin* došlo teprve v roce 1938. O této události referuje další protokol ze schůze konané dne 25. května 1938: „Začalo se se sazbou Grigorjevovy sbírky Ruských bylin...“¹⁵⁵ Na schůzi v říjnu roku 1938 bylo také schváleno vyplacení části autorského honoráře ve výši dvou tisíc korun. Z dalších protokolů ze 7. prosince 1938 a 8. února 1939 se jen stručně dozvídáme, jak pokračuje tisk: „Grigorjevovo vydání ruských bylin je vysázeno a vykorigováno v první korektuře a zlomeno 12 archů“,¹⁵⁶ „Sazba Grigorjevových Archangelských bylin je celá zlomena.“¹⁵⁷

Dne 16. března 1939 se A.D. Grigorjev obrátil na III. třídu České akademie věd a umění s prosbou o vyplacení dalšího honoráře za již téměř vydané dílo: „Печатание второго тома собранных мною ‚Архангельских былин‘ заканчивается. Всего будет около 35 печатных листов. Нуждаясь теперь в деньгах, усердно прошу Третье отделение Чешской Академии наук и искусства в Праге выплатить мне возможно скорее 1500 чешских крон в счет следуемого мне гонорара.“¹⁵⁸ Na tomto místě je nutné upozornit, že v roce 1939 byl A.D. Grigorjev již třetím rokem na penzi v Praze a zřejmě se snažil vypomáhat svým třem synům, z nichž mladší dva stále ještě studovali a nejstarší byl v té době nezaměstnaný, se ženou a dítětem. Finanční situace rodiny byla zřejmě neutěšená.

Odpovědí na jeho žádost je zmínka v protokolu z 26. dubna 1939: „Grigorjevovy Archangelské byliny se začnou tisknout, autor si vyžádal zálohu Kčs 1500; o notových

¹⁵⁴ Protokol o schůzi III. třídy č.225 – Tamtéž.

¹⁵⁵ Protokol o schůzi III. třídy č.275 – Tamtéž.

¹⁵⁶ Protokol o schůzi III. třídy č.277 – Tamtéž.

¹⁵⁷ Protokol o schůzi III. třídy č.278 – Tamtéž.

¹⁵⁸ LA PNP, f. J.Polívkova, uložení 6/A/24.

přílohách bude třeba se dohodnout s autorem, aby vyhovovaly.“¹⁵⁹ Vydání se skutečně chýlilo ke konci. V protokolu ze 14. června 1939 stojí: „Grigorjevových Bylin je vytištěno 31 archů, dílo vyjde do konce měsíce.“¹⁶⁰ A konečně v protokolu z 25. října 1939: „Vyšly ‚Byliny a historické písně archangelské‘, sebrané prof. Grigorjevem.“¹⁶¹

Na přelomu 19. - 20. století, během výprav napříč Archangelskou gubernií, mladý vědec nemohl tušit, že vydání sebraného materiálu se takto roztáhne v čase i prostoru a nakonec zabere skoro čtyřicet let jeho života. Nevěřicně by se divil, kdyby byl býval věděl, že honorář za poslední svazek sbírky dostane v Praze od České akademie věd a umění. Ovšem dnes k zamyšlení nabádá otázka, proč kulojský svazek nevyšel tiskem dříve. Přece A.D. Grigorjev vydání inicioval a jak mohl prosazoval již od roku 1925. Proč se s přípravou k tisku čekalo až do roku 1938?

Svou roli zřejmě sehrály omezené finanční prostředky a mimořádný stránkový rozsah vydávaného díla. Česká akademie věd a umění pochopitelně upřednostňovala tisk svých, českých badatelů. Navíc III. sekce ČAVU prakticky se nezabývala publikováním sborníků folklorních textů, ale zaměřovala se na vydávání autorských, odborných a výzkumných děl. Práce, která v tomto ohledu vybočovala, musela mít bezpochybný přínos a význam. Svazek *Archangelských bylin* takovým zajisté byl. Ovšem, zdá se, že vydání knihy A.D. Grigorjeva mohlo vytvořit nebezpečný precedent.

Publikaci *Archangelských bylin* ba dokonce samotný publikační záměr nebylo možné utajit. Krátce poté, co byl Grigorjevův sborník přijat k posuzování, se na J. Polívku dne 6. listopadu 1926 obrací ruský folklorista N.J. Ončukov: „Юрий Иванович! Не возьмется ли издать сборник сказок Уральского края Чешская Академия Наук? Е.Ф. Карский говорил мне, что Чешская АН печатает 2-й том Архангельских былин А.Д. Григорьева. Не заинтересуется ли ЧАН и западносибирскими сказками...?“¹⁶² Je překvapující jakou rychlostí se zpráva o budoucím vydání v Rusku rozšiřuje. Informace o připravovaném tisku Grigorjevovy sbírky a především uskutečněná publikace mohly vést k tomu, že ruští vědci, sběratelé folkloru připravení o možnost publikovat doma, mohli stejně jako N.J. Ončukov doufat ve vydání svých rukopisů v Praze, a tím zahltit ČAVU. Rokem 1828 je datované veřejné potvrzení publikačního záměru. Děje se tak prostřednictvím časopisu *Slavia*. Na domněnku vyjádřenou O. Ozarovskou ve článku *Северная экспедиция 1921 г. в*

¹⁵⁹ Protokol o schůzi III. třídy č. 279 – f. ČAVU, sign. II-4, inv. č. 28.

¹⁶⁰ Protokol o schůzi III. třídy č. 280 – Tamtéž.

¹⁶¹ Protokol o schůzi III. třídy č. 281 – Tamtéž.

¹⁶² LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

Архангельской губернии,¹⁶³ že kulojský díl *Archangelských bylin* byl zničen za války, reaguje sám sběratel. Ve článku z roku 1929 *Мои воспоминания о записи Кулойских былин*, v téže *Slavii*, A.D. Grigorjev sděluje: „К счастью для науки, неверно и утверждение г. Озаровской относительно записанных мною Кулойских старин, что мой труд, приготовленный к печати, погиб при взятии Варшавы немцами“ (405 стр). В Варшаве погибли подлинные мои записи и чистовики напечатанных уже 1 и 3 томов Архангельских былин, как и все мои печатные экземпляры этих томов, а также напевы старин на валиках фонографа и сам фонограф. Подлинные же записи и переписанный чистовик второго тома, обнимающего Кулойские старины, были увезены мною из Варшавы сначала в Вязьму, затем в Ростов на Дону, потом в Томск, откуда были вывезены в Польшу (в г. Белу), а оттуда в Чехословакию. В настоящее время чистовик второго тома находится уже третий год в Праге, ожидая напечатания отдельной книгой, согласно постановлению Чешской Академии Наук.“¹⁶⁴

Svou nezanedbatelnou roli mohlo sehrát i složité politické klima. Na konci 20. let již bylo patrné, že se Sověti udrží, a tak se začaly formovat vztahy se Sovětským Svazem. Oficiální politika už s ohledem na nové mezinárodní vztahy nebyla tak štedrá k emigrantům a nepodporovala vydávání pro Rusko „nevyhovujících“ autorů. A byla to opět, jak se zdá, výrazná změna politického klimatu na konci 30. let, která zřejmě publikaci Grigorjevových *Archangelských bylin* nakonec umožnila.

Dlouho připravovaný a vědě dlouho chybějící kulojský svazek *Archangelských bylin* vychází již za protektorátu Čech a Moravy. Vychází sice se značným zpožděním, např. recenzent knihy, J.H. Máchal, už je po smrti, ale přece. Nelze opomenout důstojné a opravdu kvalitní provedení knihy. Je dobře znát, kolik úsilí věnoval badatel redakční práci. Bohužel takovýchto šťastných okamžiků, jež by byly završením jeho letitých pracovních vědeckých projektů, bylo v životě A.D. Grigorjeva, ba i po jeho smrti, poskrovnu.

Po přestěhování do Prešova začíná A.D. Grigorjev plánovat také vydání své druhé vědecké práce. Z již citovaného dopisu J. Polívkovi z února 1926 se dovídáme, že se učenec v tomto období zabýval vědeckým výzkumem, započatým v Tomsku a zaměřeným na studium sibiřských nářečí: „С просьбой о напечатании русских говоров в Сибири я обращусь еще не так скоро, так как надо продолжить разработку собранных материалов, а квартирная обстановка и мое подавленное самочувствие не благоприятствуют этому.“¹⁶⁵ Proto se

¹⁶³ ОЗАРОВКАЯ, О. Северная экспедиция 1921 г. в Архангельской губернии. In *Slavia*. 1928, roč. VII, sv. 2, s. 405-418.

¹⁶⁴ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Мои воспоминания о записи Кулойских былин. In *Slavia*. 1929, roč. VII, sv. 4, s. 980-983.

¹⁶⁵ LA PNP, f. J. Polívka, uložení 6/A/24.

také v roce 1928 obrátil na III. třídu České akademie věd a umění s touto žádostí: „Prof. A. Grigorjev v Prešově žádá, aby ČAK. pro něj vypůjčila od Akademie petrohradské odpovědi na dialektologické dotazníky týkající se rus. nářečí v Sibiři a národopisné mapy Sibíře. – Petrohradské Akademii bude dopsáno.“¹⁶⁶

V Tomsku v letech 1917-1922 se A.D. Grigorjev zabýval studiem dialektů sibiřských starousedlíků. V letech 1921-1922 vede na Tomské univerzitě speciální kurz sibiřských nářečí *Русские старожильческие говоры Сибири*. Materiály sebrané v tomto období se staly základem práce o jazyce sibiřských starousedlíků. V roce 1921 vychází první článek věnovaný dané problematice *Устройство и заселение московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров*.¹⁶⁷ Na tomto místě je třeba poznamenat, že ve stejném roce vydává práci o sibiřských dialektech také A.M. Seliščev, který v letech 1918-1920 vedl Katedru ruského jazyka na Irkutské univerzitě. V roce 1920 přerušuje výzkum sibiřských dialektů a stěhuje se do Kazaně. V práci *Дialeктологические очерки Сибири* (Иркутск 1921) vědec převážně vychází z již publikovaného materiálu a pouze z části se opírá o vlastnoručně shromážděná dialektologická data. Jeho pozornost upoutávají fonetické a slovtvorné změny v celém sibiřském kraji a vliv severně-velikoruského jazyka na sibiřská nářečí. Další díl práce *Русские диалектологические группы в Сибири* měl seznamovat s členěním dialektologických skupin, ale ještě v roce 1928 nebyl vydán.¹⁶⁸ Ve 20. a 30. letech se A.M. Seliščev zabývá jihoslovanskými jazyky a v roce 1934 je jeho kariéra přerušena zatčením. V roce 1937 je vědec propuštěn, nicméně složité životní a nejisté pracovní podmínky, společně s nalomeným zdravím nepřispívají k další vědecké práci. K otázce sibiřských dialektů se A.M. Seliščev už nevrací a v roce 1942 umírá. Dialektologické materiály sebrané A.D. Grigorjevem tak získávají obrovský význam, neboť zobrazují stav sibiřských nářečí na počátku století a rozšiřují výzkum A.M. Seliščevem nedokončený. Obsáhlé materiály a výsledky Grigorjevova zkoumání, uložené v Praze, měly být završením dialektologického výzkumu vědce.

A.D. Grigorjev pracoval nad tématem sibiřských nářečí ve velké vzdálenosti od předmětu svého studia. Rovněž byla citelná nedostupnost odborné literatury k tématu, a také přerušování výzkumu a kontaktů s A.M. Seliščevem (se kterým ve studiu postupovali paralelně). Bez ohledu na to se vědec rozhodl započatou práci dokončit. Ve fondu A.D. Grigorjeva je uložen výtisk dialektologického dotazníku, na kterém je tomská adresa vědce opravena na

¹⁶⁶ Protokol o schůzi III. třídy č. 217 – AAV ČR, f. ČAVU, sign. П-4, inv. č. 28.

¹⁶⁷ ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Устройство и заселение Московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров. In *Известия Института исследования Сибири*. 1921, Т. 6, с. 1-116.

¹⁶⁸ O tom informuje A.D. Grigorjev, viz ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *К изучению русских старожильческих говоров Сибири*. Praha 1928, с. 31.

prešovskou.¹⁶⁹ Doplňující informace A.D. Grigorjev získával dokonce v Podkarpatské Rusi a Praze od Sibiřanek provdaných za československé legionáře: „Последующие записи у Сибирячек вывезенных Чехословацкими legionерами ... позволили мне пополнить данные“.¹⁷⁰ V roce 1928 prostřednictvím ČAVU vědec, jak již bylo výše poukázáno, objednává vyplněné dialektologické dotazníky z oblasti rozšíření sibiřských dialektů a etnologické mapy Sibiře z petrohradské akademie.

V dubnu 1928 A.D. Grigorjev přijíždí do Prahy, aby seznámil pražské vědce s výsledky své práce. V té době se uskutečňuje první přednáška v Ruské historické společnosti. Další přednáška se koná ve spolku *Общество сибиряков*: „Я приготовил к концу 1927 года свою работу о русских говорах Пермской губ. к печати и на Пасхе 1928 года сообщил свои выводы в докладах читанных мною в Праге в Русском историческом обществе и в Обществе Сибиряков в ЧСР.“¹⁷¹ V roce 1929 na prvním Sjezdu slavistů v Praze A.D. Grigorjev přednáší na téma *Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской*.¹⁷²

V dalším období se A.D. Grigorjev zabýval jinými otázkami. Teprve v roce 1937 po odchodu na penzi a přestěhování do Prahy se vědec vrací k dialektologii. Důvodem je vědcova snaha obhájit dokončené dílo *Русские говоры Уральских губерний (Пермской, Уфимской и Оренбургской) и их происхождение* jako disertační spis. O radu a pomoc prosí kolegy z varšavské univerzity V.A. Franceva a V.A. Pogorelova. Prof. V.A. Francev souhlasil, že bude druhým oponentem pod podmínkou, že prof. V.A. Pogorelov bude prvním oponentem a napíše na předloženou práci posudek. Grigorjevův záměr prof. V.A. Pogorelova však zaskočil. Nemohl pochopit, k čemu bude penzionovanému vědci profesoru nový titul. V jeho dopise V.A. Francevovi čteme: „Разумеется, принципиально я могу только сочувствовать тому, чтобы А. Д. получил степень доктора (хотя не представляю себе, какой смысл это будет иметь для него).“¹⁷³

Za značnou komplikaci recenzent považoval fakt, že v Bratislavě není dostupná potřebná literatura, bez které nebylo možné odpovídajícím způsobem ohodnotit předloženou práci. Vzdálenost mezi Bratislavou a Prahou potom komplikovala osobní kontakty mezi vědci. Pochybnosti ještě posiloval fakt, že se V.A. Pogorelov necítil být kompetentním v oblasti ruské dialektologie, a proto jako oponenta navrhoval L. Kopeckého.

¹⁶⁹ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 3.

¹⁷⁰ *Русские говоры Уральских губерний* – AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 3.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской. In *Sborník práce I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*. sv. II. Praha 1932, s. 531-532.

¹⁷³ LA PNP, f. V.A. Francev, uložení 2/E/5.

Pochybnosti se podařilo rozptýlit a V.A. Pogorelov se ujal oponování. Jeho hodnocení však nebylo příliš lichotivé. Dopis z května 1938 ukazuje, že V.A. Francev a V.A. Pogorelov se shodují v názoru, že předložená práce neodpovídá přísným požadavkům, a proto ji nelze připustit k obhajobě. V.A. Pogorelov sděluje: „Мне очень не хотелось, чтобы по вопросу о произведении А. Д. Гр-ва наши мнения разделились, а между тем мое суждение могло быть только вполне отрицательным, и я опасался, что Вы по Вашей доброте будете все же желать допустить его работу к защите.“¹⁷⁴

Nepřijatelná se V.A. Pogorelovovi zdála samotná koncepce práce. A.D. Grigorjev na základě historických faktů předem stanovil, že místní sibiřské obyvatelstvo představuje cizí prvek „составляет пришлый элемент“. Lingvistické údaje byly určeny k tomu, aby stanovily, odkud kolonisté přišli a jaké změny prodělal jejich jazyk. To by z hlediska lingvistického možná mohlo představovat cenné zjištění, pokud by nebylo zjevných metodologických nedostatků. A.D. Grigorjev staví svůj výzkum na základě informací z dialektologických dotazníků, které nazývá svými, ale které jsou, podle tvrzení V.A. Pogorelova, kopií programu Moskevské dialektologické komise.¹⁷⁵ Omezené množství materiálů přitom nedává právo dělat natolik dalekosáhlé statistické závěry. Kriticky se V.A. Pogorelov staví i k tomu, že A.D. Grigorjev do svého díla zahrnul i celou disertaci svého tomského žáka V.P. Birjukova (o tom více v podkapitole 4.1.). Posuzovatel vyjadřuje obavu, že pokud by taková práce byla dopuštěna k obhajobě, budou čeští vědci ještě více pochybovat o kvalitách a schopnostech ruské vědy: „Одним словом, дорогой Владимир Андреевич, если мы допустим к защите это ‚чудище обло, огромно и лаяй‘, то это будет такое унижение русской науки особенно в глазах наших любезных хозяев, которые не прочь посмотреть свысока на русских ученых, да и вообще на все русское.“¹⁷⁶ Z těchto slov do určité míry vyplývají složité poměry a vztahy, generační a národnostní, které panovaly mezi ruskou a českou profesurou na konci 30. let.

Řešení vidí V.A. Pogorelov v tom, že práce bude A.D. Grigorjevovi vrácena „k doplnění a úpravám“.¹⁷⁷ Takové řešení se mu zdálo jako nejvhodnější pro všechny zúčastněné strany. Některé kritické připomínky V.A. Pogorelova byly v mnohých ohledech zcela oprávněné. Je však třeba brát v úvahu skutečnost, že A.D. Grigorjev neměl pro dokončení své práce nikterak příhodné podmínky. Nedostupnost knihoven, nové odborné literatury týkající

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ V.A. Pogorelov v tomto bodě nemá úplně pravdu. A.D. Grigorjev svědomitě odkazuje na použitý vzor, který před lety společně s dalšími členy Moskevské dialektologické komise vytvořil, ale dotazník také ztlačně přizpůsobuje potřebám Sibíře.

¹⁷⁶ LA PNP, f. V.A. Francev, uložení 2/E/5.

¹⁷⁷ Tamtéž.

se tématu, vzdálenost od vědeckých center, sporadické kontakty s kolegy, nemožnost sledovat nejnovější vývoj ruské dialektologie, to vše se podepsalo na výsledcích práce, a tím předurčilo skeptické výroky V.A. Pogorelova.

A.D. Grigorjev doufal ve vydání dialektologických materiálů, jejichž sběru a třídění věnoval mnohé roky svého života. Je velmi pravděpodobné, že ve snaze zorganizovat obhajobu své práce, byl vědec motivován i nadějí, že po obhajobě dojde i na její publikaci. Avšak tomuto záměru nebylo souzeno, aby se uskutečnil, a s ním zmizela i naděje na vydání cenných materiálů. Určité naděje na vydání své práce A.D. Grigorjev ke konci svého života spojuje s redaktorem *Slávie* a tajemníkem III. sekce ČAVU prof. O. Hujerem. Ediční plány se však nepodařilo realizovat. V roce 1942 O. Hujer umírá a rukopis připravený a přijatý k tisku je z Hujerovy pozůstalosti, jak dokládá poznámka na deskách rukopisu, předán do archivního fondu A.D. Grigorjeva.

V letech 1927 a 1928 A.D. Grigorjev také podnikl studijní cesty do Varšavy, na které mu byla od České akademie věd a umění poskytnuta podpora celkem ve výši čtyř tisíc korun.¹⁷⁸ Ze žádosti o finanční příspěvek ze dne 22. dubna 1932, adresované Slovanskému ústavu, vyplývá, že v letech 1929 až 1932 se A.D. Grigorjev věnoval studiu historie slovanských národů a jejich sousedů.¹⁷⁹ V této žádosti poprvé zazněla hlavní překážka, která bránila vědci v jeho práci. Tou překážkou byla izolace od knihoven, univerzit a širší vědecké veřejnosti, nedostupnost potřebných knih. Nedostatek finančních prostředků a vázanost na práci v gymnáziu pak činily tuto překážku téměř nepřekonatelnou. O to těžší muselo být čekání na vyřízení žádosti, jež nebylo vždy kladné, jak vidíme konkrétně v tomto případě: „Výbor Slovanského Ústavu pojednal ve schůzi dne 2. června 1932 o Vaší žádosti za badatelskou podporu, nemohl však z rozpočtových důvodů Vaší žádosti vyhovět.“¹⁸⁰

Ve stejné době o něco úspěšnější při získávání stipendia překvapivě byla jeho žena, L.D. Grigorjevová, které I. odbor Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi poskytl podporu ve výši tří tisíců pěti set korun na výzkum ikonografie východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.¹⁸¹ Angažování manželky je poněkud překvapující. O vědeckých

¹⁷⁸ Protokol o schůzi III. třídy č. 213 a č. 219 – AAV ČR, f. ČAVU, sign. II-4, inv. č. 28.

¹⁷⁹ „В результате своей двухлетней напряженной работы о доисторической судьбе Славян, Скифов, Сарматов, Аланов и других народов древности я внес существенные поправки и изменения в установившееся в науке учение об этих народах, как о том свидетельствует прилагаемый при сем краткий отчет о моих занятиях. Для продолжения этой работы, весьма важной для выяснения условий образования отдельных славянских языков их единого праславянского языка, необходимы поездки в научные центры для занятий в библиотеках, покупка нужных книг и словарей и т.п. Не обладая личными средствами для этой цели, я обращаюсь в Slovanský Ústav v Praze с покорнейшей просьбой помочь моей работе назначением мне пособия в размере хотя бы 4.000 крон.“ viz Studijní podpory 1932, Grigorjev – AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, sign. 62.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Žádosti o podporu na výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi – AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, sign. 260/49.

aktivitách L.D. Grigorjevové nic jiného nevíme, proto lze dokonce předpokládat, že výzkum ve skutečnosti neprováděla ona. Jméno L.D. Grigorjevové mohlo posloužit i za účelem odvedení pozornosti, aby v seznamech žádostí stále nefiguroval tentýž žadatel. Tuto domněnku lze podpořit zdravotním stavem (o dva roky později, v roce 1934, L.D. Grigorjevová umírá), který by L.D. Grigorjevové pravděpodobně nedovoloval náročné etnografické výpravy, a zároveň článek¹⁸² pojednávající o východoslovanské ikonografii v prostoru Podkarpatské Rusi, psaný slohem A.D. Grigorjeva i jeho rukou. Proto se zdá, že v létě roku 1932 A.D. Grigorjev pod jménem manželky realizoval vlastní vědecký záměr. Je třeba ještě dodat, že pravděpodobně nevycestoval sám, nýbrž ve společnosti dalšího folkloristy a přítele P. Bogatyrjeva, zkoumajícího ve stejném čase etnografii Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Výsledky své dvouleté práce v oblasti historie starých Slovanů se A.D. Grigorjev rovněž pokoušel vydat tiskem. Z jeho dopisu ze dne 11. května 1932, který je reakcí na odpověď ředitele Slovanského ústavu prof. L. Niederle, je patrné, že ani v tomto případě nebyl úspěšný: „Я весьма благодарен Вам за Ваше любезное письмо. Но меня привела в недоумение заключительная фраза его: „Ale nevím, bude li se thema týkající se starých Skythů a Sarmatů hoditi do programu publikací a podpor Slov. Ústavu.“ Лично я думаю, что да. ... Так как они в течение тысячелетия были соседями Славян и находились в сношениях с ними, то их культура и их язык должны были влиять на культуру и язык славян. Этим объясняется то, что Вы включили их в свои „Славянские Древности“.“ Этим же объясняется и то, что я, весьма далекий два года тому назад от Скифов и Сарматов, должен был заняться ими...“¹⁸³

V další části dopisu líčí své závěry a dodává: „Мои выводы не согласны с Вашими. В объяснение я должен сказать, что я при начале своей работы исходил из Ваших положений, но под влиянием исторических, географических и языковых показаний принужден был придти к другим заключениям.“¹⁸⁴ Ve své době se jeho názory a závěry nesetkávaly s nadšeným souhlasem vědecké veřejnosti. Na konci svého dopisu A.D. Grigorjev zmiňuje i svou izolaci od velkých center vědeckého života, univerzit a knihoven, které neoblomně žádaly vrácení vypůjčených knih: „В Пряшеве заниматься этой работой весьма трудно: не хватает научных книг. Приходится ездить в столичные библиотеки Праги и Варшавы, заниматься в них в летние месяцы, брать книги под залог на долг... Теперь библиотека Карлова Университета требует у меня Slovanské Starožitnosti

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Studijní podpory 1932, Grigorjev – AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, sign. 62

¹⁸⁴ Tamtéž.

Шафарика и Ваши. Не можете ли Вы повлиять на нее, чтобы она оставила эти книги в моем распоряжении до окончания работы?¹⁸⁵

Navzdory předchozím neúspěchům se A.D. Grigorjev 12. června 1935 opět obrátil na Slovanský ústav tentokrát s úmyslem zorganizovat setkání úzkého kruhu odborníků, kterým by mohl prezentovat výsledky své šestileté práce *Западные и восточные славяне и их соседи в средней и восточной Европе в древнейшее время*.¹⁸⁶ V dopise čteme: „Свои выводы ... я хотел бы до опубликования работы проверить в тесном кругу специалистов и с этой целью прочесть на собрании их несколько докладов, напр: Народность Скютов, Кельты и Валахи, Славянские племена Германии в веке по Р.Х. по данным Тацита. Так как я теперь живу вне Праги, не был в ней уже 5 лет и поэтому не в курсе научной жизни Праги, то я обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой устроить такие собрания специалистов до наступления летних каникул, пока они не разъедутся, и заблаговременно дать мне знать, чтобы я во-время мог взять отпуск и приехать в Прагу на несколько дней.“¹⁸⁷ Skutečnost, že tento dopis byl nalezen v deskách označených *Neuskutečněné přednášky*, nám dovoluje uhodnout odpověď ze strany Slovanského ústavu, která zněla: „Na Váš dopis ze dne 12. VI. odpovídám Vám po rozmluvě s některými kolegy, že je vyloučeno pořádání Vašich přednášek před odbornými kruhy v tak pokročilé době na konci semestru. Avšak milerád se postarám, abyste na podzim nebo v zimě konal takové přednášky v Praze, které by mohly pořádati Slovanský Ústav, Prehistorická společnost, Společnost pro slovanský jazykozpyt a možná ještě nějaká jiná organizace. Račte mně na podzim o tom napsat své mínění a také přesné tituly svých přednášek.“¹⁸⁸

Odpověď samozřejmě nelze označit jako zcela zápornou, avšak pro A.D. Grigorjeva, který byl vázán v Prešově výukou, každý takový odklad znamenal ztrátu vhodné příležitosti, která se nemusela v dohledné době opakovat. Ironií je, že hlavním důvodem, proč se přednášky nemohly v té době konat, byl odjezd většiny profesorů na vakace. Avšak v zápisu o schůzi komise pro kursy a přednášky Slovanského ústavu ze dne 10. října 1935 je patrné, že A.D. Grigorjev od svého záměru neustoupil. Na schůzi se dojednalo, že „o nabídce prof. Grigorjeva z Prešova, který by chtěl v Praze přednáseti o svých výzkumech z oboru praehistorie slovanských kmenů a vztahu ke Keltům a Skythům, poradí se presidium s prof. Niederlem, která společnost by měla tuto přednášku pořádati.“¹⁸⁹ Přednáška se uskutečnila v prosinci roku 1935 v Ruské historické společnosti, kde zazněly příspěvky: *Тюркская*

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, K. 6.

¹⁸⁷ Přednášky SÚ 1935, Neuskutečněné přednášky – AAV ČR, f. Slovanský ústav, sign. K.18.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Schůze komise pro kursy a přednášky SÚ, 10.10.1935 – AAV ČR, f. Slovanský ústav, sign. K.17.

*народность скифов и кельтов а Немцы и славяне в Германии в конце века после Р.Х. по данным Тацита.*¹⁹⁰

Prostor pro prezentaci výsledků vědeckého výzkumu poskytlo konečné přerušení pedagogické činnosti, avšak ještě předtím se A.D. Grigorjev svůj odchod na penzi pokoušel oddálit. Zachovala se jeho žádost ze 14. června 1936, ve které se obrací přímo na kancléře prezidenta republiky, na doktora Václava Girsu, bývalého předsedu Česko-ruské jednoty, se kterým se seznámil již v roce 1906, když přednášel v Jednotě v rámci své studijní cesty. A.D. Grigorjev žádal o přidělení státního občanství pro sebe a své syny, a zároveň o to, aby byl ještě ponechán v činné službě: „Так как в Праге мое прошение может залежаться и не достигнуть желаемого успеха, несмотря на все мои видимые права на получение ЧСЛ. государственного обчанства, то я обращаюсь к Вам, Глубокоуважаемый г. Канцлер, с покорнейшей просьбой поддержать своим мощным словом мою просьбу, чтобы мне с моими младшими сыновьями в возможно скором времени дали ЧСЛ. штатное обчанство а чтобы МШАНО до получения мною ЧСЛ. гражданства взяло назад свою выповедь в виду моего возраста (60 лет) и оставило меня еще на службе (прошение об этом подано мною в МШАНО уже более трех месяцев тому назад и находится у г. мин. рады Рацека).“¹⁹¹ Ruština A.D. Grigorjeva v citovaném úryvku prozrazuje již znatelný vliv češtiny.

Žádost A.D. Grigorjeva byla motivována i tím, že Československé občanství by mu umožnilo získat vyšší penzi a tím i zajistit dostatek prostředků, aby oba jeho mladší synové dokončili studia. Nejmladší Boris byl v té době v páté třídě ruského gymnázia v Praze a starší Vsevolod v prvním ročníku strojní fakulty ČVUT. V srpnu roku 1936 byla žádost postoupena Ministerstvu vnitra a Ministerstvu školství a národní osvěty. Podle toho co víme, byl A.D. Grigorjev na podzim 1936 přesto propuštěn z činné služby.

Touto událostí se do jisté míry uzavírá druhá etapa jeho života. Za dlouhých jedenáct let v Prešově došlo i k velkým změnám v osobním životě A.D. Grigorjeva. Všechny jeho dcery, Ludmila, Věra a Milica se provdaly a žily v Bratislavě. Synové naopak žili v Praze. Nejstarší Rostislav dostudoval, oženil se s Marií Ferberovou a v roce 1930 se mu narodil syn Alexej. Mladší synové, Vsevolod a Boris, stále ještě studovali. 26. prosince 1934 postihla A.D. Grigorjeva těžká ztráta, když zemřela jeho první žena, L.D. Grigorjevová, se kterou prožil téměř třicet let svého života.

¹⁹⁰ *Хроника культурной, научной и общественной жизни русской эмиграции в Чехословацкой республике II. 1919 - 1929.* Прага: Славянский институт, 2000.

¹⁹¹ A. Grigorjev, korespondence z let 1923-1938 – АКРР, f. 1919-1947, sign. R23281/36.

2.3. Pražské období života a díla A. D. Grigorjeva

V březnu roku 1937 A.D. Grigorjev podal na policejní ředitelství v Praze žádost o povolení k pobytu v Praze. Jako účel žádosti uvedl: „Vědecká práce – vyjasnění starších dějin Slovanstva (mezi jiným podařilo se mi objeviti v době Kristova narození různá česká plemena a zjistiti jejich přestěhování ze západu a začátek starého Slovanstva). 1923 – 1937 školní roky byl jsem smluvním profesorem na státních gymnáziích v Užhorodě a Prešově. Teď jsem čl. pensistou. Roku 1935 podal jsem v Prešově žádost o udělení československé státní příslušnosti pro mne, mou manželku a syny Vsevoloda a Borisa. Žádost nalézá se v ministerstvu vnitra pod č. 1174/35.“¹⁹²

Víme, že A.D. Grigorjev v prosinci 1934 ovdověl. V žádosti z roku 1935 tedy zřejmě měla figurovat jeho druhá žena, Jelena Sergejevna Vojtická, rozená Meňšikova,¹⁹³ která jej také později provázela do Prahy.

Po některých komplikacích, které způsobilo vrácení Grigorjevovy žádosti o povolení k pobytu z Prahy do Prešova s tím, že jde pravděpodobně o omyl, neboť žadatel má trvalé bydliště v Prešově, kde je profesorem ruštiny na státním reálném gymnáziu, byla jeho žádost konečně vyřízena. 16. července 1937 se manželé Grigorjevovi přistěhovali do Prahy. Jejich posledním domovem se stal byt číslo 10 ve Strašnicích na Černokostelecké ulici číslo 1228, ve kterém oba žili až do své smrti.

Po svém příchodu do Prahy se A.D. Grigorjev v krátké době aktivně zapojil do vědeckého života. Nevíme, kdy přesně se stal členem Ruské historické společnosti (*Русское историческое общество*), neboť máme k dispozici seznam členů teprve z 1. května 1940,¹⁹⁴ ve kterém jsou kromě A.D. Grigorjeva uvedeni také: N.E. Andrejev, A.L. Bem, K.K. Viskovatyj, D.I. Dorošenko, N.A. Jeleněv, A.F. Izjumov, A.V. Kamněv, J.A. Ljackij, E.F. Maksimovič, N.F. Novožilov, P.A. Ostrouchov a I.O. Panas. Jeho první vystoupení v této společnosti, o kterém spolehlivě víme, se však uskutečnilo již 4. října 1937. Podrobnosti o čase, místě konání a obsahu se můžeme dočíst na pozvánce, jež se dochovala ve fondu Ruské svobodné univerzity, jejíž součástí se Ruská historická společnost v roce 1940 stala: „Правление Русского Исторического Общества в Праге сообщает, что в четверг,

¹⁹² Žádost ze dne 20.7.1937 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

¹⁹³ Datum a místo sňatku, 21. září 1936 ve Varšavě, uvedené ve formuláři evidence obyvatelstva, však tomuto vykladu neodpovídá. viz SÚA, f. *Evidence obyvatelstva*, složka Grigorjev Alexandr. Z policejního dotazníku z 29. října 1938 vyplývá, že J.S. Meňšikova se narodila 25. října 1899 v Moskvě. Bezdětná, zřejmě rodilá Češka, avšak s polskou státní příslušností. Cestovní pas jí byl vydán 27. srpna 1935 v Užhorodě a 12. listopadu 1938, tedy již v Praze, získala české občanství. Z těchto kusých informací jen stěží můžeme vyvodit kdy, kde a za jakých okolností se A.D. Grigorjev a Jelena Sergejevna seznámili. V jejich minulosti se však nesporně vyskytují některé styčné body, jež umožňují předpoklad, že A.D. Grigorjev a Jelena Vojtická se před vstupem do manželství neznali krátce, viz Žádost ze dne 20.7.1937 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

¹⁹⁴ AHMP, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 22.

7. октября, в 6 часов веч. в помещении канцелярии „Русского Очага“ (Myslíkova ul. 6) состоится заседание членов общества. Программа: А.Д. Григорьев: „Финские Мадыяры у Дуная с рождества Христова до прихода к ним тюркских мадыяр в 895 году“.“¹⁹⁵

Bohužel není známo, kde se nachází archiv Ruské historické společnosti z doby před tím, než se stala součástí Ruské svobodné univerzity, a proto jsme odkázáni pouze na informace z doby následující, tudíž od roku 1940. O dalších přednáškách A.D. Grigorjeva v Ruské historické společnosti se dozvídáme z *Rozvrhů lekcí a přednášek*,¹⁹⁶ jež se oficiálně konaly v rámci přednášek Ruské svobodné univerzity:

13. června 1940	<i>Общая имена всех восточных славян</i> ¹⁹⁷ Předseda: J. A. Ljackij. Přítomno bylo 33 osob.
22. května 1941	<i>Финския, мадыярския и тюркския топографическия имена в Средней Европе</i> Přednáška se konala v Myslíkově ulici, v 18.00 hodin.
5. listopadu 1941	<i>Государства восточных славян на востоке до Святослава</i>
4. června 1942	<i>Следы тюркских влахов в Европе</i> ¹⁹⁸

Zajímavý je i dopis členů Ruské historické společnosti určený E.A. Ljackému, který byl svého času čestným předsedou této společnosti. V dopise jsou popisovány vnitřní rozpory a osobní konflikty, jež vyústily v krizi tohoto vědeckého spolku, kvůli které ho opustili někteří přední členové a nebyli nahrazeni nikým s odpovídající kvalifikací: „В 1936 г. после затяжной внутренней борьбы был принужден уйти из общества крупный историк искусств Н.Л. Окунев. В связи с этим прекратил участие в работе общества и когда-то деятельный его член И.И. Лапшин. В 1940 г. после затяжного кризиса в правлении общества был той же группой оттерт от активной работы А. В. Флоровский.“¹⁹⁹ Počet vědecky pracujících členů tak byl převážen počtem osob bez vědecké kvalifikace, což vedlo ke komplikacím při vydávání vědeckých prací, a tím i k obavám o budoucnost této společnosti. Vědecky aktivní členové se v závěru dopisu obrátili na E.A. Ljackého s návrhem, který měl vyřešit vzniklou situaci tím, že by do vedení společnosti byli jmenováni pouze skutečně vědecky pracující členové, čímž by se zabránilo jejímu úpadku: „Из изложенного ясно, что выборы правления на 1940 г. оказываются не соответствующими интересам и достоинству ученого общества. И вместе с тем они не отвечают и тем призывам, с

¹⁹⁵ АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 6.

¹⁹⁶ Расписание лекций и докладов – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 6, 7.

¹⁹⁷ Расписание лекций и докладов, „Сведения о лекциях, докладах и других собраниях РСУ в Праге, июнь 1940“ – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 6, 7.

¹⁹⁸ Расписание лекций и докладов – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7.

¹⁹⁹ Dopis E.A. Ljackému, b.d. - LA PNP, f. *J.A. Ljackij*, koresp. Přijátá, korporace: Russkoje istoričeskoje obščestvo.

ktorými Вы обратились к обществу в последнем собрании. Не согласие, а раздор, не молодые силы, а неквалифицированное большинство, количество против качества. Надлежало бы вернуться к нормальному соглашению действительно ученых членов общества – для поддержки его авторитета и обеспечения от распада.²⁰⁰ Pod dopisem se podepsali A. Grigorjev, I. Běleckij, L. Kopeckij, P. Savickij a další.

O tom, zda výše zmíněný dopis vedl k nějakým konkrétním důsledkům, bohužel nevíme. Máme však k dispozici záznam z Valné hromady Ruské historické společnosti, která se konala 22. listopadu 1942. Novým předsedou společnosti se stal profesor P.A. Ostrouchov, členy správního výboru A. Kamněv, J. Maksimovič, N. Novožilov, doc. S.G. Puškarev a revizory pak N. Andrejev, N. Jeleněv a A.D. Grigorjev. To je také poslední dokument, který se bezprostředně týká Ruské historické společnosti a účasti A.D. Grigorjeva v její činnosti.

Mohlo by se zdát, že počet přednášek A.D. Grigorjeva, uskutečněných v rámci Ruské historické společnosti, je malý. Zejména, když vezmeme v potaz, že každá přednáška představovala jen nevelký finanční přínos 50 Kčs k jeho penzi 1000 Kč měsíčně, která se později v období protektorátu ještě snížila na pouhých 800 Kčs.²⁰¹ Musíme si však uvědomit, že materiály, jež máme k dispozici zřejmě nejsou úplné a především že vědecká činnost A.D. Grigorjeva se rozhodně neomezovala pouze na Ruskou historickou společnost.

Další významnou organizací, ve které A.D. Grigorjev přednášel, byla Ruská vědecká společnost badatelská (*Научно-исследовательское объединение*). Z rozvrhu lekcí a přednášek vyplývá, že se A.D. Grigorjev podílel na činnosti tohoto spolku v letech 1939 – 1943:

31. ledna 1939	<i>Британския государства на территории Евр. России и страна Естиев-Поляков в 1 в. по Р.Х.</i> Předseda: A.N. Fatějev. Přítomno bylo 25 osob. ²⁰²
4. června 1941	<i>Государство восточных славян, существовавшее до образования Киевского государства</i>
25. února 1942	<i>Новое учение о русской прародине</i>
17. listopadu 1943	<i>Древние народы Европейской России</i> ²⁰³

Dne 17. října 1940 A.D. Grigorjev požádal o členství v Ruské vědecké společnosti badatelské: „Занимаюсь русским языком, литературой, географией и историей, имею честь просить принять меня в членов Научно-Исследовательского Объединения в

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Žádost ze dne 3.2.1939 a 17.10.1940 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

²⁰² Расписание лекций и докладов, Сведения о лекциях, докладах и других собраниях РСУ в Праге, июнь 1941 – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7.

²⁰³ Расписание лекций и докладов – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7.

Праге.²⁰⁴ Jeho žádost podpořil svým doporučením A.V. Florovskij: „Ученые труды и неутомимая научная деятельность проф. А.Д. Григорьева дают полное основание для избрания А.Д. в члены Научно-Иссл. Объединения“²⁰⁵ a také M.V. Šachmatov: „Большие труды А.Д. Григорьева о русских былинах и их сборники дают полное основание для избрания его ... членом Объединения.“²⁰⁶ Odpověď na jeho žádost bohužel nemáme k dispozici, a tak můžeme výsledek pouze předpokládat. Navzdory doporučení obou jeho jistě ne bezvýznamných kolegů A.D. Grigorjev nefiguruje na žádném ze seznamů členů Ruské vědecké společnosti badatelské²⁰⁷ a dokonce ani ve formuláři²⁰⁸ z prosince 1941 A.D. Grigorjev neuvádí, že by byl členem tohoto spolku. Avšak dokumentace společnosti, jež je součástí fondu Ruské svobodné univerzity, evidentně není úplná, a proto nemůžeme zcela vyloučit, že se A.D. Grigorjev později jeho členem stal.

Dne 12. prosince 1940 A.D. Grigorjev podal žádost o přijetí do Rady učitelů Ruské svobodné univerzity (dále - RSU) v Praze: „Прилагая при сем свое краткое жизнеописание и список главных работ, имею честь просить принять меня в числе членов Совета Русского Свободного Университета в Праге.“²⁰⁹ Doporučení poskytl S. Puškarev. Odpověď na sebe tentokrát nenechala dlouho čekat. Byla formulována již 23. prosince 1940 v tomto znění: „Считаем своим приятным долгом сообщить Вам, что Совет Преподавателей Русского Свободного Университета в Праге, в заседании своем 14-го сего декабря единогласно избрал Вас членом Совета.“²¹⁰ Zdá se, že žádost A.D. Grigorjeva právě tak jako kladná odpověď ze strany RSU byly spíše formální záležitostí, neboť jméno A.D. Grigorjeva můžeme nalézt na oficiálním seznamu Rady učitelů Ruské svobodné univerzity již 1. dubna roku 1940,²¹¹ tedy osm měsíců před tím, než v Radě byla podána jeho žádost o členství. Najdeme je také na seznamu ze 12. září 1944, tedy krátce před koncem války.

Právě na půdě Ruské svobodné univerzity přednesl A.D. Grigorjev největší počet přednášek, a to v rámci dvou ucelených seminářů:

²⁰⁴ АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 9, l. 280.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Научные доклады в НИО – АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 6, l. 48.

²⁰⁸ АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 9.

²⁰⁹ АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 9, l. 279.

²¹⁰ Finančně-hospodářská korespondence – АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*. k. 6, l. 204.

²¹¹ Курсы русского языка, расчеты 41/42, Список Совета Преподавателей Русского Свободного Университета в Праге – АНМР, ф. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 8.

Geopolitický seminář:

21. října 1940 *Карпато-Волынское государство восточных славян в первом веке по Р.Х.* - Ulice Radeckého 26. Přítomno 20 osob.²¹²
20. ledna 1941 *Северное государство восточных славян до образования Киевского государства* - Předseda: A.N. Fatějev. Přítomno 14 osob.²¹³
17. února 1941 *Первоначальная Словакия, Восточная Моравия и Нитрское княжество* - Předseda: A.N. Fatějev. Přítomno 17 osob.²¹⁴
31. března 1941 *Придунайские славяне в первые века по Р.Х.* - Předseda: A.N. Fatějev. Přítomno 14 osob.²¹⁵

Sociálně-geografický seminář:

27. října 1941 *Современная Сибирь*
18. února 1942 *Современная Румыния*
18. listopadu 1942 *Западные соседи русского народа в древнее время*
14. prosince 1942 *Борьба древних русских с народами-змеями*
18. ledna 1943 *Бытовые наблюдения собирателя былин в Архангельской губернии*²¹⁶

Semináře probíhaly zpravidla ve večerních hodinách, většinou od půl osmé, na ulici Radeckého číslo 26, kde se nacházely některé z místností, jež měla RSU v pronájmu.

V rámci RSU se zřejmě také pravidelně konala zasedání Kuratoria, na kterých se pečlivě připravovaly plány přednášek, o čemž svědčí pozvánka na podobné zasedání, jež se dochovala v archivu RSU: „Президиум Свободного Русского Университета в Праге постановил обсудить темы докладов на предстоящий семестр по семинарам. (В связи с циркуляром руководителям их представить свои предположения в общей форме к 1-ому августа сего г.) И составлением сметы (Кураторием). Общие предположения представлены. На основании этого имею честь покорнейше просить вас пожаловать на заседание, где предполагается обсуждение тем в руководимых мною семинарах. Заседание имеет быть в сборовне профессорского дома в 5 часов дня четверг 14. августа. Ар. Фатеев. Профессорам: А.И. Фенину, П.А. Остроухову, Б.И. Одинцову, М.В. Шахматову, А.Д. Григорьеву, И.И. Лапшину, С.И. Варшавскому, Н.А. Бигаеву, Н.Ф. Новожилову, М.Ф. Ковалеву, Ев.И. Мельникову, Н.И. Ястребовой-Рагозиной, Н.А. Антипову, Б.В. Седакову, инженеру Орлову.“²¹⁷

²¹² Расписание лекций и докладов, Сведения о лекциях, докладах и др. собраниях РСУ в Праге, октябрь 1940 – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7, l. 40.

²¹³ Тамtéž, l. 9.

²¹⁴ Тамtéž, l. 32.

²¹⁵ Тамtéž, l. 38.

²¹⁶ Расписание лекций и докладов – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7.

²¹⁷ Сведения о лекциях, докладах и других собраниях РСУ в Праге – АНМР, f. *Ruská svobodná, dříve lidová, universita v Praze*, k. 7.

V letech 1941 – 1943 A.D. Grigorjev aktivně docházel na četná zasedání Archeologického ústavu N.P. Kondakova v Praze, významné vědecké organizace, založené akademikem N.P. Kondakovem, která i po jeho smrti pokračovala v jím započaté práci a později se stala součástí Československé akademie věd. Na schůzích ústavu A.D. Grigorjev nejen přednášel, ale především se živě účastnil posouzení referátů svých kolegů. Z protokolů ze schůzí Ústavu N.P. Kondakova vyplývá, jak široká byla sféra vědeckých zájmů A.D. Grigorjeva, jejichž posouzení byl schopen se účastnit:

10. února 1941 **A.D. Grigorjev:** *Придунайская Русь: Русские верховинцы у среднего Дуная с V–го века до Р.Х. до II века по Р.Х.*
19. května 1941 **A.D. Grigorjev:** *Руссы и восточные славяне у арабских писателей IX и X века*
3. února 1941 **N.E. Andrejev:** *Псково-Печерский монастырь в XVI веке.* Posouzení referátu se účastnili: A.D. Grigorjev, P.N. Savickij, K. Švarcenberg, V.A. Brandt, V.T. Rafalskij.
15. února 1941 **A.V. Florovskij:** *Вновь открытое описание Московской Руси чешского иезуита Юрия Давида 1690 года.* Posouzení referátu se účastnili: P.N. Savickij, A.D. Grigorjev, N.E. Andrejev, P.A. Ostrouchov, K. Švarcenberg.
3. března 1941 **P.N. Savickij:** *Из новейшей русской археологической литературы* Posouzení referátu se účastnili: A.D. Grigorjev, A.V. Florovskij, A.F. Izjumov, N.E. Andrejev.
10. března 1941 **K. Švarcenberg:** *Heraldika a její východní prameny* Posouzení referátu se účastnili: A.D. Grigorjev, M.F. Šachmatov, V.T. Rafalskij, E.I. Meľnikov.
15. dubna 1941 **R.H. Redlicha:** *Изображения амазономахии на саркофагах II-III в.* Posouzení referátu se účastnili: A.D. Grigorjev, E.I. Meľnikov.
29. října 1941 **T.V. Kosinské:** *Археологический обзор Евангельских памятников Святой Земли.* Posouzení referátu se účastnili: A.D. Grigorjev, N.I. Iljin, N.E. Andrejev, P.N. Savickij.
30. ledna 1943 **A.V. Florovskij:** *Новое в исследованиях восточных источников IX - X вв. о Восточной Европе* Posouzení referátu se účastnili: P.N. Savickij, A.D. Grigorjev.
13. února 1943 **N.E. Andrejeva:** *Исследования Института имени Н.П. Кондакова о кочевниках. (Работы Д.А. Расовского)* Posouzení referátu se účastnili: A.V. Florovskij, A.D. Grigorjev.²¹⁸

V letech 1937 a 1938 A.D. Grigorjev také podnikl studijní cesty do Polska. V září 1937 podal žádost o udělení bezplatného víza zpět do ČSR: „Pan Alexandr Grigorjev, prof.v.v., jest majitelem cest. pasu čís. 1380/35, vystaveného dne 27. 8. 1935 roku Polským Konsulátem v Užhorodě a jede do Polska za účelem vědeckým.“²¹⁹ Z této žádosti vyplývají

²¹⁸ Protokoly ze schůzí – ODSF ÚDU AV ČR, f. Archeologický ústav N. P. Kondakova, sign. K I – 1, sv. 4.

²¹⁹ Žádost ze dne 30.9.1937 – SÚA, f. Policejní ředitelství, sign. G 902/1,2.

dvě pro nás podstatné informace. Za prvé, že A.D. Grigorjev stále udržoval pracovní kontakty s Varšavou. Za druhé, že koncem roku 1937 byl navzdory všem svým žádostem o československé občanství i nadále polským státním příslušníkem. V říjnu 1937 A.D. Grigorjev odjel pracovně do Varšavy.²²⁰ Jeho manželka zůstala v Praze.

Další a zřejmě poslední cestu do Polska podnikl A.D. Grigorjev koncem roku 1938. Za tímto účelem mu bylo uděleno vícerázové vízum na období 11. 7. 1938 – 31. 12. 1938.²²¹

Po svém příchodu do Prahy se A.D. Grigorjev, který od roku 1929 celé úsilí věnoval dějinám starých Slovanů, rozhodl završit i svou předchozí práci o sibiřských nářečích. Koncem roku 1937 také požádal Českou Akademii vědy a umění o příspěvek na dokončení této své práce o sibiřských nářečích²²² a v březnu roku 1938 mu byla za tímto účelem udělena podpora ve výši jednoho tisíce korun.²²³ V listopadu 1939 mu byla na jeho žádost udělena podpora pěti set korun na studium ruských nářečí (o tom podrobněji v podkapitole 2.2.).

A.D. Grigorjev se i nadále věnoval dialektologii, nicméně se postupně zaměřuje na látku západoslovanských jazyků, která úzce souvisí s jeho výzkumem dějin starých Slovanů. Výsledky své práce z této oblasti prezentoval na III. Mezinárodním kongresu slavistů v Bělehradě v září 1939, a přednesené referáty *Образование главных наречий польского языка в связи с историей польских, финского и русских племен, вошедших в состав польского народа, Образование словацких наречий вследствие влияния чешских говоров на русские, Образование главных чешских наречий в связи с историей древних чешско-сербских племен* byly vydány ve sborníku zmíněného kongresu.²²⁴ Originály těchto prací se rovněž nachází ve fondu A.D. Grigorjeva v Archivu Akademie věd ČR a tvoří součást jeho posledního rozsáhlého díla *Западные и восточные славяне и их соседи в средней и восточной Европе в древнейшее время.*²²⁵

V době, kdy se A.D. Grigorjev přistěhoval do Prahy, tedy na konci 30. let, docházelo ve světě k událostem, které nenechávaly nikoho chladným. Je známo, že politický vývoj v Evropě vpředvečer světové války, ale i na jejím počátku, vzbuzoval v některých představitelích ruské emigrace jakési naděje na možnost návratu do vlasti. Spasitelem, který měl Rusko očistit od Sovětů, a tak navrátit jeho vývoj do správných kolejí, mělo být Německo.

²²⁰ SÚA, f. *Evidence obyvatelstva*, složka Grigorjev Alexandr.

²²¹ Žádost ze dne 12.7.1938 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

²²² Protokol o schůzi III. třídy č. 272 ze dne 1.12.1937 – AAV ČR, f. ČAVU, sign. II-4, inv. č. 28.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ *III mezinárodní kongres slavista*. Sv. 2. 1939. Beograd: Izdanja Izvršnog odbora, s. 21-28.

²²⁵ *Западные и восточные славяне и их соседи в средней и восточной Европе в древнейшее время* – AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 6.

V archivu Kanceláře presidenta republiky se nachází unikátní dopis A.D. Grigorjeva ze dne 15. dubna 1938, adresovaný prezidentu ČR Edvardu Benešovi, který umožňuje vytvořit si představu o tom, jakým způsobem vědec vnímal události v Evropě a německý fašismus. V německých nacionalistech zřejmě neviděl budoucí spasitele, jako mnozí jiní emigranti, když se rozhodl takovým způsobem vyjádřit morální podporu zemi a národu, který mu v nejvyšší nouzi poskytl útočiště. Dopis začíná příznačnými slovy: „В виду происходящих политических событий считаю своим долгом славянина сообщить Вашему Высокопревосходительству, как Главе Чехословацкого народа, что мне после 9-летней кропотливой работы удалось выяснить древнюю историю Чехов, начиная с 72 года до Р.Х., т.е. за 700 лет до правления в Чехии Само, а историю государства Боиев на территории Чехии – с 6 века до Р.Х., т.е. за 600 лет до прихода в нее Чехов“,²²⁶ a pokračuje výkladem základních výsledků Grigorjevova výzkumu. Zdá se, že si A.D. Grigorjev uvědomoval hrozbu, která se vznášela nad slovanskými národy, jejichž historii věnoval tolik času a usilovné práce.

Výsledky svého výzkumu A.D. Grigorjev formuluje prostřednictvím sedmi tezí:

Общие выводы моей работы о чехах и чешском народном языке таковы.

1. Главные современные чешские наречия начали образовываться в глубокой древности, еще до начала объединения чешских племен в одном государстве.

2. Территории современных главных чешских, моравско-ганацкого и западного словацкого наречия совпадают в главном с территориями тех племен, которые нам известны здесь по указаниям греческих и латинских авторов со времени Р.Х., никуда отсюда не выселялись и были славянскими.

3. Современные главные чешские, моравско-ганацкое и западное словацкое наречия являются непосредственными потомками наречий, живших здесь со времени Р.Х. племен, а именно: из чешских юго-западное – наречия гермундуров-вандалов-вандулов, дудлебское – наречия наристов, среднее – наречия маркоманов-беегемов-чехов, северо-восточное – наречия куадов-кладов-кладчан, ганацкое – наречия марсигнов, западное словацкое – наречия Буров.

4. Так как названные чешские племена переселились в Чехию и Моравию незадолго до Р.Х. (в 8-2 годах до Р.Х. благодаря королю Маробуду) из более западных областей Германии, доходивших до реки Аллеры и среднего течения Рейна (маркоманы – с нижнего Мена-Могана-Майна, марсигны-марсы – с западной стороны верхнего Везера, гермундуры – с западной стороны реки Мулды, а куады-клады-кладчане – из области, соседившей, по-видимому, с областью семнонов-гаволян), то начало образования названных наречий восходит в позднейшем виде ко времени Р.Х., а в древнейшем виде даже ко времени, предшествовавшему переселению этих племен в Чехию и Моравию, т.е. к более раннему, чем 8 год до Р.Х.

5. До своего переселения в Чехию-Боигем чехи пробовали закрепиться в восточной Галлии-Франции, но были вытеснены оттуда Юлием Цезарем, а походы полководцев Октавиана Августа на восточную сторону Рейна заставили маркоманского короля Маробуда переселить значительную часть маркоманов и других чешских племен в Боигем – совр. Чехию и перенести туда центр своего государства.

6. На новой своей территории чешские племена вели в течение 5 веков неустannую борьбу с Римлянами-Итальянцами, хотевшими подчинить их себе, никуда отсюда не

²²⁶ Korespondence Grigorjev A. z let 1923-1938 – АКРР, f. 1919-1947, sign. D4375/38.

выселялись и просуществовали до появления Само, со времени которого начинается уже общепризнанная история чехов.

7. В Чехии до прихода в нее чешских племен существовало, по крайней мере с 6 века до Р.Х., государство тюркских агатюрсов-боиев-терсов, которое за 50 лет до прихода в нее чешских племен было разрушено даками, т.е. „Горцами“ восточнославянской народности.

Forma „krátkého dopisu“ bohužel neposkytuje odesilateli dopisu prostor, aby svá jednotlivá tvrzení podložil argumenty a důkazy. Nicméně v případě zájmu se autor nabízí k službám a vyjadřuje ochotu referovat podrobně a osobně.

Předložená koncepce nejstarších českých dějin ukotvených v prostoru střední Evropy je, jak vidíme, originální, ale zároveň překvapující, ba dokonce, s ohledem na stav poznání ze začátku 20. století a soudobé historické vědy, až zarážející. Autor zde nepředkládá argumentaci, která ho k těmto závěrům přivedla. Ta je obsažena ve výše zmíněném spise *Западные и восточные славяне и их соседи в средней и восточной Европе в древнейшее время* (o tom částečně v kapitole 3). Ale i tak, aniž bychom se museli pracně seznamovat s obsahem rozsáhlého rukopisu, můžeme k němu zaujmout postoj a předložit prvotní interpretaci vypracovaného a k posouzení předloženého vědeckého záměru.

A.D. Grigorjev řeší otázku, kdy a odkud přišli předkové Čechů a vzápětí ohromuje tvrzením, že dnešní česká, moravská a slovenský nářečí se zformovala ještě před začátkem letopočtu. Pochopitelně toto tvrzení dnes působí skandálním dojmem, vezmeme-li v potaz problematiku baltoslovanských vztahů, řešenou třeba již P. Šafaříkem, anebo skutečnost potvrzenou i archeologicky, že se slovanské (či baltoslovanské) kmeny (takzvané pražské keramiky) ve střední Evropě objevují nejdříve v 5. století. A.D. Grigorjev zcela zásadně mění náhled na vztah mezi Slovaný, z jedné strany, a Germány, Kelty, ze strany druhé. V jeho pojetí to nejsou sousedé, se kterými Slované přišli do styku, nýbrž samotní starobylí Slované, které latinské a řecké prameny mylně interpretovaly jako kmeny germánské, popřípadě keltské. Jinak řečeno, badatel připisuje slavinitu kmenům, které ji nikdy neměly, a často – navzdory lingvistickým, historickým, archeologickým faktům – jen reinterpretuje údaje a svědectví antických historiografů.

Historická věda, dokonce i v době působení A.D. Grigorjeva, nabízí naprosto odlišný koncept slovanského pravěku, proto je nasnadě otázka, co mohlo vést badatele k tak razantním a zavádějícím závěrům? Jisté vodítko, jak se domníváme, poskytuje dobový ideologicko-politický kontext, a konečně postava hlavy československého státu, ke kterému se v tragickém roce 1938 se svými výsledky obrací. Autochtonizace Čechů, archaizace slovanského původu a doby osídlení jimi střední Evropy může pramenit ze snahy odrazit nároky německých ideologů. Ti o sudetských Němcích mluvili jako o přímých potomcích

starobylých germánských kmenů, které již původně obývaly český prostor, a proto mají právo vládnout ve své vlasti. Mýtus o autochtonech Němcích a přivandrovalcích Čechů existoval od začátku 19. století a byl znovu aktualizován nacistickou propagandou. Lze předpokládat, že historický výzkum A.D. Grigorjeva měl za cíl prokázat pravý opak, a proto uměle vytvářený koncept raných českých dějin zřejmě úzce souvisí s historicko politickým děním v předválečné Evropě, a v tomto prizmatu musí být dnes také chápán.

V průběhu války, dokud to situace dovoľovala, A.D. Grigorjev stále ještě přednášel a samozřejmě pokračoval ve vlastní vědecké práci. Ke konci války se však u A.D. Grigorjeva zřejmě začaly objevovat zdravotní potíže. Z některých nám dostupných informací vyplývá, že byl hospitalizován, ačkoli přesný termín a příčinu jeho pobytu v nemocnici neznáme. Víme jen, že první pobyt v nemocnici spadá přibližně do srpna 1943²²⁷ a druhý zhruba na přelom září a října 1944²²⁸. Je možné, že některé jeho zdravotní komplikace mohly souviset s dopravní nehodou, ke které došlo 30. listopadu roku 1940 na trati tramvajové linky číslo 22, jejímž hlavním aktérem se A.D. Grigorjev stal.²²⁹ Přestože se zdá, že A.D. Grigorjev vyvázl bez následků, nelze zcela vyloučit vliv tohoto otřesu na jeho organismus. Vždyť A.D. Grigorjevu bylo v té době již 66 let.

Koncem roku 1944 se A.D. Grigorjev rozhodl najít vhodné místo k uložení svých vědeckých prací. Toto rozhodnutí zřejmě neučinil pouze s ohledem na svůj věk či zdravotní stav. Blížil se konec války a s ním i pravděpodobný příchod Rudé armády, která pro vědce bohužel nepředstavovala osvobození, tak jako pro mnohé jiné, ale spíše hrozbu. Obě zmíněné skutečnosti zřejmě vedly k tomu, že A.D. Grigorjev oslovil Institut N.P. Kondakova se žádostí o uložení rukopisů svých vědeckých prací. V protokolu ze zasedání Dočasné rady pro věci Archeologického Institutu N.P. Kondakova (*Временный Совет по управлению делами Археологического Института имени Н.П. Кондакова*) ze dne 10. září 1944 se dochoval záznam o této události: „Сообщение Н.Е. Андреева о готовности проф. А.Д. Григорьева передать Институту на хранение рукописи его научных работ и материалов.“²³⁰ Z usnesení čtyřčlenné rady, složené z K. Švarcenberga, P.N. Savického, V.V. Čerňavina a N.E. Andrejeva, se dozvídáme, že Institut by byl vyšel učenci vstříc: „Постановили: С

²²⁷ Allgemeines Krankenhaus in Prag 24.8.1943 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

²²⁸ SÚA, f. *Evidence obyvatelstva*, složka Grigorjev Alexandr.

²²⁹ O této nehodě se dochovala následující zpráva: „Po vyjetí mot. vlaku od st. „Vozovna Strašnice“ ke st. „Krematorium“ asi 10 m za st. naskakoval do vleč. vozu Alexander Gregorjev, bytem ..., chytil se zadní zadržovací tyče a ježto špatně naskočil, byl asi 3 m smýkán po dlažbě, než se pustil a upadl na dlažbu. ... Zjišťujícímu pol. stráž. prohlásil, že si nehodu zavinil sám, a lékařskou prohlídku odmítl. Viditelné zranění neměl...“ viz Zpráva o nehodě, 30.11.1940 – SÚA, f. *Policejní ředitelství*, sign. G 902/1,2.

²³⁰ Protokoly ze schůzí, č. 28 – ODSF ÚDU AV ČR, f. *Archeologický ústav N. P. Kondakova*, sign. K I–1, sv. 4.

благодарностью принять предложение проф. А.Д. Григорьева.²³¹ Avšak k uložení Grigorjevových prací v archivech této organizace nedošlo.

12. listopadu 1944 se A.D. Grigorjev obrátil se stejnou žádostí na Českou akademii věd a umění v Praze. Učinil tak zřejmě na radu A.V. Florovského, který se v této věci osobně angažoval a sestavil i stručný životopis A.D. Grigorjeva a krátký souhrn jeho vědeckých zásluh, který byl k žádosti přiložen. Archiv Akademie věd se s ohledem na nadcházející události jistě zdál být bezpečnějším místem a A.D. Grigorjev také choval naději, že snad časem výsledky jeho mnohaleté vědecké práce budou zveřejněny: „Вследствие своей продолжительной болезни и военных событий, я очень озабочен судьбой своих больших работ, над которыми я трудился последние десятки лет ... Поэтому я имею честь просить Чешскую Академию Наук и Искусства в Праге принять упомянутые мои работы на хранение в своем рукописном отделении и, при наступлении благоприятных обстоятельств, напечатать их и вообще принять меры к их опубликованию. Я сохраняю за собой и своими наследниками право взять эти работы обратно и напечатать их.“²³² A tak bylo 16. listopadu 1944 vydáno rozhodnutí o přijetí jeho rukopisů do úschovy s tím, že autorské právo zůstalo zachováno A.D. Grigorjevovi, popř. jeho dědicům.²³³

O následujícím období od listopadu 1944 do května 1945 nemáme prakticky žádné informace. Víme pouze to, že na přelomu dubna a května 1945 byl A.D. Grigorjev hospitalizován v nemocnici Pod Petřinami. Ještě den před svou smrtí diktoval vnukovi Alexeji poslední poznámky ke své práci. Zemřel na zápal plic 4. května 1945, tedy pouhé tři dny před koncem války.

V posledních letech jeho života byl jeho oporou pouze nejstarší syn Rostislav s rodinou. A.D. Grigorjev měl to neštěstí, že přežil i svou druhou ženu. J.S. Grigorjevová byla svému muži morální oporou v těžkých životních situacích a až do své smrti neúnavně vypomáhala svému muži v jeho práci. A.D. Grigorjev jí věnoval vzpomínku ve druhém dílu *Archangelských bylin a historických písní*, na jehož přípravě se podílela a jehož vydání se nedožila: „благодаря своему энергичному характеру в течение почти трех лет нашей совместной жизни поддерживала во мне бодрость духа и помогала мне перепиской начисто моих работ и чтением корректуры, а также составила вышеупомянутый алфавитный список собственных имен ко всем трем томам, законченный ею буквально

---

²³¹ Tamtéž.

²³² AAV ČR, f. ČAVU, k. 146, inv. č. 152.

²³³ Tamtéž.

за несколько дней до своей смерти."²³⁴ J.S. Grigorjevová zemřela 12. července 1939 v Praze. A.D. Grigorjev tak přežil svou o dvacet pět let mladší ženu o šest let.

Jeho dcery Ludmila Saprunova, Věra Levickaja a Milica Rosovskaja žily v Bratislavě. Ludmila a Milica se i s rodinami hned po válce odstěhovaly do Vídně. Synové Vsevolod a Boris odešli v roce 1940 na Slovensko, kde se jako tlumočníci účastnili tažení na Východ. Později byli naverbováni do Vlasovovy armády. Po válce zřejmě odjeli do Ameriky, kde zmizeli beze stopy. A.D. Grigorjev před svou smrtí neměl tušení, jaký byl osud jeho mladších synů. Jeho oporou a radostí mu byl až do posledních dnů Rostislavův syn Alexej. Právě jeho vzpomínky nám umožnily utvořit konkrétnější představu o osudu rodiny A.D. Grigorjeva, poznamenaném emigrací.

Po zklidnění poválečné situace učinil Rostislav Grigorjev některé kroky k vydání otcových vědeckých prací. 4. listopadu 1950 se obrátil na Českou akademii věd a umění s prosbou, aby zajistila vydání prací A.D. Grigorjeva v ČSR nebo v Sovětském Svazu. Vycházel ze žádosti svého otce, ve které bylo výslovně požádáno nejen o úschovu, ale i o publikaci uložených materiálů, až nastanou vhodné podmínky. R. Grigorjev byl přesvědčen o tom, že otcovy práce mají pro vědu velký význam, a proto navrhoval i případné vydání v Sovětském Svazu. Obával se jen, aby je nepostihl osud mnohých jiných archivních sbírek, které byly po převozu do SSSR kdesi nenávratně ztraceny: „Budou-li práce předány

²³⁴ *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Т. II. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2003, с. 8.

Akademii věd SSSR, vzdávám se veškerých vyhrazených pro mě práv a žádám Českou akademii věd a umění pouze o to, aby ještě před předáním rukopisů projednala se s Akademií věd SSSR otázka vydání jich v Sovětském Svazu a učinilo se vše, aby se rukopisy neztratily cestou a nezapadly bez povšimnutí do nějakého archivu.“²³⁵

Akademie se však ohradila tím, že se nikdy nezavázala publikovat Grigorjevovy práce: „K Vašemu dopisu ze dne 4.t.m. sdělujeme, že Česká akademie věd a umění přijala v roce 1945 rukopisy prací Vašeho zemřelého otce prof. A.D. Grigorjeva pouze do úschovy. Neučinila žádný závazek, pokud jde o jejich pozdější uveřejnění. Rukopisy zmíněných prací jsou uloženy v tresorech České akademie, která nebude nijak zasahovat do otázky jejich vydání tiskem. Račte jimi disponovat.“²³⁶ Odpověď na slušnou žádost Rostislava Grigorjeva byla, jak vidíme, velmi strohá a odmítavá. Těžko říci, zda byla více ovlivněna politickou situací, nedostatkem finančních prostředků či pouhou nechutí a nechotou zaměstnanců Akademie zabývat se pracemi jakéhosi ruského profesora a emigranta. Každopádně odmítavou odpověď akademie formuloval též generální tajemník profesor doktor V. Trkal, který o pět let dříve vyřizoval přijetí prací A.D. Grigorjeva do archivu České akademie.

Ze způsobu, jakým byla odpověď formulována, bylo jasně patrné, že Česká akademie věd se touto záležitostí rozhodně nehodlala zabývat. Pokud měl ovšem Rostislav Grigorjev zájem na publikaci děl svého otce, mohl jimi samozřejmě disponovat a nakládat s nimi podle své libosti. Situace však byla bezvýhodná. R. Grigorjev neměl dostatek finančních prostředků, aby otcovy práce publikoval na své náklady. Obracet se na Akademii věd SSSR jako soukromá osoba, navíc jako syn emigranta, bylo nemyslitelné a jeho zhoršující se zdravotní stav, poznamenaný nevyléčitelnou chorobou, mu nedával naději, že by se snad dočkal doby, která by byla příhodnější pro vydání otcových prací.

Navíc 20. listopadu 1952 byl na adresu R. Grigorjeva poslán dopis, ve kterém byl akademii vyzván, aby si otcovy práce vyzvedl: „Česká akademie věd a umění nyní likviduje a žádáme Vás, abyste si vyzvedl uvedené práce v naší kanceláři.“²³⁷ Nevíme přesně, zda se v té době již těžce nemocný R. Grigorjev nějakým způsobem zabýval dalším osudem prací svého otce. Jisté však je, že se všech pět prací, které A.D. Grigorjev uložil do úschovy České akademie věd a umění, dodnes nachází v archivu Akademie věd České republiky.

²³⁵ Spisy 1950, č. j. 5150 – AAV ČR, f. ČAVU, K. 161, inv. č. 158.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Spisy 1952, č. j. 3624 – AAV ČR, f. ČAVU, K. 164, inv. č. 160.

3. Metodologie A.D. Grigorjeva.

Vědecká biografie A.D. Grigorjeva vypracovaná v přecházejících kapitolách vymezuje následující badatelské zájmy a aktivity:

1. Terénní výzkum v prostoru Ruského severu (Pomorje, Piněga, Kuloj, Mezeň), Sibiře a Podkarpatské Rusi: folkloristický, etnologický, archeografický, lingvistický.
2. Etnografie, kulturně historická regionalistika ve spojení se sociolingvistikou (Archangelská gubernie, průběh kolonizace Sibiře),
3. Medievalistika (román o Achíkarovi, pověst o králevici Vasiliji Zlatovlasém, historie o Franci Memzonziliusovi),
4. Folkloristika (stariny: byliny, duchovní verše, balady, historické písně aj.),
5. Dialektologie (pomorský dialekt, nářečí sibiřských starousedlíků),
6. Historická geografie dávnověku, historie Slovanů.

Jako lingvistu A.D. Grigorjeva měrou největší ovlivnil akad. A.A. Šachmatov, jakožto medievalistu – prof. M.I. Sokolov. S folkloristikou, tedy oborem, se kterým je jméno A.D. Grigorjeva nejčastěji spojováno, je situace poněkud složitější. V současné době spatřujeme tendenci zpochybňovat ustálené hodnocení badatele jakožto žáka prof. V.F. Millera. Otázkou, nakolik je tento trend oprávněný, se budeme zabývat v této kapitole, ale nejdříve poukážeme na úskalí, se kterými se setkáváme při uvažování o dědičnosti, návaznosti vědeckého myšlení.

Především je třeba konstatovat, že doposud nedisponujeme studií, která by byla věnována vědeckému zaměření A.D. Grigorjeva. Dá se to celkem i pochopit, vezmeme-li v potaz, že postava vědce emigranta upadla téměř do úplného zapomnění a že doposud neexistoval ani žádný ucelený popis jeho vědecké dráhy, tedy s přihlédnutím i k činnosti v emigrantském období. O trochu více víme o pracích z oblasti zkoumání staroruských literárních památek, a právě proto jsme také schopni určit vazbu na vědeckometodologický odkaz M.I. Sokolova (viz. oddíl 1.2.1.). Avšak oblast lingvistických, historiografických zájmů zůstává zcela neprobádána. V rámci disertační práce se spokojíme s tím, že na tyto mezery poukážeme, čímž vymezujeme další podněty pro budoucí výzkum. O vlivu předchůdců budeme schopni říci více později, tedy poté, až budou konečně vydány nebo pečlivěji prozkoumány v archivech uložené spisy.

Je zřejmé, že podnětů a zdrojů, které ovlivnily filologickou kompetenci A.D. Grigorjeva, mohlo být, a zřejmě i bylo, více. Proto rovnici *učitel – žák* nemusíme řešit pomocí jednoho jediného věhlasného jména. Kromě M.I. Sokolova měly na medievalistická studia A.D. Grigorjeva bezpochyby vliv též práce A.A. Šachmatova (a ne jenom práce, nýbrž i osobní kontakty). V oblasti lingvistiky mohli, kromě A.A. Šachmatova, A.D. Grigorjeva ovlivňovat A.I. Sobolevskij a F.E. Korš. Ba co víc, při hledání akademických a vědeckých autorit se nesmíme omezovat pouze na půdu Moskevské university. Existuje důvod se domnívat, že A.D. Grigorjev se mohl považovat za žáka V. Jagiče.

Poprvé byl A.D. Grigorjev vídeňskou slavistikou zřejmě ovlivněn v období vzniku a činnosti lingvistického kroužku, tedy v roce 1901. Jedním ze spoluzakládajících členů byl totiž Jagičův žák R. Nachtigal. Právě on pomáhal mladým vědcům (sdruženým A.D. Grigorjevem) vypořádat se s nedostatky jejich slavistického vzdělání.

Během zahraniční studijní cesty v letech 1905-1907 A.D. Grigorjev zcela nepochybně navštěvoval Jagičovy přednášky. O tom, že kontakty s V. Jagičem nebyly zcela zpřetrhány ani po jeho návratu do vlasti, svědčí i skutečnost, že se v roce 1913 oba učenci setkali ve Varšavě. V dopise prof. V. Jagiče z Vídně ze dne 23. dubna 1913 do Varšavy A.V. Francevovi se dočítáme: „Хотя Вы быть может гуляете по Праге, я все-же на авось пишу эти строки в Варшаву, чтобы сообщить Вам, если Вас письмо застанет дома, что я в четверг уезжаю из Вены в Петербург и в пятницу буду проездом в Варшаве... Но если Вы дома и если у Вас нет занятий, напр. экзаменов, или что-нибудь другое в этом роде, я был бы очень рад встретится с Вами.“²³⁸ Na rubu Jagičova dopisu je Francevovým úhledným rukopisem připsáno: „Варшавские проф.: Карский, Любович, Михайлов, Погорелов, Замотин, Григорьев и Францев обедали в день приезда П.В. Ягича в Русском клубе.“²³⁹

Jako další vodítko k zodpovězení otázky, zda by se vztah V. Jagiče a A. D. Grigorjeva dal charakterizovat jako vztah učitele a žáka, či jejich kontakty byly náhodné a příležitostné, by mohl posloužit také další dopis prof. V. Jagiče V.A. Francevovi ze 14. listopadu 1913. Vatroslav Jagić v něm mimo jiné prosí o adresy „varšavských profesorů“, aby jim mohl zaslat druhé vydání své práce *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache* (1913): „Получили ли Вы в свое время экземпляр моей Entstehungsgeschichte? ... И я бы хотел послать кроме того мое издание следующим коллегам: Погорелову, Михайлову и

²³⁸ LA PNP, f. V.A. Francev, č. přír. 129/42, uložení 2/E/3, I/27/21.

²³⁹ Tamtéž.

Григорьеву... я бы просил Вас сообщить мне тоже адреса квартир упомянутых трех лиц.²⁴⁰

A konečně máme k dispozici i jedno přímé dobové svědectví. Jedná se o poznámku, kterou nacházíme ve fondu F. Pastrnka, uloženém v LA PNP. Složku dopisů A.D. Grigorjeva zde totiž doprovází stručná vysvětlující charakteristika: „Grigorjev, Alexander – žák Jagičův“.²⁴¹ Lze z toho odvodit, že v době svého pobytu v Praze byl A.D. Grigorjev považován právě za žáka V. Jagiče. Úzkou vazbu na filologickou Vídeň A.D. Grigorjev deklaroval i ústně, o čemž svědčí vzpomínka Alexeje Gregora, vědcova vnuka.²⁴²

Jak je vidět, řada zkušených univerzitních profesorů, akademiků přelomu 19. - 20. století, kteří zanechali přímou a nezanedbatelnou stopu ve vývoji A.D. Grigorjeva jako filologa, je skutečně početná. Je to podmíněno mimořádnou šíří vědeckých zájmů mladého a dychtivého vědce.

Oblast lingvistiky, slovanského dějepisu a etnografie ponecháme stranou, a také jiným. Tuto kapitolu věnujeme postojům vědce při zkoumání převážně lidové slovesnosti a slovanského dějepisu. S folkloristikou je totiž A.D. Grigorjev doposud spojován nejvíce, a právě zde lze zaznamenat jisté rozpaky ohledně vědcova přiřazení k tomu či jinému směru. Proto cítíme povinnost primárně vysvětlit oblast, která zatím vévodí Grigorjevovým vědeckým aktivitám, a která snad bude směřodatná pro uchopení přístupu a nalezení místa A.D. Grigorjeva též ve slovanské historiografii, východoslovanské dialektologii atd.

Jak již bylo řečeno dříve, v dějinách ruské filologie je A.D. Grigorjev řazen k žákům V.F. Millera, tedy ztotožňován se zastánci historické školy ruské folkloristiky. Děje se tak pravděpodobně na základě toho, že autor *Archangelských bylin* v době svého studia na Moskevské univerzitě navštěvoval přednášky právě tohoto profesora. Kromě toho se ke své první výpravě na sever připravoval společně s A.V. Markovem, Millerovým žákem, a jimi sebrané folklorní materiály měly být dokonce publikovány ve společném sborníku, k čemuž posléze, vzhledem k množství A.D. Grigorjevem sebraných folklorních textů, nedošlo. Příslušnost ke směru V.F. Millera je vícekrát konstatována ve studiích a příručkách popisujících vývoj ruské folkloristiky.²⁴³ Ovšem ve všech případech se jedná o tvrzení málo anebo vůbec ničím konkrétním nepodložená. Při bližším pohledu, zjistíme, že se jedná o

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ LA PNP, f. F. Pastrnek, č. inv. 278, č. přír. 56/82.

²⁴² Setkání s nejbližším žijícím příbuzným se uskutečnilo v Praze na jaře roku 2003.

²⁴³ Např.: АЗАДОВСКИЙ, М.К. *История русской фольклористики*. Т. II. Москва-Ленинград: Гос. уч.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР, 1963, с. 306; АСТАХОВА, А.М. *Былины. Итоги и проблемы изучения*. Москва-Ленинград: Наука, 1966, с. 196; ЧИЧЕРОВ, В.И. *Русское народное творчество*. Москва: Изд-во Московского университета, 1959, с. 97; СОКОЛОВ, Ю.М. *Русский фольклор*. Москва: Учпедгиз, 1938, с. 562, aj.

tvrzení jen tradičně přebírané a opakující se. Skutečně, pro takovéto hodnocení doposud chybí přesvědčivý dokumentární podklad.

Za svého života sběratel vydal pouze jednu práci věnovanou eposu – *Общие результаты работ собирателей и исследователей русских былин* (Львов 1906). V ní autor shrnoval výsledky dosavadního bádání, ale přitom se nepouštěl do vysvětlování způsobů, jakými byly výsledky dosaženy: „не входя в способы, коими эти результаты достигнуты“ (s. 11). Zanedbatelný počet publikačních výstupů využitelných pro posouzení uplatňované metodologie, absence prohlášení deklarativní povahy, ve kterých by folklorista jednoznačně definoval svůj směr, stejně jako nechuť figurovat v řadě žáků V.F. Millera, která je patrná z osobní korespondence, oprávnily prof. T.G. Ivanovovou vyslovit názor o zásadně jiné dominantě folkloristického myšlení. Petěrburská folkloristka odmítá ustálený názor a spatřuje v přístupu A.D. Grigorjeva aplikaci metod používaných při zkoumání staroruské literatury a písemnictví.²⁴⁴ Vědkyní zformulovaný názor, který se na první pohled jeví jako velmi výstižný a přesvědčivý, nutí znovu k zamyšlení nad vědeckým krédem folkloristy. Ukázalo se, že pro vyřešení této otázky jsou směrodatné pražské archivní materiály.

„Sledování cesty“ (řec. *μέθοδος* = *μέθ-* přípona s významem „sledování“ + *οδος* „cesta“), to jest *metoda* uplatňovaná ke zkoumání epických písní, měnila svoji podobu v průběhu různých etap vývoje ruské vědy o eposu. Hrdinský epos, jako mnohostranný a „vícevrstvý“ jev, již od počátku poskytoval hned několik potenciálních směrů bádání, které se následně postupem času střídaly, koexistovaly jeden s druhým a občas navzájem splývaly (*принцип „согласования“* – Н.Н. Трубицын).

Rozhodujícím faktorem byla náchylnost, záliba toho či onoho badatele v jisté oblasti vědění, a proto byly za výchozí bod a udaný cíl zkoumání voleny: mýtus, historická událost nebo syžet cizokrajného původu. S postupem času se tento trojrozměrný výklad epické látky zakotvil v podobě tří hlavních směrů, škol bádání. Školy folkloristiky (mytologická, historická a migrační) a jimi uplatňovaná metoda se striktně ztotožnily. Metoda v tomto případě ukazuje celkové „směřování cesty“. Stává se z ní indikátor, který prozrazuje příslušnost konkrétního badatele k okruhu stejně smýšlejících. Máme před sebou metodu jakožto výzkumný *kánon* (řec. *κανών*), tedy „měřítko“, nezbytné „pravidlo“ či spíše jakési „pravítko“ určující povahu a směr vědeckého poznání.

Na vývoj metodologických postojů v ruské filologii druhé poloviny 19. – začátku 20. století lze aplikovat přirovnání k orientaci v prostoru, třeba na moři. Cestování po nedozírné

²⁴⁴ ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 86-120.

hladině východoslovanského eposu fascinovalo. I ti nejvýznamnější vědci 19. století, kteří v souladu s vnitřním přesvědčením zkoumali „hlavní pozadí“ ruských bylin, dlouhý čas spoléhali výhradně „na hvězdy“: podle zářné hvězdy dlouhý čas ověřovali kurs, ve „dne“ vlivem setrvačnosti pokračovali zadaným směrem. Stávalo se, že „filologické loďstvo“ v očekávání čistého nebe zdlouhavě kroužilo na jednom místě, ale s vyjasněním oblohy dříve nebo později epické putování pokračovalo. Takovéto vyjasnění přicházelo z ruských letopisů, z hindských, skandinávských aj. mýtických pověstí, kurs byl ověřován podle památek lidové slovesnosti jiných národů atd. Výchozí, soběstačný a univerzální, souřadnicový systém (mýtický, historický, migrační), bezvýhradně dominující během 19. století, předurčoval a bohužel do jisté míry i omezoval vědeckou produktivitu.

Uvědomělý a cílený pohyb zadaným směrem, pouze jednou zvolenou cestou, vymezoval každého vědce a činil ho *kanonickým*, jinak řečeno – uvědomělým, zastáncem jistého metodologického kánonu, generálního pravidla neomezeně aplikovaného při studiu folklorního výtvaru. Byla zde též stopa ideologické konfrontace: slavjanofilové (Orest Miller, F.I. Buslajev, K.S. Aksakov aj.) zkoumali převážně mýtický základ a bájnou podstatu eposu, „západníci“ (V.V. Stasov, G.N. Potanin, A.N. Vesselovskij aj.) pátrali po migrujících syžetech. Jednoznačné přiřazení k té či oné „korporaci“ občas ztěžovala metamorfóza, výměna ústřední metody (případ V.F. Millera, nejdříve mytologa, následně historika), prosazování principu harmonizace postojů (N.N. Trubicyn), nicméně i přesto všechno u každého badatele 19. - 20. století dominuje určité výzkumné paradigma. A.D. Grigorjev v tomto ohledu není žádnou výjimkou. Autor *Archangelských bylin*, jak bude prokázáno dále, přece jen plnou měrou reprezentuje historickou školu folkloristiky.

A.D. Grigorjev je folklorista historizující, ovšem zastupuje období začátku 20. století, kdy se ke slovu dostávají i jiné nároky a požadavky na filologickou práci. S vývojem vědy se objevují nové způsoby orientace v již zmíněném prostoru eposu. Noční obloha, tedy oblast často intuitivního hledání v zadaném směru, stále hraje důležitou úlohu, avšak zároveň je cítit naléhavá potřeba disponovat moderní „námořní“ technikou. V tento okamžik se metoda stává organonem (řec. *ὄργανον*), tedy „nástrojem, instrumentem, prostředkem“ vědeckého poznání. Nová generace „mořeplavců“, vědců druhé čtvrtiny 20. století a pozdějšího období, se ve svých pracích snaží vypracovat a zdokonalit filologickou techniku a s její pomocí uceleně zmapovat epickou hladinu. Za tímto účelem se vyměřuje „ponor lodi“, tedy zkoumá se složité propojení mezi lidovou *starinou* a kabinetní *bylinou*; do vědeckého oběhu jsou uváděny potřebné „navigační přístroje“: architektonika písní, *loci communes*, hyperbolizace, efekt překvapení, význam a úloha *epiteton constans*, melodická typologie atd. 19. století k tomu

všemu přispělo, dá se říci, jen nepatrně a okrajově (pravděpodobně nejvíce prací A.F. Gilferdinga), ovšem zcela zásadní zvrát nastává s publikací *Поэтика и генезис былин* (Саратов 1924) A.P. Skaftymova.

Postupně se na mapě Ruského severu rýsují zátoky, ostrovy a celá souostroví. Pomocí pobřežní linie je vymezován prostor živé epické tradice. Na tomto se vědci nezastavují a snaží se propátrat epickou hladinu do hloubky. V důsledku vyměření „mořského dna“ jsou se vši svérázností kompozičně stylistických a jazykových kvalit vymezována a nadále blíže zkoumána epická ohniska,²⁴⁵ na druhou stranu – do map vědy o eposu jsou zanášeny i „mělčiny“, tedy místa, kde jsou patrný krize a odumírání epických žánrů. Lokální „proudy“, zjevné v repertoárech zpěváků 19. - 20. století, zákonitě vedou k pečlivému výzkumu vypravěčských škol,²⁴⁶ patřičná pozornost je věnovaná kamenům a útesům číhajícím těsně pod hladinou, tj. knižním vlivům a takzvané druhotné existenci bylin (zprostředkované tištěnou podobou),²⁴⁷ bez čehož pohyb v epickém prostoru pro folkloristu může skončit (a často i končil) naprostým ztroskotáním.

Principy zkoumání staré literatury praktikované A.D. Grigorjevem, zaměřené na stanovení a srovnávací typologickou analýzu nejprve jednotlivých záznamů, poté redakcí a nakonec druhů (*версия, редакция, извод*) téže písně, předstihují mnohé pozdější folkloristické práce, ve kterých výzkumná metoda již není samoúčelnou (např. zkoumat mytologii jakou takovou), nýbrž prostředkem a nástrojem poznání.

Z piněžské výpravy v roce 1900 se folklorista vrací s jedním naprostým unikátem – starinou *Путешествие Вавилы со скоморохами* (№ 85/121, z repertoáru M. Krivopolenovové). Mladý vědec uvádí zcela nový syžet do vědeckého oběhu a při této příležitosti má exkluzivní právo se jako první vyjádřit ohledně „zvláštního druhu skomoroší stariny“. Pokušení je sice velké, nicméně objevenou *tabula raza* nespěchá popsat všem dobře známým „rukopisem“, tedy historickým, mytologickým nebo migračním. Mluvit o důvodech, místě a době vzniku bude podle názoru badatele možné po „podrobném výzkumu“, a do té doby je třeba se zdržet riskantních generalizujících výroků. Před vědou stojí primární úkoly: „Надо подождать новых вариантов, установить точно (не так, как это теперь принято делать по старинам) редакции и типы и их отношения друг к другу (т.е. их генетическое древо) и приурочить их к определенным местностям, указать источники

²⁴⁵ Viz např. ИВАНОВА, Т.Г. „Малые“ очаги севернорусской былинной традиции. Исследование и тексты. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2001.

²⁴⁶ Viz např. ЧИЧЕРОВ, В.И. Школы сказителей Заонежья. Москва: Наука, 1982; ЧИСТОВ К.В. Русские сказители Карелии: Очерки и воспоминания. Петрозаводск: Карелия, 1980.

²⁴⁷ НОВИКОВ, Ю.А. Былина и книга. Аналитический указатель зависимых от книги и фальсифицированных былинных текстов. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2001.

stariny (i oddělných ee redakcí) i ee otnošenía k druhým starinám i památníkám ústní i písemné slovesnosti i přiurčit na otnošení etogo redakcí ee k opraedelennému vremeni, obrátit vniimanie na rázmer i nápev stariny, a také na istorické úlovia ee vzniknovenía. Vsego etogo póka ne sdeláno, a koe-čto, može být, i ne skoro bude sdeláno.“ (I, 25-26)

Ve snaze zamezit opakovanému uplatňování předurčujících generalizujících modelů A.D. Grigorjev, stejně jako později A.P. Skaftymov, trvá na nutnosti systematicky popsat a probádat samotný předmět zkoumání. Jako příklad folklorista uvádí již existující precedent: „Ukázaný v etich strokách spósob issledování starin ne jávleťsja novostí; on dávno primenen k izučeníu památníkov nášej dřevněj písemnosti; ego stali primenjat i k izučeníu starin, no toľko sľegka, ja že nastáiváju na neobchodimosti bólee točnoho i bólee sistematičnoho priloženíu ego k izučeníu starin, pri kotórom nelzja oboitis sraivnéním odních křupných epizodov i odními sobstvennými imenami, a priđetja sraivnat ot náčala do kónca vesť tekst, vse slova“ (I, 21).²⁴⁸ V souladu se zkušeností medievalistů mladý badatel do základu výzkumné práce pokládá textologii a důvodně předpokládá, že pouze tak bude možné získat prokazatelný a přesvědčivý výsledek: „pri takom izučeníu o každéj starine priđetja pisat celje sotni stránic, na zato izučeníe starin bude ústóivčivée i bude dávat bólee rezulťatov, čem tepерь“ (I, 21). V „přehledu variant“ vědec poukazuje na průběh dlouhodobého výzkumu, přitom dobře chápe jeho složitost a zároveň naprostou nevyhnutelnost.

A.D. Grigorjev tak ke zkoumání epické látky přistupuje v opačném sledu, tedy ne od zkoumání geneze formou rekonstrukce (či spíše konstrukce) archaické podoby, nýbrž od analýzy stavu a evoluce epických textů v pozdním období existence starin (od poloviny 19. století). Cílem sběratele se stává pasportizace, popis a evidence, bohatého a různorodého epického materiálu. Jednotlivé záznamy (*вариант*) jsou na základě korelačních vztahů řazeny do poddruhů (*разновидность*) starin, ty spadají do jednotlivých druhů nebo redakcí (*тип* i/ili *редакция*). Ruská epika podle vzoru staroruské literatury získává místní znění a význam – ohniska. Zároveň je naznačována perspektiva: „sušestvovanie genetičeskogo dřeva raznyh vidov odnoj i toj že stariny i přiurčenie ih k opraedelenným mestnostjam dadut vozmožnost sudiť, v kakom napravlenii prodvigalas starina pri svoem rasprostranení“ (I, 22). Precizní a pracná analýza všech dostupných záznamů, podle názoru A.D. Grigorjeva, pomůže vystopovat „prvotní ruskou redakci“ (*первоначальная русская редакция*), a následně, pokud je syžet migrující, i podobu cizokrajného originálu.

²⁴⁸ V době napsání těchto řádků vědec už měl bohaté zkušenosti s prací se středověkými rukopisy, podrobně pracoval s opisy pověstí o Achíkarovi.

Rekonstruovat prvotní redakci, tedy archaický tvar písně, lze a dokonce je na místě, ovšem musí tomu předcházet mravenčí analytická práce s blíže neurčeným množstvím všech existujících záznamů.

Obdobné pokrokové myšlenky, které jsme schopni vyčíst z úvodní studie k prvnímu svazku *Archangelských bylin* (1904), však ještě v mnohem zásadnějším a razantnějším znění spatřujeme v jedné rukopisné práci A.D. Grigorjeva, kterou se nám podařilo objevit v Archivu Akademie věd ČR. Jedná se o nedatovaný text referátu omylem zařazený do složky *Тексты позднейших переделок Повести об Акуре Премудром*. Referát nebo spíše jeho koncept je vepsán do dvanáctistránkového školního sešitu a nemá žádný speciální název. Začíná slovy: „Предметом для своего реферата на историко-фил. факультете я избрал былинну о Михаиле Потыке“.²⁴⁹

Epická píseň o Michajlu Potykovi se vyznačuje členitostí a vnitřní složitostí narativní struktury. Rozvětvená fabulace, prvky magie a náznak přítomnosti archaických elementárních syžetů (cestování na onen svět) činily píseň enormně atraktivní. Stačí v této souvislosti připomenout, že touto bylinou začíná překládání východoslovanského eposu do češtiny – *Staroruská Powěst POTOK MICHAJLO IWANOWIČ od F.L. Čelakowského*.²⁵⁰ Právě tímto textem autor *Ohlasů písní ruských* v roce 1827 vábí českého čtenáře na svůj věhlasný „podvrh“ z roku 1829. Poutavá píseň přirozeně přitahuje pozornost i studenta Grigorjeva, který si ji vybírá za předmět analýzy pro vystoupení na Historicko-filologické fakultě. Co se týče stanovení doby, kdy byl konkrétně na půdě Moskevské univerzity referát přednesen, v tom nám pomáhá závěrečná zmínka o „měsíční zkušenosti“: „вот то небольшое, которое я смог сделать в бывшей мне дотоль неизвестной области русского эпоса в течении своего месячного занятия в ней, подкрепленного, впрочем, слишком годовым занятием над исследованием одной повести древней русской литературы“. Je zřejmé, že badatel má na mysli svou první výpravu (5.6.-9.7.1899) na pomorský břeh Bílého moře, proto lze referát datovat podzimem 1899 – jarem 1900.

Jedná se o první známou práci A.D. Grigorjeva, věnovanou problematice hrdinského eposu. Je napsána po návratu z první archangelské expedice a pod jejím bezprostředním dojmem. Vidíme zásadní rozdíl oproti kabinetním autorům, kteří svůj výzkum zakládali pouze na knižní, tištěné podobě eposu. Jako badatel, který získal bezprostřední představu o živé epické tradici, je A.D. Grigorjev již i v této prvotině schopen vznést podněty, z nichž

²⁴⁹ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 5.

²⁵⁰ *Litewské Národní Pjsně*. Praha: W Šollowské kněhtiskárně wedenjm Jana Host. Pospissila, 1827, s. 133.

některé dosud neztratily na aktuálnosti, např. o individuálních vypravěčských rysech zpěvu,²⁵¹ jeho knižních zdrojích apod. Beze všech pochyb to svědčí o všímavosti a vysoké filologické kompetenci autora. Zároveň je třeba poukázat na mnohem větší radikálnost úsudku, což částečně lze odůvodňovat mládím sběratele.

Referát začíná odvážným a provokativním tvrzením, že věda zkoumající epos v Rusku doposud neexistuje: „я пришел сначала к мнению, а затем убеждению, что науки о русском эпосе вовсе нет, хотя и употреблено не мало усилий на соби́рание разного материала и применение разных теорий к этому эпосу“. Svůj postoj se snaží názorně odůvodnit pomocí konfrontace s jinými skutečně vědními obory a přitom přednostně upírá pozornost k jazykovědě. Autor poukazuje na přirozený a dokonce samozřejmý sled bádání, kdy na synchronní popis (ve všech možných rovinách) struktury konkrétního jazyka pak navazuje hledisko srovnávací a diachronní. Opak si nelze ani příliš dobře představit: „языковедение достигает своей цели изучением свойств одного какого-нибудь языка и сравнением его с другими, причем уже в силу внутренней необходимости оно должно начинать с первого, т. е. с изучения самих свойств изучаемого языка, а потом только обращаться ко второму“. Podstatné je kritérium *внутренней необходимости*, které je ve folkloristice naprosto opomíjeno: „Находим ли мы тут изучение эпоса самого по себе и сравнение его с другими? Присматриваясь к разным теориям, существовавшим и существующим, не говоря уже о предвзятых, желавших увидеть в русском эпосе то, что им хотелось, мы видим, что в них существует сравнение с другими эпосами, заботы о раскрытии появления его, но первого, т.е. изучения его самого, мы не видим. Но ведь с изучения эпоса самого по себе и нужно начинать, иначе второе будет носить неустойчивый случайный характер, не будет иметь под собою опоры, будет построено на песке и рухнет при первом колебании последнего. (zde i dále kurzíva A.D. Grigorjeva – M.L.)
 Что же отсюда следует? А следует то, что изучать русский (а м. б. и другие, о других я мало имею сведений) стали не с того конца; а раз начали изучать не с того конца, значит науки нет, а есть только случайные накопления различных замечаний, которые при правильной постановке дела изучения в большинстве случаев могут оказаться неправильными. – Конечно, раз не существует изучения эпоса самого по себе, то нет деления его явлений на разряды и исторического их изучения.“

V tomto bodě je z textu referátu cítit jisté emocionální vupětí: „Наши исследователи не знают, откуда вести наш эпос, хотя и сильно о том хлопочут: *акад. Веселовский*

²⁵¹ „Надо искать источника добавления какого-нб. варианта изучаемой былины прежде всего в былинах, принадлежащих одному и тому же самому сказителю, а потом уже переходить к сравнению с былинами других сказителей“.

выводит его или по крайней мере обращает внимание на Западную Европу, Халинский от южных славян, Вс.Ф. Миллер от половцев, Стасов из Индии, Потанин от монголов, кто-то кажется от норманов; т.о. они перебрали всех наших соседей, а б.м. забыли еще один, если кто-н<и>б<удь> не догадался на него обратить своего внимания, т.е. финнов. (zde i dále kurzíva A.D. Grigorjeva – M.L.) Но что же из этого вышло? Да ничего. Все правы и все неправы. Действительно русские, как и всякий народ, могли заимствовать разные сюжеты от своих соседей, но доказать этого никто не может. А почему? А потому, что не сделали дела дома, а бросились за границу, не разобрались в своих явлениях, в которых прежде всего необходимо разобраться, а занялись решением важных вопросов, не понимая того, что решение последних зависит от основательного решения, так сказать, домашних вопросов нашего эпоса.“ Tvrdou kritiku namířenou proti autoritám lze jen z části vysvětlovat mládím autora. Myslíme si, že důvod natolik kategorického výroku lze rovněž hledat v osobní zkušenosti A.D. Grigorjeva, nabyté na Ruském severu. Student Moskevské university byl mnohem lépe než všechny zmíněné osoby obeznámen se skutečným stavem věcí, tedy jako očitý svědek si byl dobře vědom, nakolik je soudobý systém epických žánrů křehký, a že epická tradice s každým dnem pomalu, ale jistě a nenávratně odumírá.

Naše současné představy o situaci v ruské folkloristice přelomu 19. - 20. století jsou poněkud jiné. Náš úsudek do jisté míry ovlivňují příručky popisující dějiny ruské folkloristiky, ve kterých jsou zpravidla vyzdvihována jen pozitiva. Musíme se proto vcítit do způsobu, jakým dobovou situaci vnímal A.D. Grigorjev. Ruská filologie, jak již jsme poukázali dříve (v oddílu 1.2.2.), existenci epických písní naprosto nepochopitelným způsobem ignorovala po celou první polovinu 19. století. Nález a následná publikace bylin P.N. Rybnikovem v roce 1861 hrdinský epos okamžitě dostaly do centra pozornosti. Ovšem tato pozornost, až na A.F. Gilferdinga, byla poněkud svérázná. Badatelé, namísto toho, aby začali bezprostředně a systematicky zkoumat samotný epos, se pustili do nekonečných exhibičních nácviků. Bylina sama o sobě nikoho nezajímala, jen v souvislosti s mytologickou, historickou nebo migrační teorií. Energií se marně plýtvalo na interpretaci jednotlivostí podle požadavků a ideologických klišé slavjanofilů a západníků, a ve stejné době nikým neprobádaná bylina vymírala. Vezmeme-li v potaz tuto nelichotivou okolnost ve vývoji ruské vědy o eposu, nebude nám reakce A.D. Grigorjeva připadat příliš přehnaná. Nutnost zkoumat samotnou bylinu folklorista vyzdvihuje a prosazuje za pět minut dvanáct.

Text referátu z let 1899-1900 poukazuje na tutéž cestu předmětného a systematického výzkumu eposu, která je vymezena v prvním svazku *Archangelských bylin*. A.D. Grigorjev i

zde (přesněji řečeno již zde) mluví o metodě zkoumání staroruské literatury, ale v zásadě se jedná o uplatnění nutných textologických opatření: „нужно начать изучение с другого конца, т.е. с начала, с которого и раньше следовало начать, иначе говоря надо начать с изучения русского эпоса самого по себе. Но надо изучать его не урывками и налетом, а систематично и спокойно, неуклонно идя к своей достижимой цели. Метод, который надо применить для такого изучения у нас есть, но только никто не догадался применить его к изучению русского эпоса. Этот метод есть метод, употребляемый уже для изучения памятников древней литературы.“

Konkrétní aplikace metody spočívá v následujících návazných krocích: „Прежде всего должны изучать каждую былину порознь, а чтобы точнее было исследование надо собрать все варианты былины. Затем исследователь должен отметить главнейшие пункты каждого варианта (zde a dále podtrženo autorem referátu – M.L.); далее эти отдельные пункты каждого варианта он должен сравнить с отдельными пунктами других вариантов; из сопоставления этого окажется общее всем вариантам. Установив пункты, общие всем вариантам, исследователь должен затем сравнивать важнейшие пункты встречающиеся хотя и в некоторых вариантах, но в бóльшем их числе, и по этим пунктам разделить варианты на разряды. Далее присматриваясь к пунктам всех вариантов каждого разряда и найдя какую-нб. черту общую только некоторым вариантам, он должен варианты каждого разряда подразделить на отдельные группы. Т.о. у нас получится ряд разрядов с подразделениями в каждом. Затем исследователь должен установить в каком генетическом отношении находятся все разряды друг к другу, происходят ли все они от одной редакции непосредственно или же они сводятся к одной редакции при посредстве других разрядов, т.е. редакций. Т.о. у нас получится одна основная редакция, от которой происходит одна или несколько других позднейших редакций. Позднейшие редакции отличаются от первоначальной добавлениями, пропусками, перестановками, распространением или сокращением ее текста. И такие добавления, пропуски etc. будет иметь каждая редакция и каждый вариант отличительным признаком, которым они и будут служить. Т.о. мы получим генетическое древо происхождения всех вариантов. Далее исследователь должен перейти к определению, откуда взяты добавления и объяснить по возможности причины пропусков, перестановок и других изменений. При определении источников, из которых сделаны были позаимствования может оказаться, что некоторые из них книжного характера. Тогда зная, когда эти послужившие источником книжные (литературные) произведения появились, мы будем иметь дату, не раньше которой мог

появиться тот или другой вариант. Определив приблизительное время возникновения нескольких вариантов, мы время возникновения других можем определить уже на основании генетического древа их. Другие добавления окажутся позаимствованными из других былин, сказок и остальных устных произведений. Т.о. мы установим, какие места повторяются в других былинах, т.е. являются по нынешней терминологии общими; затем, смотря, в какой былине во всех вариантах это общее место постоянно повторяется, мы смело можем заключить о заимствовании этого места в нашу былинку из той, во всех или большей части вариантов которой это место будет. Далее, если мы, уже определив, что из какой былины или сказки или духовного стиха и т.п. позаимствовано, не будем все-таки в состоянии определить времени нашего варианта или былины, то мы все-таки получим целую сеть былин, сказок и т.п., находящихся в какомнибудь отношении друг к дру(гу). Благодаря существованию такой сети, показывающей, что такое-то произведение возникло не раньше или не позже другого, но не имеющей датированного исходного пункта, мы затем при открытии нового факта дающего указание на дату происхождения или переделки какого-нб. произведения, находящегося в нашей сети, получим уже точку опоры для определения времени происхождения других произведений этой сети.“

Tento zdlouhavý citovaný úsek si dovoluujeme uvést z toho důvodu, že nikde jinde A.D. Grigorjev tak zevrubně nevysvětluje svou pracovní metodu, a také proto, že v prvním svazku *Archangelských bylin* se zmíněná koncepce podstatně liší, a to i v rovině terminologické. V pozdější tištěné práci autor pracuje s touto gradací: *вариант* (jednotlivý záznam písně) – *разновидность* (záznamy s nepatrnou odlišností) – *тип* (záznamy s podstatnější odlišností) – *редакция* (podstatný rozdíl mezi záznamy). V referátu obdobná gradace zahrnuje: *вариант – группа – разряд*. Náplň pojmu *редакция* je zde poněkud jiná. Škála *вариант – группа – разряд* označuje odlišnost a shodu v synchronii, nicméně dále následuje rozpracování „rodokmenu“, tedy sleduje se proměna písní v čase. A právě v tento okamžik přichází na řadu analýza soudobých redakcí (*группа – разряд*) a uvažování o původní redakci (*первоначальная русская редакция*).

Důmyslný hierarchický systém textologických termínů navrhovaný A.D. Grigorjevem začátkem 20. století, bohužel svého času uplatnění nenašel. V teoretické rovině k němu ruská folkloristika dospěla se znatelným zpožděním, v 60. letech minulého století, a to především

prostřednictvím prací B.N. Putilova²⁵² a K.V. Čistova²⁵³. Dnes ruská folkloristika pracuje s pojmy: *вариант, редакция, версия, извод, вид, разновидность*.

Referát nalezený v Archivu Akademie věd ČR rovněž odhaluje důležitý detail, který vysvětluje složitost vztahu žáka a učitele, A.D. Grigorjeva a V.F. Millera. V souvislosti s prosazovanou metodou autor *Archangelských bylin* letmo poznamenává: „Напрасно Вс.Ф. высказался мне против него; этот метод есть единственное средство превратить теперешнее неустойчивое изучение эпоса в систематическое и устойчивое, т.е. превратить в науку.“ Je velice pravděpodobné, že stranění se prostředím V.F. Millera a nechť být řazen k jeho žákům, pramení právě odsud.

V závěru referátu A.D. Grigorjev shrnuje výsledky a nejdůležitější vlastní postoje: Выводы из сказанного будут следующие:

- 1) при настоящем положении было изучение русского народного эпоса – не наука;
- 2) важнейший недостаток этого изучения есть приступ к сравнению русского эпоса с другими, хотя этот эпос сам по себе не изучен,
- 3) средством обращения теперешнего изучения эпоса научное есть обращение к изучению нашего эпоса самого по себе
- 4) метод, который надо употреблять для этого изучения, есть метод, употребляемый в древней литературе,
- 5) при изучении надо прежде всего обращаться за объяснением т.н. общих мест, помимо книжной литер., к другим былинам того же сказителя, а затем к остальным былинам, сказкам и другим произведениям русской народной словесности, при изучении надо обращать внимание на географию местности, где были записаны разные варианты былины, ибо это важно как для определения пути распространения былин, так и для понимания различных мест в самих былинах.

Do popředí kladená a důrazně prosazovaná analytická práce s folklorním textem byla v ruské folkloristice těch let zcela nezvyklá. V úvodu k prvnímu svazku *Очерки русской народной словесности* V.F. Miller názorně specifikoval soudobou vědeckou praxí: „Для уяснения истории былин я старался из сопоставления вариантов вывести наиболее архаический ее извод и, исследуя историко-бытовые данные этого извода, определить

²⁵² ПУТИЛОВ, Б.Н. Современная фольклористика и проблемы текстологии. In *Русская литература*. 1963, № 4, с. 100-113.

²⁵³ ЧИСТОВ, К.В. *Современные проблемы текстологии русского фольклора: Доклад на заседании Энциклопедно-текстологической комиссии V Международного съезда славистов*. Москва: Изд-во АН СССР, 1963.

по возможности период его сложения и район его происхождения.²⁵⁴ Snaha „odvodit“ nejstarší a „nejsprávnější“ znění na základě několika hodících se textů (často bez jejich kritického zhodnocení z hlediska knižního vlivu, doby vzniku a místa původu atd.) je příznačná i pro ostatní badatele. Právě proto – vedeni zdánlivě jednotným přístupem k folkloru – mytologové, historici, zastánci teorií výpůjček i zástupci historicko geografické metody dospívali k naprosto protichůdným výsledkům. Jinak řečeno, všichni uplatňovali stejný přístup, ale na jeho základě „odvozovali“ naprosto rozdílné „původní podoby“. Odhalování archaického tvaru bylo založeno především na autorské intuici a zájmech, ovšem rozhodující úlohu, podle postřehu A.D. Grigorjeva, plnila interpretace vybraných narativních prvků a vlastních jmen. V referátu A.D. Grigorjev popisuje další běžně rozšířený dobový neduh, kdy badatel předem vytváří jistý koncept, názor, a poté za účelem jeho ověření hledá a vybírá vyhovující záznam písně, který je vzápětí prohlašován za správný a archaický. Bohužel rovněž víme, že stejným neduhem bylo postiženo i 20. století a že stejným chybám se často nevyhnuli třeba V.J. Propp, V.N. Toporov, S.N. Azbelev aj. Ve snaze změnit běžnou praxi mladý vědec sděluje: „нельзя обойтись сравнением одних крупных эпизодов и одними собственными именами“, „придется сравнивать от начала до конца весь текст, все слова“ (I, XXI); „Б. м. кто-нб. захочет возразить мне, что и прежде пользовались вариантами, и подбирали их. На это я возражу, что я говорю вовсе не о таком случайном обращении к вариантам людей, желающих подтвердить ту или другую свою излюбленную теорию. Я говорю о систематичном сравнении вариантов.“

Popírá tímto autor *Archangelských bylin* postuláty některé ze zmíněných škol? Ani v nejmenším. Rekonstrukce historického jádra, původního mytického obrazu nebo toulavého syžetu může klidně pokračovat dál, jenže každé obdobné restaurování musí vycházet z pečlivé analýzy celého korpusu relevantních textů. A.D. Grigorjev pouze zdůrazňuje nutnost textologického výzkumu. Takovým způsobem vědec předznamenává začátek nového období ve vývoji ruské folkloristiky, svou prací připravuje půdu pro výzkum A.P. Skaftymova, A.M. Astachovové, V.I. Čičerova, B.N. Putilova, J.A. Novikova a dalších. Avšak kanonické, zejména historické metodologické paradigma, zůstává neotřesené.

Nyní se podrobněji podívejme, jakými konkrétními argumenty pro a proti disponujeme v otázce interpretace A.D. Grigorjeva jakožto pokračovatele moskevské školy folkloristiky V.F. Millera.

Svého času Imperátorská společnost milovníků přírodovědy, antropologie a národopisu při Moskevské univerzitě, vedená prof. V.F. Millerem, poskytla mladému vědci

²⁵⁴ МИЛЛЕР, В. *Очерки русской народной словесности. Былины*. I-XVI. Москва 1897, с. IV-V.

prostředky na výpravy na Ruský sever. U moskevského profesora A.D. Grigorjev, stejně jako spousta dalších studentů, rovněž absolvoval přednášky o lidové slovesnosti. Podle původního plánu měly být archangelské folklorní materiály vydány v jednom sborníku s epickou látkou sebranou A.V. Markovem, nepochybným žákem V.F. Millera. Ovšem zmíněné okolnosti samy o sobě ještě z nikoho nedělají zastánce historické školy. Převládající zájem o epos, který je podle názoru J.M. Sokolova příznačný právě pro žáky V.F. Millera, také ještě o ničem nevypovídá.

Na druhou stranu, podle našeho názoru, nelze úplně spoléhat a řídit se kritickými výroky A.D. Grigorjeva, zaměřenými proti prof. V.F. Millerovi, na které občas narážíme v důvěrné korespondenci. Právě na této skutečnosti však ve své práci *Русская фольклористика в биографических очерках* staví petěrburská folkloristka T.G. Ivanovová, a jako důkaz uvádí následující fragment z dopisu A.A. Šachmatovovi ze dne 24. listopadu 1904: „Недавно я узнал, что проф. Вс. Фед. Миллер посоветовал студентам 4-го курса не приобретать сборник моих былин, т.к. он плох, а приобретать сборник Маркова (его ученика) и в крайнем случае Гильфердинга. Такое отношение его к моему сборнику удивило и огорчило меня. Удивило потому, что первый том этого сборника был у Вс. Фед. еще в рукописи и затем он получал листы его по мере его печатания, а между тем не указывал ни на какие особенные недостатки его... Огорчило это меня потому, что, несмотря на то, что Вс. Фед. иногда считает возможным отличать своего ученика от того, кто не хочет числиться его учеником (zde a dál kursiva A.D. Grigorjeva – T.G. Ivanovová), я все-таки относился всегда к нему с уважением и думал, что, найдя недостатки, он укажет их мне лично или печатно, чтобы я мог избежать их в будущем, а не станет говорить втихомолку, когда обвиняемому нельзя принести своих оправданий. По-видимому, единственная вина моя перед ним в том, что я напечатал в предисловии к тому свое мнение о малой продуктивности теперешнего метода исследования былин (которого держится и Вс. Фед.), и о необходимости более точного изучения их. *Свое мнение я высказал еще на студенческой скамье* и не могу отказаться от него, несмотря на то, что Вс. Фед. не согласен с ним...“²⁵⁵

Musíme brát v úvahu skutečnost, že původcem těchto výroků je mladý badatel, a mládí může být náchylné k odporu vůči dominantním autoritám. Je známo vícero případů, kdy neochota být „zaškatulkován“ jako žák té či oné osobnosti, vedla k ukvapenému popření vědeckého vlivu mentora. Konkrétně tento citovaný úryvek vyznívá téměř jako stížnost. Jsou

²⁵⁵ Citováno podle: ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993, с. 113.

v něm záměrně konfrontováni „žáci Millera“ a ti, „kteří nechtějí být považováni za jeho žáky“ „кто не хочет числиться его учеником“. Ale přece tato nechut', při posouzení skutečné míry provázanosti, sama o sobě nemá rozhodující vliv. Tvářit se, že jsem jiný, ještě zdaleka neznamená, být jiný. Konec konců při interpretaci podobných případů, je nezbytně nutné zohledňovat osobní vztahy, minimálně vztah mezi adresátem takového dopisu (v našem případě se jedná o prof. A.A. Šachmatova) a kritizovanou, zavrhanou nebo neuznávanou osobou. Toto ve výše zmiňované práci zohledněno nebylo. Ze své strany můžeme konstatovat, že o vztahu mezi A.A. Šachmatovem a V.F. Millerem nic nevíme. Ovšem právě to, vezmeme-li v potaz, že A.A. Šachmatov v roce 1891 náhle „utekl“ z Moskevské university do Saratova, teoretický může být rozhodujícím faktorem.

Nesrovnatelně větší váhu, v porovnání s často ukvapenými a přehnanými výroky vyskytujícími se v osobní korespondenci, mají tiskem zveřejněné dobové výroky a hodnocení. V souvislosti s vědeckou orientací A.D. Grigorjeva zatím evidujeme pouze jeden takovýto případ. V roce 1941 v časopise *Deutsche Literaturzeitung* (č. 39/40, s. 927-929) vyšla recenze na kulojský díl *Archangelských bylin*. Recenzent Max Vasmer zcela jednoznačně definuje vědeckou příslušnost autora: „Das Gouv. Archangelsk als Fundgrube von Heldenliedern wurde später als andere nordrussische Gebiete für die Forschung entdeckt und zwar ungefähr gleichzeitig durch drei russische Gelehrte, Grigorjev, Markov und Ončukov, von denen zwei (Grigorjev und Markov) bezeichnenderweise der Moskauer Schule Vsevolod Millers entstammen und offenbar durch ihn zu ihren Forschungsreisen angeregt worden sind.“ Je důležité, že vědec je takto prezentován ještě za svého života a současníkem, který se vyznal v dané problematice (případně mohl tuto záležitost i konzultovat s kolegou na Královecké univerzitě, folkloristou W. Andersonem). Dokonce existuje důvod se domnívat, že tuto informaci recenzentovi sdělil sám sběratel (tak tomu bylo např. v případě recenzování kulojského svazku v Československu). Kdyby toto hodnocení bylo proti mysli a zásadně protiřečilo názoru A.D. Grigorjeva, měl příležitost tvrzení recenzenta vyvrátit. Nic takového se však nestalo. Vědec, jak se zdá, přijímá tuto definici svých folkloristických postojů. Případný oponent by mohl namítnout, že A.D. Grigojevu tuto recenzi nemusel znát anebo necítil potřebu v této otázce speciálně polemizovat. Ani tuto možnost samozřejmě nelze vyloučit.

Tím se však ocitáme na mrtvém bodě. Máme jedno ne zcela opodstatněné tvrzení proti druhému, ještě problematičtějšímu. A právě z této slepé uličky pomohou pražské archivní materiály a dosud neznámé práce A.D. Grigorjeva. Jen ty mohou mít rozhodující význam, a nikoliv impulsivní prohlášení (která občas proklouznou v dopisech), nikoliv jednotlivé

životopisné shody ani hodnocení uznávaných současníků. Jen na tomto základě lze přesvědčivě a podloženě soudit o tom, co A.D. Grigorjev chápal jako základní pozadí ruského eposu.

Naše pozornost se přitom upírá na mimořádně rozsáhlý spis *Западные и восточные славяне и их соседи в Средней и Восточной Европе в древнейшее время*, uložený v Archivu Akademie věd ČR. O práci zaměřené na studium nejstarších slovanských dějin byla již krátce řeč dříve (podkapitola 2.3.) v souvislosti s událostmi nejkritičtějšího roku československých dějin, tedy s kontakty A.D. Grigorjeva s Pražským hradem v roce 1938. Monumentální práce se skládá ze sedmi částí, které se rozprostírají na celkem 1 047 stránkách špatně čitelného (jedná se pravděpodobně o druhou nebo třetí kopii) strojopisu.

Konkrétní podněty vědeckého výzkumu dokládá dochovaný pracovní plán. Aby poměr mezi již prozkoumaným a tím, co čeká na badatele, byl zřejmější, chybějící články výzkumného projektu zde uvádíme kursivou a podtrženě:

1 часть. Финны в древней Европе.

1. Топографические следы финнов в Средней Европе.
2. Финны на средней Висле.
3. Финские мадьяры у Дуная еще до прихода к ним тюркских мадьяр в 895 году.

2 часть. Тюрки и монголы в древней Европе.

1. Тюркские народы южной России у древних греческих и латинских авторов.
2. Тюркское влияние на славян.
3. Скюты и их народность по данным Птолемея Мелы.
4. Борьба древних русских с народом „змеи“.
5. К истории кочевых народов южнорусских степей.
6. Хазары.
7. Город Ольбия в скандинавском и русском эпосах.
8. Войсковой герб Всего Великого Войска Донского.
9. Влахи, кельты-галлы и боии в Европе.
10. Русские названия кочевых тюркских народов южнорусских степей в древнее время.

3 часть. Западные славяне и их соседи в „Лесной стране“ (Германии).

1. Племена „Лесной страны“ (Германии) Тацита.
2. Славянские племена Восточной Германии – „Лесной страны“, „Сuebии“ Тацита.
3. Борьба римлян с херусками-сербами в 15 и 16 годах по Р.Х.
4. Образование главных чешских наречий в связи с размещением чешских племен.
5. Народы, занимавшие до прихода чехов территорию, которую впоследствии заняли чешские племена.
6. Образование словацких наречий вследствие влияния чешских говоров на русские.
7. Образование главных наречий польского языка в связи с историей польских, финских и русских племен, вошедших в состав польского народа.

4 часть. Восточные славяне Средней и Восточной Европы.

1. Общие имена всех восточных славян.
2. Северная часть восточных славян.
3. Юго-западная часть восточных славян.
4. Восточная часть восточных славян.
5. Южные, северные и восточные союзные государства восточных славян во 2 в. по Р.Х.

6. Придунайская часть восточных славян.
7. Древние города восточных славян.
8. Бессарабия.
9. Молдавия.
10. Валахия.
11. Седмиградия.
12. Бихарское княжество.
13. Белая Хорватия.
14. Белая Сербия.
15. Граница древней Руси с древней Польшей.

5 часть. Западные соседи восточных славян в древнее время: литовские и западно-финские племена.

6 часть. Восточные соседи восточных славян в древнее время: к истории мордовских народов Мокши и Эрзи.

7 част. Заключение.

1. Древние народы Европейской России до 9 века по Р.Х.
2. Восточные славяне с отдаления от западных славян до начала Киевского русского государства.

Vidíme, že výzkum A.D. Grigorjeva v té podobě, ve které je nám dnes znám, se nacházel ve značně pokročilém stadiu rozpracování. K jeho dokončení bylo potřeba zpracovat ještě 12 kapitol z celkového počtu 39 výzkumných úkolů.

Prozatím nelze s jistotou říci, kterým rokem toto studium slovanských starožitností přesně započalo. Myslíme si, že A.D. Grigorjeva mohl k dané problematice ještě v době studia na Moskevské universitě inspirovat prof. M.I. Sokolov (viz. oddíl 1.2.1.). Následně se dějinám slovanských národů A.D. Grigorjev věnoval v průběhu studijní cesty po Evropě v letech 1905 až 1907. Ovšem začátek cíleného a systematického bádání je třeba hledat v době mnohem pozdější, na přelomu druhého a třetího desetiletí 20. století, tedy v období, kdy vědec působil v Prešově.

Informace ohledně zahájení výzkumu, zmiňované samotným filologem, se různí jen nepatrně. V žádosti ze dne 22. dubna 1932, adresované Slovanskému ústavu v Praze, vědec poukazuje na rok 1930: „В результате своей двухлетней, напряженной работы о доисторической судьбе славян, скифов, сарматов, аланов и других народов древности я внес существенные поправки и изменения в установившееся в науке учение об этих народах...“²⁵⁶ V dopise M. Murko ze dne 12. června 1935 začátek svého zájmu datuje rokem 1929: „Проработав 6 лет по данным Геродота, Страбона, Тацита, Плиния, Птолемея и других авторов я нашел ключ к географическим и историческим именам древней Европы; доказал, что общепринятое в науке мнение о индоевропейском

²⁵⁶ „Studijní podpory 1932“ – AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, k. 62.

происхождении скютов (скифов) не верно; определил настоящую народность скютов и кельтов; нашел восточных и южных славян и их государства, начиная с 5 века до Р.Х., а западных с 1 века до Р.Х. и переселение с запада некоторых чешских племен в современную Чехию. В главных чертах выяснилась и древнейшая история славян.²⁵⁷

Máme důvod předpokládat, že zmíněná práce nebyla první v řadě. Časově jí zřejmě předchází velká studie *Историческая география Восточной и средней Европы по данным древних и средневековых географов и историков*, která je také uložena v osobním fondu A.D. Grigorjeva v AAV ČR. Tento názor lze podpořit komentářem k tomuto spisu, který vážně nemocný A.D. Grigorjev nadiktoval svému vnukovi dne 15. října 1944: „Эту работу надо исправить по моей более поздней работе „Западные и восточные славяне и их соседи в Европе в древнейшее время“, так как в последней работе некоторые объяснения изменены.“²⁵⁸ Toto svědectví rovněž poukazuje na důležitou skutečnost, že u studia raných slovanských dějin, zahájeného v letech 1929-1930, vědec setrval až do své smrti.

Na tomto místě je důležité zdůraznit, že při zjišťování skutečných metodologických postojů A.D. Grigorjeva se zde opíráme o práci, kterou v žádném případě nelze považovat za marginální či irelevantní. Jde o dílo, kterému sám autor přikládal nesmírnou důležitost. Tato práce měla svůj letitý vývoj, tedy byla dobře promyšlena, a jak o tom svědčí poznámky *исправлено + datum* (průběžně se vyskytující na začátku jednotlivých kapitol), v průběhu let 1943-1944 prošla procesem ověřování a dopracování. Látka obsažená ve slovanských dějinách A.D. Grigorjeva byla za pobytu vědce v Praze nejménou aprobovaná na zasedáních různých učených společností.

Jak je patrné z výše uvedeného obsahu rukopisu, ruský hrdinský epos jakožto pravoplatný zdroj historických údajů figuruje v části č. 2. pojmenované *Тюрки и монголы в древней Европе*, v její sedmé kapitole *Город Ольбия в скандинавском и русском эпосах*. Pozornost badatele zde upoutávají písně: *Соловей Будемерович и Запавя Путевисья* (I, Nr. 88/124), *Илья Муровиць и Чудище проклятое в Цареграде* (I, Nr. 76/112) a *Сказание о хождении русских богатырей в Царьград* (ze sbírek J.V. Bassova a F.I. Buslajeva). Kromě toho materiál ruského eposu tvoří základ pro předcházející čtvrtou kapitolu – *Борьба древних русских с народом „Змей“*. Zde se historik pro změnu opírá o námět *Добрыня Никитич и Змей* (I, Nr. 51/87, 78/114; III, Nr. 66/370, 104/408). Případy dílčího využití bylin nacházíme také v dalších kapitolách rozsáhlé studie.

²⁵⁷ AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, k. 18.

²⁵⁸ AAV ČR, f. *A.D. Grigorjev*, k. 4.

V rámci disertační práce nemáme důvod evidovat, prezentovat či hodnotit všechny případy, kdy A.D. Grigorjev jako historik sahá po eposu východních Slovanů. Použití bylin ve slovanském dějepisu má samo o sobě naprosto jednoznačnou výpovědní hodnotu, tedy prokazuje nespornou příslušnost A.D. Grigorjeva k řadě pokračovatelů prof. V.F. Millera. Vědec je zastáncem historické školy folkloristiky. V bylině spatřuje odraz historie, proto na ni jako na historiografický pramen plně spoléhá a bez sebemenších zábrán ji využívá ve studiu nejstarších slovanských dějin. Je na místě rovněž poukázat na hojnost takových případů. Skutečně nejde o ojedinělou vsuvku dílčím způsobem a okrajově doplňující celkovou argumentaci historika, nýbrž o systémový důkazový prostředek (často jediný), standardně využívaný pro podložení jeho dalekosáhlých tvrzení.

Současná filologie, pochopitelně s výjimkou extrémního historizujícího proudu, pracuje s historickou složkou mnohem ostražitěji. Obecně platí, že historismus epických písní se vyskytuje zprostředkovaně, tedy převážně do té míry, do jaké bylina zobrazuje běžný život a poměry v Novgorodě, Kyjevu, Volyni aj. Jako výmluvný příklad, kdy starina působí jako zdroj informací o reáliích Kyjevské Rusi, zde lze připomenout případ březových kůr. V písni o Ďuku Stěpanovičovi je vyjadřována obava, že není možné popsat majetek haličského bohatýra, i kdyby na Rusi pro tento účel byly bývaly „odrány“ (tedy zbaveny kůry) všechny břízy: „А ободрати по Руси вси бирёзанки, содрать, / Так можно ли нет на бересте повыписать.“²⁵⁹ Záznam citované písně byl pořízen roku 1928 (!), tedy předtím, než byla během vykopávek v Novgorodu (26. června 1951) objevena březová kůra č. 1. Obdobných případů je více. Ale když se badatel snaží jednotlivý syžet nebo jeho část zakotvit v historii, tedy dobu vzniku písně spojit s přesným letopočtem, pak taková snaha dnes již zpravidla úplné pochopení nenachází.

Pro ilustraci toho, jakým způsobem A.D. Grigorjev přistupuje k folklornímu výtvaru, se podíváme, a zároveň pozastavíme nad tím, s jakým záměrem a jakým způsobem pracuje, například, se syžetem *Добрыня Никитич и Змей*. Ale ještě předtím je vhodné nastínit celkový historický koncept, který bylina jakožto běžný článek argumentační báze u A.D. Grigorjeva vytváří. Samozřejmě si netroufáme převyprávět obsah všech kapitol a v nich dosažených výsledků. Spis A.D. Grigorjeva, jak již bylo podotknuto, je nesmírně obsáhlý, a interpretace jednotlivých položek vyžaduje zvláštní pozornost a nemalou kompetenci z oblasti historické vědy. Proto tento úkol rádi přenecháme odborníkům. Nám bude stačit stručný výčet závěrů, vypracovaný samotným autorem.

²⁵⁹ *Онежские былины*. Москва: Изд. Гос. литературного музея, 1948, с. 395.

S výsledky dlouholetého bádání v podobě souboru tezí vědec v roce 1932 seznamuje L. Niederleho: „Меня скифы, сарматы, аланы, мадьяры и другие народы не интересуют сами по себе, но я не могу уяснить древнейшей истории славян и русских, пока не уясню себе окончательно местожительства и истории их древних соседей. В результате своей напряженной работы мне удалось выяснить несколько новых фактов: древние агатирсы Геродота жили в Моравии и северной Чехии (и, по-видимому, в Польше), а не в Седмиградии; под древними сарматами понимаются абхазо-черкессы, часть которых под именем *сигуннов* и *языгов* издавна сидела в нынешней Мадагрии; в топографических именах мадьярской территории у Геродота имеются слова, входящие в состав современного мадьярского языка; в состав мадьяр вошли некоторые абхазо-черкесские племена и южнофинская мещера; бессы (бастарны) по северному склону Карпат были не германцы, а башкиры (западная часть их); скифы греческих писателей, *Sit'ja* (*Szittyá*) мадьяр именовались у русских (и, наверное, других славян) ‚змеями‘, с которыми они вели борьбу, а у тюрков аланами; древние тюркские болгары назывались ранее киммерами, а впоследствии кунами (у мадьяр), гуннами (в средние века), плавцами и половцами (у славян); древняя великая Болгария была на Крымском полуострове, откуда болгар-тюрки выселялись на материк; под рекой Каркинитской Пантикапийн у Геродота и других разумеется не река над Азовским морем, а морское течение из Азовского моря вокруг Крыма к устьям Днепра, Днестра и Дуная к змеинному острову; племенные имена чечено-лезгинов совпадают с племенными именами скифов у Геродота; имена скифов у ассирийцев и израильтян совпадают с именами тех же племен чечено-лезгин и абхазо-черкесов, а рассказы ассириян и греков об изгнании скифов из Месопотамии и Малой Азии, явившихся сюда вслед за киммерами, совпадают с преданиями абхазо-черкесов и чечено-лезгин у Страбона об изгнании их отсюда; часть абхазо-черкесов и чечено-лезгин была отюрчена и вошла в состав тюрков кара-киргизов. Эти выводы я считаю уже доказанным фактом, а не предположениями. Они близко касаются славянства. Ведь агатирсы сидели западнославянской территории, а ‚Змеи‘ на южнорусской, у Черного моря и Днестра.“

Zároveň do přílohy č. 4 umíst'ujeme zprávu Kраткий отчет о работе проф. А.Д. Григорьева, podanou Slovanskému ústavu v Praze, ve které jsou stejné výsledky předkládány v podrobnějším znění.

Vidíme, že na úplném počátku stojí jedna premisa spočívající v tom, že exonymum *Skytové*, označující podle vědce turkické národy, odpovídal u starých Rusů pojmu „hadí“²⁶⁰ a že s národem „hadů“ Rusové po dlouhý čas bojovali: „Среди русских старин (по-книжному: былин) имеется, как известно, несколько старин, в коих отразилась борьба древних русских с народом змей. Здесь на первом месте стоит старина о купанье и бое Добрыни Никитича со змеей... Борьба Русских со змеями отразилась в двух старинах: в старине о купанье и бое Добрыни со змеем и в старине о бое Алеши Поповича с Тугарином Змеевичем.“

Dodržování vědeckého úzu žádá, aby se badatel ze všeho nejdříve seznámil se způsoby, jakými tato bylina byla vysvětlována doposud. Zohlednění prací předchůdců není ovšem vůbec podrobné, což působí dojmem poněkud zavádějícím. Syžet *Dobrynja-Drakobijce* patří ve folkloristice k nejoblíbenějším, A.D. Grigorjev však svůj názor konfrontuje s názory V.F. Millera a V.F. Sadovnikova, což může být také dost příznačné. Zaprvé, A.D. Grigorjev se, jak se zdá, omezuje pouze na vědecké paradigma, se kterým má styčné body. Vymezování se vůči V.F. Millerovi a V.F. Sadovnikovovi probíhat může, poněvadž všichni tři mluví společným jazykem. Názory zastánců jiných směrů ruské folkloristiky (mytologického, migračního aj.) jsou proto, jako naprosto irelevantní, opomíjeny. Za druhé, A.D. Grigorjev svůj postoj konfrontuje s názory osob, které dobře znal osobně, tedy s názory učitele a spolužáka na Moskevské univerzitě. Přitom i V.F. Miller i V.F. Sadovnikov bylinu vykládali shodně alegoricky. Pro oba je nepřítelem Dobryni v podobě draka ztělesněno pohanství a samotná píseň znázorňuje násilné pokřtění Novgorodu v roce 991. Dobryňa epický je pak ztotožňován s Dobryňou historickým, strýcem knížete Vladimíra, na něhož se dochovala památka v přísloví *Путьята крестил мечем, а Добрыня огнем.*

A.D. Grigorjev s takovým ztotožněním bohatýra a s celkovou interpretací písně nesouhlasí a vyslovuje přesvědčení, že hrdina bojuje s turkickými kočovníky: „Предыдущие исследователи <...> видели в старине о купанье и бое Добрыни со Змеем Горынычем воспоминание о крещении Новгорода и об изгнании из него язычества, олицетворенного в образе Змея Горыныча <...> Итак, по мнению предыдущих исследователей, это олицетворенное язычество, а не народ. Поработав в течение 14 лет над историей русского народа и его соседей до образования Киевского русского государства, я вижу в змее обеих названных старин олицетворение не язычества, а *кочевых Тюрков южнорусских степей* (kursíva A.D. Grigorjeva – M.L.)“.

²⁶⁰ Výraz *змеи* v ruském jazyce umožňuje dvojí interpretaci: *змеи* ve významu „had“, a *змеи*, často s přídavným jménem *Горыныч*, ve významu „drak“.

Jako důkaz má posloužit popis cesty Dobryni. Hrdina prý směřuje přes step k moři, kde se koupe a nechává se unášet třemi mořskými proudy k místu, kde se střetává s hadem/drakem: „Согласно старине „Купанье и бой Добрыни со змеем Горынищем“ для того, чтобы бороться с этим змеем, Добрыня должен проехать все чистое поле, т.е. степь до самого моря и плавать по морю. В море 3 струи, из коих третья уносит в море к *горам белокаменным, горам-пещерам, серому камню, Саверской горе, горам-пещерам белокаменным*, где у змея *белокаменный* дом и откуда вылетает змей. Последний за свое проживание в горах называется *Горынищем*, а за проживание в пещерах *пешиерским, пешиарским*. Змей имеет 3, 7 и даже 10 голов. По № 78/114 Добрыня, проехав степь, оказывается у *Меньшей* реки и синя моря. Добрыня сражает змея не только при помощи сабли или ножа, но также камнем и колпаком песку. *Все это указывает на то, что змей живет у моря или в море на острове с большими горами и пещерами и что змей был сильнее на море, а Добрыня на суше* (zde kurzíva a potvrzení A.D. Grigorjeva – M.L).“ Bohužel, stejně jako jiní badatelé, kteří jdou za svou vytouženou vidinou za každou cenu, autor pozapomíná upozornit na fakt, že v drtivé většině záznamů se děj odehrává u řeky (*Пучай-река, Днепр-река, река Кострюхи, Сафас-река, Израй-река, Ердан-река, Плакун-река* aj.) a že s mořem se setkáváme převážně v písních pořázených na pobřeží Bílého moře.

Pak na základě jednoho jediného záznamu, ve kterém je zmiňována jistá Malá řeka (*Меньшая река*), zastávce historické školy folkloristiky místo děje ztotožňuje s ukrajinskou řekou Jižní Буг: „Упомянутая в № 78/114 *Меньшая* река, до которой и до моря доезжает Добрыня и у которой по № 76/112 Илья Муромец встречается с каликой, существует в действительности. Это – не что иное, как современный Южный Буг, который называется ‚Малой‘, ‚Меньшей‘ рекой по сравнению с ‚Большей‘ рекой-Днепром, в лиман коего он впадает. Впервые Южный Буг называется ‚Малой‘ рекой в 5 главе Иордана при описании его Скюттии... <...> Имя ‚Вагасола“ у Иордана обозначает именно Южный Буг. Это имя юго-финское со значением ‚Малый проулок‘: ср. фин. – малый, - проулок, - ущелье. Затем Южный Буг называется Малой рекой у Константина Багрянородного в 40 и 38 главах при описании народов, соседивших около 887 года с Византией.“ Z výše uvedeného tedy vyplývá, že Dobryňa se koupe v Černém moři.

A stejně lehce jako Dobryňa se nechává unášet proudy Černého moře, tak i A.D. Grigorjev se podle vzoru V.F. Millera aj. nechává unášet nekonečnými úvahami, aniž by byl schopen je něčím podstatným podložit. Proto volně ztotožňuje tři mořské proudy, které zdolává epický hrdina, s prouděním vody v Černém moři: „Упоминаемые в этой старине

три струи в море – морские течения в Черном море. Как видно из современных описаний морских течений в Черном море, начальное, первое течение направляется из Азовского моря, идет вдоль юго-восточного и югозападного берегов Таврического полуострова, поворачивает на запад, но тут наталкивается на течение из Днепра, далее на течение из Днестра, и наконец на течение из Дуная, поочередно соединяется с ними, образует общее течение, которое отчасти переходит через Боспор, Ппрепентиду и Дарданеллы, (т.е. через Константинопольский пролив, Мраморное море и Дарданеллы) в Эгейское море, а отчасти затихает у малоазиатского побережья. С этими течениями Черного моря хорошо познакомились древние Русские Славяне, которые во времена Олега и Игоря ходили на Царьград, а во время Владимира Св. На Корсунь и по договору 945 года Игоря с греками, имели право ловить рыбу на Белобережье западнее устья Днестра и должны были защищать греческие города Крыма от Черных Болгар, но не занимать их. Вот это знакомство их с течениями Черного моря отразилось в старине о купанье и бое Добрыни со змеем. По этой старине о существовании в Черном море трех течений-,струй‘ хорошо знают отец и мать Добрыни Никитича, которые разрешают сыну купаться в синем море на первой и второй струях (№. 51, 87), но запрещают ему купаться на третьей струе, так как она обманчива и уносит далеко в море. Очевидно, под первой струей здесь разумеется днепровское течение, так как выплывающие из Днепра русские естественно попадали в него, под второй – днестровское, а под третьей – дунайское или, точнее, соединенное днепровско-днестровско-дунайско-азовское, которое уносило их на юг.“

Další krůček v úvahách je předvídatelný. Poněvadž jižní mořský proud vynáší k místu, kde hrdinu přepadává had, je snadno toto místo sřetnutí ztotožnit s Nadím ostrovem (st.ř. *Λευκός*, ukr. *острів Зміїний*, rus. *остров Змеиный*, rum. *insula Șerpilor*): „Под ,горами белокаменными‘, ,горами-пещерами белокаменными‘, ,горами-погорами‘, ,Северской горой‘, ,серым камнем‘, куда приносит Добрыню третья струя, разумеется остров Змеиный (нем. *Schlanger*, греч. *Οιδενισι*), лежащий в Черном море перед устьем Дуная. У Страбона в 18 году по Р.Х. он назван Белым... Этот остров Змеиный-Белый находится против устьев Дуная и отстоит от устья Днестра приблизительно на указанном Страбоном расстоянии (500 стадий = 120 верст). Упомянут он при устье Днестра, вероятно, потому, что к нему несло днестровское течение. По своему положению в открытом море и на неизбежном пути при плавании вдоль западного побережья Черного моря этот остров был очень пригоден для засады и нападения на пльвших вдоль западного побережья и потерпевших крушение. Следовательно,

согласно старине о купанье и бое Добрыни со змеем, третья струя приносила выплывших из устья Днепра к острову Змеиному-Белому против устья Дуная в открытом море, где на них напал змей, живший в горных пещерах этого острова и прятавший там своих пленников с Руси.“

Poté co žák V.F. Millera s pomocí postupů historické geografie (svěrázně aplikované) „správně“ lokalizoval děj epické písně, přichází na řadu její časové určení. Woj Rusů s národem Hadů A.D. Grigorjev, v souladu se svou širší koncepcí, zasazuje do dávnověku: „Русские вели борьбу со змеями уже в древности. Согласно Геродоту (IV.105) от змей переселилась из своей южной страны на север значительная часть Неуров – восточных славян западной стороны Днепра около 547 года до Р.Х. Русские оборонительные валы от степных кочевников, находящиеся в Полтавской, Черниговской и Подольской губерниях, называются ‚Змиевыми‘ и приписываются Владимиру Св. и даже более ранней эпохе,“ „В жизни русского народа *змеи*, т.е. тюркские кочевники южнорусских степей играли громадную роль в течение, по крайней мере, 24 веков, с 8 века пред Р.Х. и по 18 век по Р.Х. включительно“, „Переселившаяся на север часть неуров стала предками севернорусов, прежних великорусов, современных северновеликорусов, а меньшая – предками южнорусов, позднейших малорусов. Таким образом в этом сообщении Геордота до нас дошел громадной важности – время и причина начала разделения западоднепровской части восточных (русских) славян на две части, южную и северную, давшие в последствии под воздействием разных условий позднейших малорусов и северновеликорусов. *Итак, притеснение своих и нападение внешних змеев-тюрков из степей были причиной переселения около 547 года до Р.Х. большей части западоднепровских неуров (болотных) на север в область литовских и финских народов*“.

Tvrzení o existenci východních Slovanů, a vůbec Slovanů, v polovině prvního tisíciletí před n.l., je z hlediska historické vědy naprosto nepřijatelné. O důvodech, které vedly badatele k tak zásadním závěrům a které zřejmě mohly být podmíněny politickým a ideologickým klimatem v Československu v období předprotektorátním a po roce 1939, jsme mluvili v podkapitole 2.3. Ovšem datace byliny o souboji Dobryni s Drakem je kladena již do „reálnější“ časové relace, tedy do doby, kdy o existenci východních Slovanů již nelze pochybovat: „На основании всего сказанного я думаю, что основу эпизода старины о купанье Добрыни в морских течениях Черного моря и о сражении его со змеем, живущих на Змеином-Белом острове против устьев Дуная, дали морские походы Олега 907 года и Игоря 941 и 944 годов на Царьград. Следовательно старина с купаньем и

боем Добрыни со змеем была составлена не позже половины 10 века по Р.Х. и под змеем, нападающим на Русь и приносящим из нее пленных, разумеются в ней тюрские кочевники, сидевшие до наступления печенегов и Олега по низовьям Днепра и Ю. Буга и оттесненные затем на Днестр и Дунай. <...> Змеи, с которыми по упомянутым старинам сражаются русские богатыри Добрыня и Алеша в 10 и 11 веках, жили в южнорусских степях как до 10 века по Р.Х., так и после этого времени.“

Stanovení stáří epické písně z naší strany sotva vyvolá nějakou pochybnost, ale ne kvůli tomu, že bychom mohli důvodně zpochybnit některý jednotlivý bod argumentace. Situace je mnohým závažnější – autor pracuje podle kánonu historické školy ruské folkloristiky, uplatňuje postupy, jež jsou pro ni příznačné a kromě spekulativních úvah, nepodložených tvrzení a zdůrazňování jen vnějších okolností (cesta k moři, mořské proudy, Hadí ostrov apod.) zcela nic nenabízí. Jde, jak tomu obyčejně u následovníku V.F. Millera bývá, o krásný, leč vědecky vůbec ničím neopodstatněný model. O chabosti argumentace, pokud tento pojem vůbec lze použít, která počítá jen se shodou nominálního či formálního rázu, svědčí třeba „za vlasy přitažené“ číselné výklady: „Эти кочевники, войска коих в 895 году были вытеснены в Мадьярию, были потомками трех сыновей общего родоначальника Таргитая и представляли тогда собою 7 родов по Константину – семь родов Турков, а по сообщениям средневековых мадьяр – семь кунских (половецких) родов. Поэтому-то змей, с которым сражается Добрыня, имеет или три головы по числу Тергитаевых сыновей или семь голов по числу семи родов этих кочевников в позднейшее время. Из них, согласно моему исследованию, было 6 родов Старых Скютов Геродота и один род Василейских Скютов.“ Jenže jakým způsobem, pomocí kterého kmenového uspořádání, by folklorista vyložil osm, dvanáct, třicet aj. nepohodlný počet hlav téhož Draka, se kterými se běžně setkáváme v jiných záznamech písní (dobře známých i samotnému A.D. Grigorjevovi třeba podle čítankové sbírky A.F. Gilferdinga, viz. např. Nr. 123, 269). Dnes již zřejmá naivní nevědeckost výzkumu však nemusí vést k okamžitému a ukvapenému odsouzení. Je nutno soudit z dobového hlediska a prizmatem vývoje ruské folkloristiky. Vezmeme-li tento zřetel v potaz, zjistíme, že autor nijak výrazně nevybočuje z řady kolegů a učitelů, nýbrž pracuje s historizující maticí, běžnou pro svou epochu.

Takže i z toho, co jsme v této kapitole ve stručnosti (v poměru k rozsahu rukopisného vědeckého odkazu) nastínili, jednoznačně vyplývá, že *A.D. Grigorjev je zcela regulérním zastáncem historické školy ruské folkloristiky a není důvod o této skutečnosti pochybovat.* Bylina pro badatele představuje odraz či dokonce primární dokument historických událostí.

Na jejím základě bez nejmenších zábran píše nejstarší slovanské dějiny. Dokonce můžeme tvrdit, že A.D. Grigorjev tímto vytváří jakýsi extrémní proud historické školy. Jeho předchůdci zkoumali bylinu tak, že se snažili najít již známou historickou událost či postavu, která vznik epické písně předurčila. Československý emigrant a bývalý profesor Varšavské a Tomské univerzity pomocí byliny zkoumá samotnou historii. Na postoj A.D. Grigorjeva je dobře aplikovatelné přímočaré heslo, zformulované sovětským akademikem B.D. Grekovem (shodou okolností – bývalým studentem Varšavské univerzity): „Былина – это история, рассказанная самим народом.“²⁶¹ Stejným heslem se v ruské folkloristice řídil jiný slavný historik, akademik B.A. Rybakov. Způsob uvažování a práce s folklorním dílem je u obou až překvapivě podobná, proto oba lze považovat za zástupce zmíněného extrémního proudu.

Zarážející je, že A.D. Grigorjev nedbá na požadavky, které sám vytyčil ještě v době studia na Moskevské univerzitě. Nic z toho, co tehdy považoval za nutné neuplatňuje. Veškerou pozornost věnuje výhradně genezi epické písně, aniž by ji předtím prozkoumal. Omezuje se na interpretace „jednotlivých epizod a na jména“, proti kterým kdysi sám brojil. Místo toho, aby podle jednotlivých ohnisek epické tradice prozkoumal píseň ve vší různorodosti a bohatství záznamů a touto cestou se dopracoval ke stanovení její původnější redakce, se uchyluje k několika málo vyhovujícím textům z vlastní sbírky. Nic z toho, co pro vývoj vědy považoval za nevyhnutelné, sice neuplatňuje, nicméně to neznamená, že postupem let prošel zásadní proměnou folkloristického myšlení. Textologické požadavky, tedy metoda jako organon, se svého naplnění nedočkaly, avšak metoda jakožto výzkumný kanón, bezpochyby historický, přetrvala.

---

²⁶¹ ГРЕКОВ, Б.Д. *Киевская Русь*. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1953, с. 7.

4. Vědecký vliv A.D. Grigorjeva na ruskou a českou filologii a perspektivy dalšího výzkumu

V předcházejících kapitolách jsme pojednávali o různorodých výzkumných aktivitách A.D. Grigorjeva. Začali jsme u medievalistiky a skončili u historické geografie a dějin Slovanů. Zdaleka ne každý vědní obor jsme mohli obsáhnout stejnou měrou. Hlavní důraz byl kladen na folkloristiku a u ní také zůstaneme i v této kapitole.

Nebudeme opakovat to, co již bylo řečeno o mimořádné důležitosti výprav do Archangelské gubernie z přelomu 19.-20. století pro vědu. *Archangelské byliny* jednou provždy zaručily A.D. Grigorjevovi místo v dějinách filologie. Sbírka neztrácí svůj význam ani dnes, kdy stále působí na další a další generace folkloristů.

Je však jedna rovina, která, jak se domníváme, může do budoucna přitahovat pozornost badatelů. Kontakty A.D. Grigorjeva s Prahou začaly v roce 1906, po roce 1923 se folklorista definitivně stává součástí vědeckého a politicko-ideologického života v Československu. Proto máme plné právo očekávat a do budoucna analyzovat případný vliv ruského vědce na dobovou československou filologii. V této kapitole se pokusíme nastínit jen dvě takové „kauzy“ (případ J.H. Máchala a J. Horáka), ačkoli jsme si plně vědomi toho, že okruh osob, které A.D. Grigorjev jako folklorista tak či onak ovlivnil, bude zřejmě mnohem širší. Kromě toho cítíme nutnost, rovněž pro potřebu budoucího systematictějšího bádání, vyzdvihnout i jinou problematiku – vliv A.D. Grigorjeva na studenty v důsledku přímé pedagogické činnosti.

4.1. K otázce žáků a pokračovatelů A.D. Grigorjeva v Rusku

Vědecký odkaz toho či onoho vědce se zdaleka neomezuje na soubor zveřejněných, k tisku připravených či rozepsaných, leč doposud v archivech uložených publikací. Neméně důležitou úlohu plní vazba na studenta – pokračovatele tvůrčích myšlenek, vědeckých zásad a metodologických postojů učitele. V předcházejících kapitolách jsme poukázali na to, kdo vedl a ovlivňoval A.D. Grigorjeva jakožto začínajícího medievalistu, lingvistu, folkloristu, historika, avšak vymezení vztahu *učitel – žák* v opačném sledu, tedy kdy A.D. Grigorjev již zaujímá onu první pozici, je enormně ztíženo. Důvodem je poměrně krátké období jeho činnosti na akademické půdě a zcela nepříhodná historická doba, kdy se vědec vědecky i akademicky realizoval.

Jeho první přednášky, ještě jako soukromého docenta, zazněly na Moskevské univerzitě v roce 1907, ale teprve uplatnění na Varšavské univerzitě od roku 1912 jeho pedagogické činnosti dalo regulérní ráz. To však netrvalo dlouho. Po uplynutí jediného

desetiletí byl A.D. Grigorjev nucen opustit univerzitní půdu. V roce 1923 ho potkáváme na gymnáziu v Užhorodě. Důvody tohoto sestupu, který se zdál být „hloupým“ i současníkům, jsme rozebrali v patřičné podkapitole. Podstatné je, že tato skutečnost měla fatální dopad na výchovu žáků a pokračovatelů. Co se tehdy mohlo jevit jako krajní a dočasné řešení v nouzi, přetrvalo, bohužel, až do roku 1936, kdy pensionovaný profesor nakonec odchází do akademické Prahy a usiluje o návrat do univerzitního prostředí (především formou přednášek na Ruské svobodné universitě).

Zde se omezíme na desetiletí univerzitního působení v Rusku, tedy na léta 1912-1922, a přitom poukážeme na několik osobností, které se mohli hlásit k metodologickým postojům a vědecké autoritě A.D. Grigorjeva.

Vliv vědce na mladší generace badatelů je příhodné rozdělit na dvě kategorie: vliv přímý a zprostředkovaný. A.D. Grigorjeva, i zásluhou vzpomínek N.N. Durnovo („Григорьева привлекали задачи организаторского типа“), poznáváme jako iniciátora a zdatného organizátora různých vědeckých projektů. Překvapuje i pouhý výčet center, vědeckých spolků, které na jeho popud vznikly a pod jeho bezprostředním vedením fungovaly: Moskevský lingvistický kroužek, Moskevská dialektologická komise, Kroužek pro výzkum západního Ruska na Varšavské univerzitě, Etnografická, historická, archeologická společnost Tomské univerzity. Zmíněnými společnostmi procházely desítky a desítky studentů, kteří do budoucna určovali vývoj ruských humanitních věd.

Osud mnohých těchto studentů do značné míry kopíruje osud přímých žáků, tedy mladých badatelů, kteří navštěvovali přednášky, zúčastňovali se seminářů A.D. Grigorjeva a podíleli se na jeho výzkumu. Jejich život, často složitý a tragický, však zpravidla zahrnuje i úplné zavržení akademických vzorů, zdrojů a pramenů jejich vzdělání. Postava tomského profesora nebyla totiž tou, kterou by se jeho případný žák mohl v Sovětském svazu chlubit. Proto se setkáváme s paradoxem: o vztahu *učitel – žák* se dozvídáme, pochopitelně jen náhodně a vzácně, od samotného A.D. Grigorjeva.

Konkrétně jde o případ věhlasného odborníka na Ural, etnografa, lexikografa, archiváře, archeologa, historika a folkloristy Vladimíra Pavloviče Birjukova (1888-1971), jemuž je i dnes vzdávána pocta formou vyznamenání, nesoucích jeho jméno (*премия им. В.П. Бирюкова*), a konferencí (od roku 1973 doposud pravidelně konaná tzv. *Бирюковские чтения*). Je však až zarážející, že v Rusku neexistuje sebemenší povědomí o tom, že V.P. Birjukov je žákem A.D. Grigorjeva. Sibiřský vědec, zdá se, úzkostlivě tajil tuto podstatnou, ale i nebezpečnou okolnost svého života, spojenou se studiem na Historicko-filologické fakultě „bělogvardějské“ Tomské univerzity. Aby ve zdraví překonal vřavu občanské války a

represálie třicátých let, musel nadobro zapomenout na učitele (zároveň emigranta, účastníka tomského česko-bělogvardějského povstání a přítele N.N. Durnovo), a naopak při každé příležitosti přehnaně zdůrazňovat svoji loajalitu a věrnost novému režimu. Dělo se tak kupříkladu formou jeho sebe prezentace jakožto dychtivého pečovatele o vzácné rukopisné dědictví V.I. Lenina, i když ve skutečnosti šlo pouze o jednu prázdnou obálku od Lenina dopisu.²⁶²

O mimořádném osobním a kolegiálním vztahu mezi prof. A.D. Grigorjevem a V.P. Birjukovem, teprve zahajujícím vědeckou dráhu, svědčí přípravné materiály ke spisu *Русские старожильческие говоры Сибири*.²⁶³ Nezanedbatelnou část těchto materiálů totiž tvoří záznamy, pořízené právě mladým sibiřským badatelem. O V.P. Birjukovovi jako o „svém studentovi“, který řešil jím zadané úkoly, A.D. Grigorjev mluví i ve studii *Русские говоры Уральских губерний*.²⁶⁴ Ke cti A.D. Grigorjeva slouží i jeho snaha z roku 1938 zveřejnit disertační spis svého žáka (*Описание говора с. Першинского Щедринского у. Пермской губ., Словарь*). Publikace tohoto spisu v Praze sama o sobě nepřicházela v úvahu, a zřejmě proto ho A.D. Grigorjev zařazuje jako přílohu ke svému, již k tisku připravenému rozsáhlému lingvistickému dílu *Русские говоры Уральских губерний*, a kvůli tomu také naráží na nepochopení ze strany posuzovatele (tedy V.A. Pogorelova, viz. podkapitola 2.2.). O vzoru prof. A.D. Grigorjeva, aktuálním pro V.P. Birjukova, by svědčila i mimořádně široká škála vědeckých zájmů. Žák je rovněž zastáncem komplexního přístupu – věnuje se archivnictví, jazykovědě, folkloristice, etnografii, historii a archeologii.

Musíme však konstatovat, že v důsledku politicko-historických událostí první poloviny 20. století známe jen obdobné případy zavrhané či záměrně zamlčované vědecké návaznosti. Anonymních žáků je zřejmě hodně. Je velmi pravděpodobné, že k téže řadě studentů a bývalých spolupracovníků A.D. Grigorjeva patří i Anna Michajlovna Ščerbakovová (1887-1977), která se v polovině 20. století v Archangelské oblasti zabývala sběrem folkloru²⁶⁵ a výzkumem něněckého jazyka.²⁶⁶ Patří sem „филологичка Томского университета М. Богданова“, vnučka děkabristy N.O. Mozgalevského – Marija Michajlovna Bogdanova (1895-1991), známá především svým odborným zaměřením na povstání z roku 1825. Ke stejné řadě spolupracovníků A.D. Grigorjeva patří též T. Tjumencevová,

²⁶² Viz БИРЮКОВ, В.П. За автографом В. И. Ленина. In БИРЮКОВ, В.П. *Записки уральского краеведа*. Челябинск: Южно-Уральское книжное изд-во, 1964, с. 9-12.

²⁶³ *Русские старожильческие говоры Сибири* - ААВ ČR, f. A.D. Grigorjev. K. 4.

²⁶⁴ *Русские говоры Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской*, с. 114, 155 - ААВ ČR, f. A.D. Grigorjev. K. 3.

²⁶⁵ ЩЕРБАКОВА, А.М. *Ненэця' вадако'*. Ленинград: Учпедгиз, 1960.

²⁶⁶ КУПРИЯНОВА, З.Н., ХОМИЧ, Л.В., ЩЕРБАКОВА, А. М. *Ненецкий язык*. Ленинград: Учпедгиз, 1957.

M. Sokolovová, I.M. Lipatov, M.A. Šangin a mnoho dalších. Bohužel profesnímu růstu a životnímu štěstí spousty z nich, jak to naznačuje výše citovaný (oddíl 1.2.3.) dopis J. Staruchina, osud nepřál.

Z Varšavského období života a díla A.D. Grigorjeva naši pozornost beze vší pochybnosti upoutává postava A.P. Skaftymova. Stejně jak tomu je u všech ostatních žáků, i zde prozatím nemáme žádné přímé svědectví (záležitost V.P. Birjukova je vzácnou výjimkou). Osobní korespondence obou vědců se nedochovala a úřední záznamy studenta A.P. Skaftymova, ve kterých by se vyskytl seznam absolvovaných přednášek a seminářů, jsou kvůli náhlému zániku Varšavské university nedohledatelné. O A.P. Skaftymovovi víme, že velmi nerad mluvil o minulosti, o mnohém musel raději pomlčet, a proto nezanechal důležitou informaci o tom, kdo ho inspiroval ke studiu bylin. Skutečnost, že A.D. Grigorjeva hojně cituje, a přitom o něm nemluví přímo, nás nemusí překvapovat – o varšavském znalci bylin a československém emigrantovi ostražitý saratovský profesor pravděpodobně mlčel ze stejných pohnutek, kvůli kterým se vyhýbal rozhovorům o vlastních rodičích či okolnostech zatčení své manželky. Ale možnou vazbu na A.D. Grigorjeva prozrazuje stejná povaha folkloristického zaměření. Stejně tak, jako A.D. Grigorjev neuznával ruskou vědu o eposu a striktně prosazoval studium samotné byliny, i A.P. Skaftymov kritizuje soudobý stav ruské folkloristiky a činí další krok – vytváří první monografické dílo zaměřené na poetiku samotných bylin.²⁶⁷

---

²⁶⁷ Důležitost A.D. Grigorjeva pro A.P. Skaftymova se nemusela omezovat pouze na tento společně sdílený postoj. Sběratel bylin byl nepostradatelný jako zdroj vědomostí o zákonitostech fungování epického žánru. Díky A.D. Grigorjevovi se ve Varšavě ocitla i největší sbírka fonografických záznamů epického zpěvu.

4.2. A.D. Grigorjev a J.H. Máchal

O letitých kontaktech mezi prof. J.H. Máchalem a A.D. Grigorjevem jsme hovořili v souvislosti s historií vydání druhého dílu *Archangelských bylin* (podkapitola 2.2). Tyto kontakty se datují od roku 1906, kdy se A.D. Grigorjev během své studijní zahraniční cesty seznamoval s Karlovou univerzitou, a byly obnoveny v letech 1925-1926, kdy emigrant řešil publikaci své sbírky.

Zcela zásadní vliv na komunikaci vědců měla přednáška A.D. Grigorjeva *Общие результаты собирателей и исследователей русских былин*, přednesená na jaře roku 1906 v Česko-ruské jednotě. Text přednášky v podobě separátu ze sborníku haličsko-ruské matice autor zasílá do Prahy dodatečně, dne 18. září 1906, z Mnichova. Exemplář s osobním věnováním J.H. Máchalovi je dnes uložen ve fondu Slovanské knihovny NK ČR.²⁶⁸ Četné poznámky českého folkloristy a literárního vědce ukazují, jak důležitou úlohu sehrála přednáška o ruském eposu a poznatky nabyté ruským sběratelem v Archangelské gubernii. Pochopitelně stať A.D. Grigorjeva nijak nemohla ovlivnit stěžejní dílo J.H. Máchala z roku 1894 *O bohatýrském epose slovanském*, ovšem je naprosto zřejmá vazba na pozdější publikace a pedagogickou činnost. Jako příklad můžeme uvést univerzitní přednášky *Slovanská epika*, uložené v nezpracovaném fondu J.H. Máchala v LA PNP. Ze srovnání textů vyplývá, že pro účel výuky slovanského folkloru byla podtržená místa v přednášce A.D. Grigorjeva v naprosto stejném znění převzata českým profesorem. Tak byla zkušenost A.D. Grigorjeva nadále šířena a posloužila při výchově dalších generací českých filologů.

Ovšem vliv A.D. Grigorjeva nebyl omezen jen na publikovaný text. Návštěva a přednáška A.D. Grigorjeva měly daleko zásadnější význam. Je třeba zdůraznit, že v Praze hovořil o eposu jeden z největších znalců živé epické tradice. Sběratel eposu, jak tomu bylo i v průběhu 20. století, zároveň často přebíral lidovou tradici a stával se jejím nositelem, a tak byl schopen epický zpěv autenticky reprodukovat. Čím větší zkušenost sběratel měl, tím více podrobností mohl poskytnout odbornému zájemci. Podobná návštěva vždy vyvolávala živou odezvu a měla i dalekosáhlý účinek. Například v 50. letech minulého století Prahu navštívil člověk obdobných kvalit, folklorista V.I. Čičerov, a bylina v jeho podání inspirovala k výzkumu bylinného verše, syntaxe, historické mluvnice ruštiny (S. Mathauserová, P. Adamec, V. Barnet aj.) a dalších souvisejících podnětů. Naposledy živá bylina zazněla v Praze, ve Slovanské knihovně a na zasedání Pražského lingvistického kroužku, v roce 2005 v autentickém podání J.N. Novikova, jednoho z nemnohých studentů Moskevské univerzity, kteří měli to štěstí a v roce 1960 se jako poslední setkali s doznívající epickou tradicí.

²⁶⁸ Sign. Rd 6824.

Pro nás je důležité, že u počátků těchto inspirativních vědeckých návštěv stál právě A.D. Grigorjev. Ovšem o důsledcích této první návštěvy zatím víme málo. Zpěv prof. J.A. Novikova máme v živé paměti, o epickém „veršování“ prof. V.I. Čičerova a jeho vlivu víme z úst pamětníků, především díky vzpomínkám prof. S. Mathauserové. Ale na návštěvu A.D. Grigorjeva se již žádné vzpomínky nevztahují, a proto odezvu na jeho činnost je do budoucna třeba hledat prostřednictvím soudobého tisku, vzpomínek současníků a především v pracích zaměřených na tuto problematiku. Stopa působení A.D. Grigorjeva v Praze v roce 1906 doposud čeká na své odhalení. Je více než pravděpodobné, že návštěva jeho byla spojovaná a současníky dávaná do úzké souvislosti s jinou událostí z oblasti seznamování se se slovanským hrdinským eposem – s návštěvou lidového zpěváka bylin, I.T. Rjabinina v Praze v roce 1902, o které rovněž prozatím mnoho nevíme.

4.3. A.D. Grigorjev a J. Horák

Pobyt A.D. Grigorjeva v Praze v roce 1906 a přednáška věnovaná eposu východních Slovanů měla bezespornou odezvu u řady „starších“ profesorů Karlovy univerzity: J. Gebauer, J.H. Máchal, J. Polívka, V. Tille, E. Smetánka, F. Pastrnek aj. Jiří Horák zastupuje jinou, mladší generaci badatelů. O zaujetí prací A.D. Grigorjeva v době těsně po jeho návštěvě v Praze svědčí korespondence s prof. J. Polívkou, učitelem začínajícího folkloristy. V roce 1908 se J. Horák obrací na svého učitele s prosbou o zapůjčení *Archangelských bylin* a sbírky P.V. Kirejevského: „Velectěný pane profesore, domnívám se, že nyní, když přednášky byly zastaveny, brzy asi opustíte Prahu a rád bych Vám jednak vrátil knihy, jednak poprosil o jiné. Jde mi tu hlavně o dvě věci: 1.) o Archangelské byliny sebrané oním pánem jenž, nemýlím-li se, byl i zde v Praze. 2.) Dále bych potřeboval sbírku Kirjejevského...“²⁶⁹ Prosba J. Horáka byla splněna.

Sborník A.D. Grigorjeva nadějného studenta velmi zaujal. V dalším dopise J. Polívkovi ho srovnává s prací jiného sběratele: „Holaso²⁷⁰ sbírku již studuji. Čest jeho neúměrné činnosti sběratelské, ale vydavatelská práce se rovná nule. Tak např. se nikde nezmiňuje o zpěvácích. A přece je tak důležité (psychologicky i sociologicky) vědět něco o nositelích lidového zpěvu. Jak krásně naproti tomu popisuje Grigorjev (Arch. byl.) – jež mám od Vás vypůjčeny- své recitátory. To jsou skoro umělecké portréty v některých případech. U Holasa nevíme ani, které třídy obyvatelstva zpívají, kdy se zpívá, atd.“²⁷¹ Je vidět, že Polívkův žák, který byl v roce 1938, tedy v době tisku posledního dílu *Archangelských bylin*, již sám členem České Akademie věd a umění, a ještě později se stal vedoucím Státního ústavu pro lidovou píseň (od roku 1945), ředitelem Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (1956-1963), si již jako student jasně uvědomoval nesporné kvality a výjimečnost Grigorjevovy práce. Pozornost mladého vědce přitahují úvodní texty, seznamující čtenáře s povahou a životem epických vypravěčů. Tato tradice pramení z dob P.N. Rybnikova, ovšem A.D. Grigorjev tento žánr zdokonalil natolik, že pomalu ztratil úlohu pouhého doprovodného textu. Skutečně v případě *Archangelských bylin* se jedná spíše o umělecké portréty, formou sociálně-antropologických náčrtků.

Dopis prof. J. Polívky ze dne 8. října 1910 ukazuje, že sbírka A.D. Grigorjeva pro J. Horáka začala plnit funkci vzoru, jakési nezbytné příručky pro denní použití, a proto se s ní jen velmi nerad loučil. O tom svědčí dopis jeho učitele, v němž J. Polívka žádá o vrácení

²⁶⁹ Dopis J. Horáka ze dne 11.června 1908 – LA PNP, f. J. Polívka, sign. 260/49, uložení 15/B/24.

²⁷⁰ Čeněk Holas (1855-1939), český filolog a folklorista. Sbíral lidové tance a písně hlavně v jižních Čechách a Pošumaví.

²⁷¹ Dopis J. Horáka ze dne 11.června 1908 – LA PNP, f. J. Polívka, sign. 260/49, uložení 15/B/24.

Grigorjevovy sbírky: „Milý příteli! Potřebuji Archangelské byliny I. Prosím, přineste mi je laskavě.“²⁷²

Dlouhodobé zaujetí kvalitami *Archangelských bylin* se nemohlo neprojevit v odborných aktivitách J. Horáka, který se, možná pod částečným vlivem A.D. Grigorjeva, pouští do komplexního sběru a zpracování českého folklórního písňového materiálu. Tak či onak se folkloristické zásady a postoje A.D. Grigorjeva prostřednictvím J. Horáka s velkou pravděpodobností promítly do činnosti Kabinetu pro lidovou píseň (1952-1954), folkloristického oddělení Kabinetu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (1954-1957), Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze (1957-1964), které Polívkův žák po dlouhá léta řídil.

Přesnější zmapování této problematiky je otázkou dalšího výzkumu. Ovšem již předem jsme nuceni konstatovat, že i v této rovině bude úsilí o rekonstrukci vědeckého vlivu A.D. Grigorjeva poněkud ztíženo. I zde totiž narážíme na tentýž problém stranění se (navenek) postavy ruského emigranta. Můžeme to ilustrovat na základě analýzy osobního fondu J. Horáka uloženého v AAV ČR.

Nelze vůbec pochybovat o tom, že český folklorista udržoval pracovní kontakty s autorem *Archangelských bylin*. V mládí tolik obdivovaný znalec ruského eposu byl nablízku v Praze a zcela jistě se dělil o své zkušenosti a poskytoval cenné konzultace. Poslední nám známá přednáška *Бытовые наблюдения собирателя былин в Архангельской губернии*, věnovaná hrdinskému eposu, v Praze zazněla 18. ledna 1943. Ale v obsáhlé osobní korespondenci J. Horáka kupodivu nenalzáme sebemenší písemnost A.D. Grigorjeva určenou českému folkloristovi. Nelze to vysvětlovat převažující ústní formou jejich komunikace. Postrádáme zde totiž i stopy dalších osobností, s nimiž kontakty mohly v té době uškodit. Fond působí dojmem pečlivě zkontrolovaného a „vyčištěného“ (možná před odchodem do Moskvy ve funkci velvyslance ČSR v roce 1945). Má ovšem jednu pozoruhodnou zvláštnost. Neobsahuje sice nic inkriminujícího vůči J. Horákovi osobně, ale při tom hojně nabízí „neutrální“ materiály k životu a dílu A.D. Grigorjeva. Sem kupříkladu patří korespondenční list²⁷³ M. Vasmera ohledně recenzního výtisku *Archangelských bylin*, koncept dopisu²⁷⁴ adresovaného M. Hýskovi ohledně recenzování kulojské sbírky, podrobný dopis²⁷⁵ A.D. Grigorjeva L. Niederlemu (citovaný v kapitole 3.) ze dne 11. května 1932 apod.

²⁷² AAV ČR, f. J. Horák, k. 13, sign. 2 II 1, inv. 962-1053, č. 27.

²⁷³ AAV ČR, f. J. Horák, k. 15, sign. II bl, inv.č. 1304.

²⁷⁴ AAV ČR, f. J. Horák, k. 8, sign. II bl, inv.č. 465.

²⁷⁵ Složka neurčených dopisů – AAV ČR, f. J. Horák, k. 17, sign. II b3, inv. č. 1418, č. 10.

Pečlivé shromažďování podobných dokladů a autografů svědčí o setrvalém zajmu o osud a odborné aktivity ruského kolegy.

Ve fondu J. Horáka tedy postrádáme látku, která by v něm za normálních okolností zcela jistě byla obsažena. Na druhou stranu v něm narážíme na jeden dobový doklad, který z celého fondu znatelně vybočuje. Jedná se o drzý apel ze strany ideologicky iniciativního kolegy, jistého asistenta maďarského semináře B. Dejdar:²⁷⁶

Vážený pane profesore,

19. května 1951 jste vystoupil na stalinské diskusi pražských kateder slavistiky a rusistiky s obhajobou některých svých neudržitelných thesí (špatně postavená otázka migrace motivů v lidové slovesnosti, chybné, resp. opravdu naivní „nadtřídně“ celonacionální hodnocení společenských vztahů ve feudálním Rusku, prašpatný (=sociologizující) výklad jakýchsi „náboženských inherencí“ v povaze předrevolučních Rusů, zbytečné akcentování Dostojevského...) a potom hlavně činnost starého reakcionáře A. Veselovského.

Dovoluji si Vás upozornit na jeden článek a jednu okolnost, které Vám mohly uniknout, přestože Vám jinak poskytnou jednoznačně negativní odpověď na Vaše these (otázky) – odpověď jasnou, ideologicky nedvojsmyslnou a tím ovšem daleko víc přesvědčující než na př. chatrné polemické příspěvky ss. Drozdy a Urbana.

Článek:

B. Rjurikov, Tuman, kotoryj nado rassejať, - Replika členu-korrespondentu AN SSSR A.I. Beleckomu; Lit. gaz., č. 61, 1951, str. 2.

Okolnost:

Positivně úzký vztah k A. Veselovskému měl sám – Marr, kritizovaný v Stalinových člancích / srv. stať V.F. Šišmarev, N.Ja. Marr i A.N. Veselovskou, sbor. Jazyk a myšlenije, VIII, 321-343, 1937.

Pozn.:

1 článek přikládám k dopisu jako výstřižek;

2 „vynechaný útok proti Veselovskému“ u Fadejeva – to bude asi Váš omyl; A. Fadejev sice není lit. vědec – ale v případě, že negoval „dědictví“ Veselovského, měl dvěstěprocentní pravdu;

3 dopis posílám, poněvadž osobně považuji za důležité agitovat za pravdu-pokrok. Na diskusi, škoda, nezbyl na to již čas.

Za mír!

prof. B. Dejdar,
asistent maďarského semináře.

V Praze dne 31.V.1951

Domníváme se, že tento výmluvný dopis, dobře vystihující atmosféru dobového šílenství na akademické půdě, je zde pro potřebu budoucího badatele (v oboru dějin české filologie) ponechán záměrně. Je z něho patrné, jak najednou přestalo být samozřejmostí pokračování ve šlépějích učitele, tedy prof. J. Polívky. Vidíme, kterak po válce i československou vědu zahlcuje vlna zpolitizování folkloristiky a ideologizování samotné lidové tvorby, tedy přesně to, co J. Polívka ve 20. – 30. letech odsuzoval v sovětské vědě: „Azadovskij psal mi, že Boris Sokolov napsal do jistého časopisu moskevského odpověď na

²⁷⁶ AAV ČR, f. J. Horák, k. 6, sign. IIb/1, inv.č. 249.

mou zprávu o Chudožestv. Folkloru²⁷⁷ v ZSVVK²⁷⁸ a Slavii²⁷⁹. On byl počátkem léta v Berlíně u Bolte. Jest asi hodně rozezlen na mne, a dal to, tuším, znáti Boltemu. Nu nemohl bych ani nyní seslabovati, co jsem o tom napsal. Uznávám a vím předobře, že sovětští kolegové mají přetěžkou posici, ale nemusili by stále dáti na jevo svou oddanost maximům, nyní v Sovdepii vládnoucím. Jsou li skutečně ortodoksními nohsledy nynějších vládců, budiž, přesvědčení-víra proti přesvědčení-víře druhého, ale i tak nemusili všude strkati Marksa i Lenina, i do folkloru, kde to nemá nic co dělati s vědeckým bádáním.“²⁸⁰

Dejdarova výtka vůči „špatně postavené otázce migrace motivů v lidové slovesnosti“ naráží na tradici uplatnění historicko-geografické metody a kořeny „prašpatného sociologizujícího výkladu“ nás přivádí, jak dokládá již uvedený citát z dopisu J. Horáka J. Polívkovi („přece je tak důležité (psychologicky i sociologicky) věděti něco o nositelích lidového zpěvu“), mimo jiné i k dílu A.D. Grigorjeva. Zmíněné dobové okolnosti, kdy se argumentem vědeckého diskurzu stává Stalinova kritika, musely výrazně ztížit přirozenou a adekvátní recepci A.D. Grigorjeva v české folkloristice oněch let.

²⁷⁷ Jedná se o vydání pod red. J.M. Sokolovova: *Художественный фольклор: Государственная академия художественных наук. Орган фольклорной подсекции литературной секции ГАХН* Т. 1. Москва: Гудок, 1926.

²⁷⁸ Viz: POLÍVKA, J. Chudožestvennyj folklor (Recenze), In *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. T. XXXVII, 1927, s. 126.

²⁷⁹ Viz: POLÍVKA, J. Chudožestvennyj folklor (Recenze). In *Slavia*. 1927, Sv. VI, s. 622.

²⁸⁰ Dopis J. Polívky J. Horákovi ze dne 1. září 1928 – AAV ČR, f. J. Horák, k. 13, sign. 2 II 1, inv. 962-1053, č. 121.

ZÁVĚR

Jméno vědce, kterému je věnována tato disertační práce, není ničím nápadné, a doposud, společně se samotnou postavou svého nositele, mělo tendenci zapadnout, nikterak nevyniknout v dlouhých výčtech studentů, členů vědeckých společností ani v soupisech emigrantů a profesorů. Dosud nedostatečně probádaný, zhodnocený a zúročený zůstává z velké části i vědecký odkaz A.D. Grigorjeva (zejména ten, který je uložen v archivech). Náš záměr spočíval ve snaze vrátit vědci ztracenou tvář a formou seznámení s osobní a vědeckou biografií, navrátit jméno a dílo A.D. Grigorjeva do vědeckého povědomí.

Naše snaha ukázala nakolik rozsáhlý a všestranný je jeho vědecký odkaz (folkloristický, lingvistický, medievalistický, historický, etnografický aj.), a tak se v plné míře přesvědčujeme, že v Praze na Olšanském hřbitově odpočívá osobnost zcela mimořádného významu.

K hrobu²⁸¹ A.D. Grigorjeva, věříme, že i díky našemu skromnému úsilí, mohou směřovat obdivovatelé zásluh a pokračovatelé výzkumu ruského učenice. Tací lidé, zástupci různých vědních oborů, se nacházejí v různých místech Ruska: v jeho centrální části a na jihu, na Ruském severu a Sibiři, v Moskvě, Rostově na Donu, Saratově, Petrozavodsku, Tomsku, Archangelsku aj. Jsou to vesměs místa, ve kterých vědec během svého života našel profesionální uplatnění a tím znatelně přispěl k zesílení jejich vědeckého potenciálu nebo se výrazným způsobem zasloužil o jejich výzkum (v případě celých regionů). Do toho výčtu rovněž patří i Užhorod, Prešov, Varšava a Praha.

Vědecký odkaz A.D. Grigorjeva se bezprostředně týká např. tomských jazykovědců, kteří československého emigranta považují za zakladatele tomské lingvistické školy. V širším měřítku také obecně sibiřských lingvistů, podle nichž se A.D. Grigorjev nachází přímo u zrodu sibiřské dialektologie. Sibiř vděčí vědci za zahájení řady monumentálních projektů (výzkumných i organizačních), do kterých byli zapojeni jeho studenti, a výchovu celé generace mladých badatelů, z nichž nejznámějším zřejmě bude odborník na Ural, etnograf, lexikograf, archivář, archeolog, historik a folklorista V.P. Birjukov. Ovšem sibiřští filologové důležitost A.D. Grigorjeva až dosud posuzovali pouze na základě dílčích publikací. V disertační práci jsme představili dva zcela neznámé dialektologické spisy, které ohromují jak stránkovým rozsahem, tak i šíří výzkumného záběru, a do budoucna zcela jistě posílí pověst a renomé A.D. Grigorjeva jakožto průkopníka sibiřské dialektologie, etnografie a historie.

---

²⁸¹ Olšanské hřbitovy. Umístění hrobu A.D. Grigorjeva: *2AB-18-415*.

Postava A.D. Grigorjeva coby moskevského předchůdce R. Jakobsona láká pozornost i v širším lingvistickém měřítku. Iniciátor a zakladatel studentského lingvistického kroužku položil základ Moskevské dialektologické komise, a tím zcela zásadně ovlivnil systematický výzkum východoslovanských nářečí a aktivizaci lingvistické mysli v první čtvrtině 20. století, což v dlouhodobé perspektivě mělo vliv dokonce i na vývoj pražského strukturalismu.

Nezanedbatelnou stopu A.D. Grigorjev zanechal v medievalistice a to především studiem slovanské redakce románu o Achíkarovi. Můžeme vyvrátit ustálený názor, že tímto dílem světové literatury se vědec obíral pouze na Moskevské univerzitě. Svědčí o tom rukopis rozsáhle studie *Тексты позднейших переделок „Повести об Акире Премудром“*, nad kterou badatel pracoval v Československém exilu. Součástí práce je i jeden doposud nikde nevidovaný originál staroruské rukopisné památky,²⁸² který společně s celým výzkumem A.D. Grigorjeva v této oblasti jistě zasluhuje zvláštního studia.

Zcela samostatnou kapitolu tvoří postava A.D. Grigorjeva v dějinách ruské folkloristiky. V práci byl nabídnut poněkud jiný pohled na vývoj ruské vědy o eposu, který se liší od pozitivistického pohledu, prosazovaného v běžných příručkách popisujících dějiny a vývoj folkloristické mysli v Rusku. Je třeba zdůraznit zcela neuspokojivý stav ve zkoumání východoslovanské epiky před dobou působení A.D. Grigorjeva. Kvůli lajdáckému přístupu akademické obce po celou první polovinu 19. století přetrvával postoj, že epické písně, všem tehdy dobře známé prostřednictvím sbírky Kirši Danilova, jsou záležitostí „archeologické vědy“. A tak, kvůli naprostému nezájmu a nechuti ověřit přímá svědectví o existenci bylin, každým rokem nenávratně mizely syžety a epické postavy. Náhodný objev bylin politickým trestancem z petrozavodského vyhnanství (P.N. Rybnikov, 1861) pro Ruskou akademii věd byl potupným, nicméně ruští odborníci na byliny, s výjimkou snad jediného A.F. Gilferdinga, si i nadále libovali ve vlastních exhibičních nácvicích, zaměřených na nekonečné variace na téma původu oblíbených námětů a vyvrácení názoru opačného ideologického tábora (přetahování se o bylinu slavjanovilů a západníků).

O samotnou epickou píseň, její pečlivou evidenci a studium, až do doby A.D. Grigorjeva nikdo nejevil zájem. Přicházíme k závěru, že v dějinách rusistiky se vzácně vyskytlo jen velmi krátké období příhodné pro bezprostřední výzkum odumírajícího eposu, ale přitom byla naprosto promarněna celá polovina 19. století. V opačném případě, jak dokládá výzkum A.D. Grigorjeva (máme na mysli starinu *Путешествие Вавилы со скоморохаму*) by naše vědomosti o eposu východních Slovanů dnes byly nepochybně větší. Pouze na úplném konci 19. století přichází třetí vlna, tentokrát již skutečně profesionálního

²⁸² Památka je připravována k tisku v rámci jiného vědeckého úkolu.

zájmu (po sbornících Kirši Danilova, Rybnikova-Gilferdinga), která zahrnuje A.V. Markova, N.J. Ončukova a autora *Archangelských bylin*, přičemž A.D. Grigorjev mezi ostatními zaujímá naprosto výsadní postavení. Nebýt korpusu textů pořízených na pobřeží Bílého moře a podél toku řek Mezeň, Kuloj, Piněga, by náš soudobý soud o výkonu a přínosu ruské folkloristiky nezbytně musel být ještě kritičtější. Sbírka *Archangelských bylin*, dokončená v Praze roku 1939, fascinuje jak kvalitativně, tedy nikdy nepřekonaným počtem sebraného epického materiálu, tak i kvalitativně (zahrnuje řadu vzácných syžetů a jeden naprostý unikát), širí záběru (průřez hned čtyřmi ohnisky epické tradice, žánrovým zaměřením na *starinu*, nikoliv na *bylinu*), vyniká precizním odrazem jazykových dialektických rysů, notovým doprovodem ve vzácně velkém počtu mapujícím epickou melodiku aj.

S folkloristickým výzkumem A.D. Grigorjeva, jak se ukazuje, úzce souvisí jeho historiografické studie, kterými se zabývá v průběhu prešovského a pražského období života. Sledování odborných aktivit autora *Archangelských bylin* ukazuje, že striktní požadavek textologického zkoumání látky, se kterým A.D. Grigorjev přichází na přelomu 19. a 20. století, následně jím samotným není dodržován. Lze to ovšem vysvětlovat tím, že v emigraci se věnuje především dějinám, nikoliv folkloristice.

A.D. Grigorjev si zjevně kvůli osobní averzi a snaze se vědecky vymezit nepřál být považován za žáka prof. V.F. Millera. Nicméně tento vnější postoj nevyovídá nic podstatného o přijetí nebo zásadním odmítnutí postojů, metod historické školy ruské folkloristiky. Analýza k tisku připravených rozsáhlých prací svědčí o uplatňování historického metodologického kánonu a to dokonce i v pracích věnovaných nejstarším dějinám Slovanů. Nová kodifikace A.D. Grigorjeva, tedy pokus prof. T.G. Ivanovové najít v jeho výzkumu uplatnění metod zkoumání staré literatury a písemnictví, je tak vyvráceno. Epickou píseň ruský vědec chápe nejen jako odraz historické reality či události, nýbrž jako spolehlivý a přímý historický doklad. Tímto stanoviskem se A.D. Grigorjev stává více historizujícím badatelem, než řada jeho přímých předchůdců, a sám zakladatel historické školy folkloristiky V.F. Miller. Ruský emigrant předznamenává pozdější spisy sovětských historiků B.D. Grekova a B.A. Rybakova, kvůli čemuž výtvoři uvedených vědců (ze současného hlediska často naivní a stejně tak skandální jako pokusy A.D. Grigorjeva) nemůžeme vysvětlovat jen jistou prazvláštností, která poznamenala jen sovětskou vědu. Tento svérázný směr folkloristiky a historické vědy, který se zakládá přímo na materiálu východoslovanské epiky, je třeba chápat v návaznosti, tedy v širším kontextu vývoje ruské filologie, počínaje minimálně od druhé poloviny 19. století.

Pro A.D. Grigorjeva jako vědce je příznačný komplexní ráz výzkumu: v *Archangelských bylinách* uplatňuje folkloristický, etnografický, muzikologický a dialektologický zřetel; ve výzkumu sibiřských nářečí badatel kombinuje dialektologii se sociolingvistikou a kulturně-historickou regionalistikou; při výzkumu slovanských starožitností se historie poněkud zvláštním způsobem prolíná s folkloristikou, lingvistikou, historickou geografii apod. V tomto spatřujeme silnou stránku vědce výzkumné činnosti (případ *Archangelských bylin*) ale zároveň i její slabinu. Lze se domnívat, že by badatel dosáhl hmatatelnějších a zároveň exaktnějších výsledků, kdyby svůj vědecký záběr omezil alespoň na folkloristiku a medievalistiku anebo folkloristiku a dialektologii. Po odborné stránce největší pochybnosti dnes vyvolávají Grigorjevy historické spisy. Při jejich posuzování však je třeba zohlednit dobu jejich vzniku a provázanost s politicko-historickým vývojem Československa v období před protektorátem. Mnohé výroky, které neobstojí z hlediska historické vědy a lingvistiky, lze vysvětlit polemikou s hlasateli německé ideologie té doby. Neméně pozoruhodná je provázanost vědeckých aktivit A.D. Grigorjeva s politicko-ideologickým životem i v prostoru Podkarpatské Rusi.

Máme důvod se domnívat, že zmíněný komplexní ráz výzkumu pramení z období studia na Moskevské univerzitě. Formování mladého filologa zcela zásadním způsobem ovlivnil M.I. Sokolov. Vliv moskevského medievalisty je sledován v několika rovinách: v nutnosti uplatnění hloubkové archeografické, paleografické, textologické analýze pramenů; v převažujícím zájmu o chování cizokrajných syžetů v prostředí staré ruské literatury a písemnictví; v zaujetím folklorem a nejstaršími dějinami Slovanů aj. Principy textologického zkoumání opisů staroruských literárních památek s neustálým přihlazením k jejich jazyku následně A.D. Grigorjev aplikoval i na svůj folkloristický výzkum. Po vzoru medievalistiky mladý vědec zohledňuje různorodost a místní ráz folklorních tradic. Zájem o jazyk prvotně spíše z diachronního hlediska přerůstá v soustavné dialektologické bádání. Beze stopy nezůstávají ani tvůrčí kontakty s A.A. Šachmatovem.

Povahu a směr vědeckého výzkumu převzaté od zkušenějších filologů konce 19. století (M.I. Sokolov, A.A. Šachmatov, V.F. Miller aj.) A.D. Grigorjev, vědecky aktivní v průběhu celého svého života, předal svým žákům a pokračovatelům. Je však nutno konstatovat, že tato oblast prozatím zůstává téměř zcela neprobádaná. V tuto chvíli lze vystopovat odraz vědeckého potenciálu A.D. Grigorjeva v pracích V.P. Birjukova, A.P. Skaftymova, A.M. Ščerbakovové a jiných, ale zároveň i v práci českých kolegů (J.H. Máchal, J. Horák). Naprosto neznámou kapitolou zůstává možný vliv a dopad pedagogické činnosti A.D. Grigorjeva v Československu z období meziválečného.

Пříloha č. 1 – Životopis A.D. Grigorjeva a soupis hlavních publikovaných prací z roku 1940

Краткое *curriculum vitae* проф. А.Д. Григорьева.²⁸³

Александр Дмитриевич Григорьев родился 3 (15) октября 1874 года в г. Варшаве. Курс классической гимназии он окончил в г. Беле Седлецкой (впоследствии Холмской) губернии в 1895 году. Курс Историко-филологического факультета Московского университета он окончил в 1899 году с дипломом первой степени и с золотой медалью. После этого он был оставлен проф. М.И. Соколовым при университете для приготовления к профессорскому званию. Выдержав установленный магистерский экзамен, он 14 октября 1903 года был принят в числе приват-доцентов Московского университета по кафедре русского языка и русской словесности. С 1 января 1905 года он был командирован за границу с ученой целью сроком на 2 года. Во время своей командировки он в прежней Австро-Венгрии побывал в Вене, Велеграде Моравском, Кракове, Львове, Ужгороде, Турчанском св. Мартине и в Праге Чешской, знакомясь с профессорами-славистами, преподаванием славянских языков и литератур и с национальной жизнью славянских народов, а также с историей немецкого языка и литературы. В Германии он провел 7 месяцев в Мюнхене, занимаясь у проф. Крумбаха византийской литературой и новогреческим языком. Во Франции он познакомился в Париже с профессорами Бадье, Оманом и другими, знакомясь с историей французского языка и литературы и занимаясь в Национальной библиотеке для своей магистерской диссертации. По возвращении из командировки он читал в Московском университете разные курсы по истории древней русской литературы и русскому языку и служил в Московском Архиве Министерства Юстиции (в Литовской Метрике и в Описательном отделении).

1 апреля 1912 года он был назначен лектором русского языка в Варшавском университете. Защитив 20 октября 1913 г. в Харьковском университете диссертацию „Повесть об Акире Премудромъ. Исследование и тексты“ (Москва. 1913. X+562+316 стр.), он получил степень магистра русского языка и словесности, а 21 июля 1914 года был назначен экстраординарным профессором Варшавского университета. После эвакуации Варшавского университета в 1915 году в Ростов на Дону, он был в течение двух академических лет профессором Донского университета. Кроме того, в Варшаве и в Ростове на Дону он был профессором и деканом Историко-филологического факультета Варшавских Высших Женских Курсов, а в Ростове также профессором на Одногодичных Педагогических Курсах для подготовки учителей средней школы.

С 1 июля 1917 года он, согласно избранию, был утвержден и.о. ординарного профессора Томского университета по кафедре русского языка и литературы и первым деканом Историко-филологического факультета этого университета. В том же году ему было поручено заведывание Музеем Этнографии и Археологии при Томском университете. Согласно избранию Совета Томского университета был утвержден с 11 октября 1919 года на 3 года проректором Томского университета. 23 сентября 1920 года он был избран членом Института Исследования Сибири.

Осенью 1922 года в виду закрытия большевиками факультета Общественных Наук, в который был включен и бывший Историко-филологический факультет, он был избран профессором в Читту, Иркутск и Пермь, но предпочел воспользоваться возможностью выехать из Советской России в Польшу. Прослужив в Польше 10 месяцев преподавателем частной русской гимназии в Бресте Литовском, он в апреле 1923 года был приглашен чешским правительством на службу в Чехословакию. Здесь первые 2 года он был преподавателем русского языка в Ужгородской реальной гимназии, а последние 11 лет в Пряшевской реальной гимназии. Осенью 1936 года в виду достижения 60 летнего возраста он был уволен в отставку. В июле 1937 года он переехал в Прагу.

Из его научной деятельности можно отметить следующее.

В своей магистерской диссертации „Повесть об Акире Премудромъ“ он рассмотрел сирийскую, арабскую, армянскую и славянскую версии этой повести и установил, что эта

²⁸³ АНМР, f. *Ruská svobodná dříve lidová univerzita v Praze*, k. 9, l. 281

повесть появилась в ассиро-вавилонской литературе в 7 веке до Р.Х. и что на славянский литературный язык она была переведена русскими в конце 11 или в начале 12 века с сирийского языка и уже от русских перешла к южным славянам и румынам. Таким образом он первый указал на связь древней русской литературы с сирийской. За эту работу он Отделением Русского языка и словесности Императорской Академии Наук был удостоен Ломоносовской премии.

В 1899, 1900 и 1901 годах он совершил 3 поездки на крайний север Европейской России для записи русских былин и исторических песен с напевами, причем записал более 400 былин и исторических песен, т.е. четверть всего записанного в России, и в том числе 8 новых сюжетов. За эти поездки он получил от Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии 2 серебряные медали и звание неперменного члена этого Общества. Издание собранных им былин и исторических песен приняла на себя Императорская Академия Наук в Петрограде, издавая 1 и 3 тома их. По выходе 3 тома ему была присуждена Отделением русского языка и словесности Императорской Академии Наук в Петрограде золотая Пушкинская медаль. Второй том собранных им былин был издан в 1939 году Чешской Академией Наук и Искусства в Праге.

В Москве, по его инициативе, возникла Московская Диалектологическая Комиссия, состоявшая при Академии Наук. После признания ее постоянной комиссией Академии Наук он был первым секретарем ее при председателе академике Ф.Е. Корше. При Варшавском университете он устроил кружок студентов для изучения Западной Руси и был его руководителем. В Томске он устроил Общество Этнографии, Истории и Археологии и был его первым председателем. Там же он занялся изучением русских старожильческих говоров Сибири, о которых делал доклады как в упомянутом Обществе, так и в Институте Изследования Сибири. В Пряшеве он продолжал обработку собранных им материалов по русским говорам Сибири и занялся изучением доисторической истории Славян. В Праге он напечатал упомянутый 2 том Архангельских былин и продолжает изучение доисторической истории Славян и их соседей.

Он состоит неперменным членом Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии, членом Имп. Общества Истории и Древностей Российских, Московского Археологического Общества, Московской Диалектологической Комиссии в Москве, Общества Истории и Археологии в Варшаве, Общества Этнографии, Истории и Археологии и Института Изследования Сибири в Томске и Исторического Общества в Праге.

Главные печатные труды проф. А.Д.Григорьева.²⁸⁴

1. **Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.. С напевами, записанными посредством фонографа.**
Том I. Часть I: Поморье, часть II: Пинега. IX+708 стр.. Москва, 1904.
 Издание Императорской Академии Наук.
Том II. Кулой. Со списком собственных имён в I, 2 и 3 томах. XI+589 стр..
 Прага 1939. Издание Чешкой Академии Наук и Искусства.
Том III. Мезень. С картой распространения старин на крайнем севере Европейской России. XIV+732 стр.. СПб, 1910. Изд. Императорской Академии Наук.
2. **Дюк Степанович.** – Научно-литературный сборник. Повременное издание „Галицко-русской Матицы“. Львов, 1906, кн. 1, стр. 68-71.
3. **Общие результаты работ собирателей и исследователей русских былин.** Научно-лит. сборник. Повременное издание „Галицко-русской Матицы“. Львов, 1906, кн. 2.
4. **Происхождение славянских текстов повести об Акире Премудром.** – Археолог. Известия и Заметки. Москва, 1898. No. 11 и 12.
5. **К вопросу о происхождении и редакциях повести об Акире Премудром.** – Юбилейный сборник в честь В.Ф. Миллера. Москва, 1900. 107-113 стр..

²⁸⁴ АНМР, f. *Ruská svobodná dříve lidová univerzita v Praze*, k. 9, l. 276.

6. Повесть об Акире Премудром. Изследование и тексты. Москва, 1913. 564+316 стр.. Издание Имп. Общества Истории и Древностей Российских.
7. Повесть об Акире Премудром, как художественное произведение. Варшава, 1913. 1-60 стр.. – Варшавские Университетские Известия.
8. Повесть о чешском королевичи Василии Златовласом и История об испанском королевичи Франце. Харьков, 1916. 38 стр.. – Варш. Унив. Изв., 1916. No. 4.
9. „Слово кратко“ в защиту монастырских имуществ, с предисловием А.Д. Григорьева. XXX+68 стр.. - Чтения в Имп. Обществе Истории и Древностей Российских, 1902.
10. Дар берестейских мещан Яблочинскому Свято-Онуфриевскому монастырю в 1527 году. – Холмская Русь, 1913. No. 32 и 33.
11. Устав 1488 года Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря Холмской губернии. Варшава, 1913. – Русский филологический Вестник, 1913, No. 4.
12. К истории Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря Холмской губернии. Варшава. 1915. 84 стр.. – Варшавские Иниверситетские Известия, 1915.
13. К вопросу об историческом преподавании русского языка в средних ичебных заведениях. – Русский Исторический Вестник, 1906, 35-38.
14. Русский язык. Введение. История русского народного и литературного языка. Варшава, 1915.
15. Русские говоры западней молвины Николаевского уезда Самарской губернии. Томск, 1919. 1-25 стр.. – Известия Томского Университета. IXX.
16. Устройство и заселение московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров. Томск, 1921, 1-116. – Известия Института Исследования Сибири. No. 6. Труды Историко-Этнологического Отделения, No. 1.
17. История русского правописания и основы новейшей его реформы. – Русская. Школа за рубежом, 1923. Кн. 2-3. Прага. Стр. 80-91.
18. Образование и общее распределение русских старожильческих говоров Сибири. – Сборник статей в честь акад. А.И.Соболовского. 1938. Стр. 386-389.
19. Русские старожильческие говоры Сибири. Вып. 1. К изучению русских старожильческих говоров Сибири. 1-36. – Slavia, Praha, 1928, 88 2 и 3.
20. Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской. Sborník práce I. sjezdu slovanských filologů v Praze. 1929. Svazek II. 1932. 531-532.
21. Образование главных наречий польского языка в связи с историей польских, финского и русских племен, вошедших в состав польского народа. – 18-25, IX. 1939, III Меъународни конгрес слависта. Саодштенья и реферати. No. 2. Београд. Стр. 21-23.
22. Образование словацких наречий вследствие влияния чешских говоров на русские. – Там же, Стр. 24-25.
23. Образование злавных чешских наречий в связи с историей древних чешско-сербских племен. – Там же, стр. 26-28.

Пříloha č. 2 – Dopis A.D. Grigorjeva ze dne 22.2.1926 J.H. Máchalovi

Глубокоуважаемый коллега!²⁸⁵

В 1899, 1900 и 1901 годах я собрал в Архангельской губ. 424 былины и много напевов к ним. Издание записанных мною былин приняла на свой счет Императорская Академия Наук. Первый том, содержащий 212 былин, записанных мною в Поморье и по р. Пúнеге, я напечатал в 1904 г., а третий, содержащий 120 былин, записанных по р. Мезéни, в 1910 году. Напечатать второй том, содержащий 92 былины, записанных по р. Кúлою, на запад от р. Мезени, я не успел по разным причинам: сначала был занят печатанием других своих работ, а потом были Всемирная и гражданская войны. Из Варшавы, где я был профессором, я вместе с Варшавским университетом переехал в Ростов на Дону. Через два года (в 1917 г.) я переехал в Томск, где был в течение 5 лет профессором, деканом Историко-филологического факультета и проректором Томского университета. В виду существования фронтов я мог заниматься в Томске только изучением русских говоров Сибири. Выехав из России в 1922 году в Польшу, а в 1923 году в Чехию, я вывез с собою и оригинал второго тома „Архангельских былин и исторических песен“. Теперь я окончательно подготовил его к печати и озабочен напечатанием его, т.к. Российская Академия Наук в настоящее время не может напечатать такого большого тома около 35 печатных листов. Летом я был в Праге, заходил к Вам, но Вы уже уехали на дачу. Поэтому я мог переговорить только с проф. Поливкой. Он подал мне надежду на то, что удастся напечатать второй том Арханг. былин при помощи Чешской Академии Наук. В виду болезни проф. Поливки²⁸⁶ и своего переселения из Ужгорода в Пряшев (Prešov) я задержался с отправлением чистового оригинала второго тома в Чешскую Академию Наук и только теперь, 17-го февраля с.г., послал его в Чешскую Академию Наук с покорнейшей просьбой принять его печатание на свой счет с выдачей мне авторского гонорара.

Поэтому я обращаюсь теперь к Вам с покорнейшей просьбой походатайствовать со своей стороны перед Академией Наук о напечатании этого тома и о выдаче мне вознаграждения, т.к. при нынешних обстоятельствах это вознаграждение будет иметь для меня и моей многочисленной семьи большое значение. Пока я жив, я мог бы напечатать этот том точнее других, проверяя корректуру по моему рукописному черновику.

Мне не приходится говорить перед Вами о важности напечатания этого тома, заключающего в себе эпический запас всей северной реки, впадающей в Ледовитый океан, по которой в 1901 году знание былин-старин еще процветало, а теперь через 25 лет сильно ослабело, если не исчезло совсем. Он включает в себе также некоторые новые сюжеты (напр. Прodelки Васьки Шишка и др.) и редкие варианты. Не говорю уже о важности текстов с точки зрения языка деревень этой реки.

Знаю Вашу любовь к славянскому эпосу, я смею надеяться, что Вы сделаете все возможное, чтобы помочь появлению этого тома „Арханг. былин и историч. песен“ в печати на счет Чешской Академии Наук.

С истинным уважением готовый к услугам
проф. А. Григорьев.

Мой адрес: Prešov na Slovensku. Majzešova ulica, 16.
Prof. Alexandru Grigorjevu.

22 февраля 1926 года.

²⁸⁵ LA PNP, f. J.H. Máchal, osobní korespondence.

²⁸⁶ Mínil se nemoc, která postihla J. Polívku v Rusku během oslav dvousetletého výročí Ruské akademie věd (4.-6. listopadu 1925).

Пříloha č. 3 – Referát A.D. Grigorjeva z období 1899-1900

Предметом для своего реферата на историко-фил. факультете я избрал былинку о Михаиле Потыке.²⁸⁷ Решив заняться делом добросовестно, я принялся за просмотр всех вариантов этой былины и всех сочинений, касающихся ее. Сначала я был подавлен массой материала для реферата (и не удивительно, ибо одних вариантов былины есть 17 и среди них некоторые по 1000 стихов слишком, да и касались этой былины весьма многие, начиная с Белинского и Аксакова, и кончая представителями теперь существующей школы), **но потом я пришел сначала к мнению, а затем убеждению, что науки о русском эпосе вовсе нет, хотя и употреблено не мало усилий на соби́рание разного материала и применение разных теорий к этому эпосу.** Придя к такому неожиданному заключению, я должен объяснить, в чем дело. Начну несколько изда́лека.

Под наукой мы разуме́ем систематическое изучение какого-нб. предмета, имеющее целью путем изучения прошедших явлений, касающихся этого предмета, дойти до предсказания тех явлений, которые могут произойти в сфере этого предмета в будущем. Итак, чтобы достигнуть своей цели, это изучение должно быть направлено на прошедшие явления какого-нб. предмета и быть притом систематическим. Из наук, которые путем систематического изучения прошедших явлений предмета дошли до предсказания будущих явлений его можно указать астрономию, а из идущих по тому же пути медицину и языковедение. Остановимся, как на наиболее близком нам, на языковедении. Мы видим, что изучение его направлено с одной стороны на выяснение свойств какого-нибудь языка, а затем на определение его места в ряду других языков. Но второе делается в нем только после выяснения свойств изучаемого языка. А чтобы основательно изучить эти свойства, пользуются (2) сравнением их между собою и разделением на различные разряды (фонетика, морфология, синтаксис и т. д.) и наконец начинают изучать эти явления в их последовательном развитии, т.е. путем исторического метода.

Обратимся теперь к изучению русского народного эпоса. Что мы тут видим! Мы видим, что языковедение достигает своей цели изучением свойств одного какого-нибудь языка и сравнением его с другими, причем уже в силу внутренней необходимости оно должно начинать с первого, т. е. с изучения самих свойств изучаемого языка, а потом только обращаться ко второму. Что же мы видим в изучении русского народного эпоса? Находим ли мы тут изучение эпоса самого по себе и сравнение его с другими? **Присматриваясь к разным теориям, существовавшим и существующим, не говоря уже о предвзятых, желавших увидеть в русском эпосе то, что им хотелось, мы видим, что в них существует сравнение с другими эпосами, заботы о раскрытии появления его, но первого, т.е. изучения его самого, мы не видим. Но ведь с изучения эпоса самого по себе и нужно начинать, иначе второе будет носить неустойчивый случайный характер, не будет иметь под собою опоры, будет построено на песке и рухнет при первом колебании последнего.** Что же отсюда следует? А следует то, что изучать русский (а м. б. и другие, о других я мало имею сведений) стали не с того конца; а раз начали изучать не с того конца, **значит науки нет, а есть только случайные накопления различных замечаний, которые при правильной постановке дела изучения в большинстве случаев могут оказаться неправильными.** – Конечно, раз не существует изучения эпоса самого по себе, то нет деления его явлений на разряды и исторического их изучения. Все сказанное – правда. Наши исследователи не знают, откуда вести наш эпос, хотя и сильно о том хлопочут: **акад. Веселовский выводит его или по крайней мере**

²⁸⁷ AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 5.

обращает внимание на Западную Европу, Халинский от южных славян, Вс. Ф. Миллер от половцев, Стасов из Индии, Потанин от монголов, кто-то кажется от норманов; т.о. они перебрали всех наших соседей, а б.м. забыли еще один, если кто-н<и>б<удь> не догадался на него обратить своего внимания, т. е. финнов. Но что же из этого вышло? Да ничего. Все правы и все неправы. Действительно русские, как и всякий народ, могли заимствовать разные сюжеты от своих соседей, но доказать этого никто не может. А почему? А потому, что не сделали дела дома, а бросились за границу, не разобрались в своих явлениях, в которых прежде всего необходимо разобраться, а занялись решением важных вопросов, не понимая того, что решение последних зависит от основательного решения, так сказать, домашних вопросов нашего эпоса. Одним словом, они занялись делом, которое вполне кстати только специалистам по всеобщей литературе, а не специалистам по одной русской. Да, виноват, такой прием работы привел еще к одной туманности, это к общим местам. Как только мы встречаем в какой-нб. былине место, похожее на места других былин, это значит – общее место. Но ведь такое заявление ничего ровно не разъясняет. Невольно сам собою возникает вопрос: что же эти места были общими от начала эпоса? Б. м. скажут, что они, хотя сначала и были принадлежностью одной былины, но теперь нельзя распутать, которой былине они принадлежали первоначально. Что же, если скажут, то можно ответить другим вопросом: разве наука существует только для того, чтобы заниматься ясным и не может распутать запутанного? Разве человеческий ум уже до такой степени ослабел после изобретения электричества или прочтения иероглифов, что не может ничего больше сделать? Но этого быть не может: ум человеческий, развиваясь благодаря все далее усовершенствуемым методам, становится все далее и далее гибким для изобретения новых методов или по крайней мере для применения, вернее расширения области применения старых, а поэтому неясное пока, прояснится потом при большем накоплении материалов или при более точном изучении. Но кроме того, что такой порядок работы приводит ко многим условностям, при нем многие из вопросов могут остаться незатронутыми (так напр. вопрос о происхождении различных стихотворных размеров, которых не могут еще, как следует, уяснить и наши ученые); между тем при другом, правильном порядке изучения эти общие вопросы придут на ум сами и будут средства для их решения.

Т.о., как можно догадаться из вышеприведенного рассуждения нужно начать изучение с другого конца, т.е. с начала, с которого и раньше следовало начать, иначе говоря надо начать с изучения русского эпоса самого по себе. Но надо изучать его не урывками и налетом, а систематично и спокойно, неуклонно идя к своей достижимой цели.

Метод, который надо применить для такого изучения у нас есть, но только никто не догадался применить его к изучению русского эпоса. Этот метод есть метод, употребляемый уже для изучения памятников древней литературы. Напрасно Вс. Ф. высказался мне против него; этот метод есть единственное средство превратить теперешнее неустойчивое изучение эпоса в систематическое и устойчивое, т.е. превратить в науку.

В чем же состоит этот метод? А вот в чем. Прежде всего должны изучать каждую былину порознь, а чтобы точнее было исследование надо собрать все варианты былины. Затем исследователь должен отметить главнейшие пункты каждого варианта; далее эти отдельные пункты каждого варианта он должен сравнить с отдельными пунктами других вариантов; из сопоставления этого окажется общее всем вариантам. Установив пункты, общие всем вариантам, исследователь должен затем сравнивать важнейшие пункты встречающиеся хотя и в некоторых вариантах, но в большем их

числе, и по этим пунктам разделить варианты на разряды. Далее присматриваясь к пунктам всех вариантов каждого разряда²⁸⁸ и найдя какую-нб. черту общую только некоторым вариантам, он должен варианты каждого разряда подразделить на отдельные группы. Т.о. у нас получится ряд разрядов с подразделениями в каждом. Затем исследователь должен установить в каком генетическом отношении находится все разряды друг к другу, происходят ли все они от одной редакции непосредственно или же они сводятся к одной редакции при посредстве²⁸⁹ других разрядов, т.е. редакций. Т.о. у нас получится одна основная редакция, от которой происходит одна или несколько других позднейших редакций. Позднейшие редакции отличаются от первоначальной добавлениями, пропусками, перестановками, распространением или сокращением ее текста. И такие добавления, пропуски etc. будет иметь каждая редакция и каждый вариант отличительным признаком, которым они и будут служить. Т.о. мы получим генетическое древо происхождения всех вариантов. Далее исследователь должен перейти к определению, откуда взяты добавления и объяснить по возможности причины пропусков, перестановок и других изменений. При определении источников, из которых сделаны были позаимствования может оказаться, что некоторые из них²⁹⁰ книжного характера. Тогда зная, когда эти послужившие источником книжные (литературные) произведения появились, мы будем иметь дату, не раньше которой мог появиться тот или другой вариант. Определив приблизительное время возникновения нескольких вариантов, мы время возникновения других можем определить уже на основании генетического древа их. Другие добавления окажутся позаимствованными из других былин, сказок и остальных устных произведений. Т.о. мы установим, какие места повторяются в других былинах, т.е. являются по нынешней терминологии общими; затем, смотря, в какой былине во всех вариантах это общее место постоянно повторяется, мы смело можем заключить о заимствовании этого места в нашу былинку из той, во всех или большей части вариантов которой это место будет. Далее, если мы²⁹¹, уже определив, что из какой былины или сказки или духовного стиха и т.п. позаимствовано, не будем все-таки в состоянии определить времени нашего варианта или былины, то мы все-таки получим целую сеть былин, сказок и т.п., находящихся в какомнибудь отношении друг к другу. Благодаря существованию такой сети, показывающей, что такое-то произведение возникло не раньше или не позже другого, но не имеющей датированного исходного пункта, мы затем при открытии нового факта дающего указание на дату происхождения или переделки какого-нб. произведения, находящегося в нашей сети, получим уже точку опоры для определения времени происхождения других произведений этой сети.

Затем тут же я должен заметить, что надо искать источника добавления какого-нб. варианта изучаемой былины прежде всего в былинах, принадлежащих одному и тому же самому сказителю, а потом уже переходить к сравнению с былинами других сказителей. (см. след. стр.)

Далее есть еще одно преимущество такого метода изучения. Благодаря установлению генетического древа вариантов былины, мы можем выбросить те добавления, которые возникли на русской почве и судить о том первоначальном виде, в каком²⁹² должна была быть первая ее редакция, сравнивая эту первоначальную русскую редакцию былины с тем остовом, который мы можем извлечь из других таких же сказаний других народов, мы можем определить, какие изменения претерпел этот остов при переходе на русскую почву, (если былина заносная), а т.к. эти изменения зависят от

²⁸⁸ *повторяющихся в еще меньшем числе – přeškrtnuto Grig.*

²⁸⁹ *только – přeškrtnuto Grig.*

²⁹⁰ *взяты из – přeškrtnuto Grig.*

²⁹¹ *не в состоянии будем – přeškrtnuto Grig.*

²⁹² *могла попасть к нам та или вторая былина – přeškrtnuto Grig.*

условий, коренившихся в русском народе, то мы получим материал для суждения об этих условиях, а между прочим о духе русского народа.

Наконец, сравнив первоначальную редакцию той или другой нашей былины с первоначальными редакциями того же сюжета у других народов, мы получим ту приблизительно первоначальную форму, которую имело это сказание при своем возникновении. А определив эту форму, мы на основании характера ее можем определить у какого народа оно появилось, т.е. наше сказание получает значение для суждения о культуре того народа, среди которого оно первоначально возникло. И вот, когда мы проделаем эти предварительную черную, но неизбежную работу, мы будем в состоянии отличить в эпосе разные исторические наслоения.

Б. м. кто-нб. захочет возразить мне, что и прежде пользовались вариантами, и подбирали их. На это я возражу, что я говорю вовсе не о таком случайном обращении к вариантам людей, желающих подтвердить ту или другую свою излюбленную теорию. Я говорю о систематичном сравнении вариантов, при чем должны сравниваться как целые мысли так отдельные слова, могущие явиться остатком этих мыслей, да и сравниваться должны они подряд без пропусков.

Нельзя сказать, чтобы недостатка господствующей системы не замечали ее представители.²⁹³ Но нельзя в тоже время сказать, чтобы они представляли его себе ясно: они²⁹⁴ видели, что дело не ладится, что что-то не так, не были довольны теориями других и строили свои, но не могли уразуметь в чем корень зла.

Правда, теперь занятия по русскому эпосу сделаются кропотливее; правда, что об одной былине придется писать исследования во многие сотни страниц. Но также правда и то, что теперь изучение пойдет увереннее, неуклонно двигаясь к намеченной цели, что оно будет стоять на твердой почве и менее будет зависеть от произвола тех или других из них, что ошибки исследователя будут реже и скорее будут замечаться.

Указав общую и коренную ошибку всех существовавших до сих пор теорий, я должен еще заметить, на что надо между прочим обращать внимание²⁹⁵ исследователям по указанному мною методу. Они должны обращать внимание на места, где записаны те или другие варианты былины. Надо обращать внимание на места записи вариантов для того, чтобы приурочить к ним место происхождения разрядов, к которым будут сведены эти варианты. Тут же надо обращать внимание от кого научился сказитель той или другой былины и откуда происходит его учитель. Так, напр. относительно той былины, которой я занимался можно утверждать, что один (3-ий) разряд ее вариантов был записан в Кижской и Сенногубской смежных волостях (я его называю Кижским), другой около Колодозера и Пудогги (я его называю Колодозерским), третий (5) на Толвуйском побережье Заонежского полуострова. Благодаря такому прикреплению отдельных разрядов (редакций) к отдельным местностям а также благодаря выстроенному нами еще ранее генетическому древу, позволяющего судить, какой разряд произошел из какого, мы в состоянии будем проследить,²⁹⁶ в каком направлении подвигалась та или другая былина, что может иметь также большое значение б. м. и для колонизации тех или других краев во времена, от которых мы не имеем письменных источников.

Кроме того, надо принимать во внимание географию местности, на которой были записаны те или другие варианты, по отношению к этим вариантам. Это может выяснять многое, кажущееся неясным на первый взгляд в особенности человеку, никогда не бывавшему в тех местах. Что я говорю не голословно, показывает следующий пример. В былине о Михаиле Потыке говорится между прочим, что этот

²⁹³ Они это чувствовали – přeškrtnuto Grig.

²⁹⁴ смутно чувствовали и – přeškrtnuto Grig.

²⁹⁵ новым – přeškrtnuto Grig.

²⁹⁶ как подвиг – přeškrtnuto Grig.

Михаила отправился „ко корбы ко темныи ко грязи ко черныи“. Гильфердинг в примечании к этому месту говорит, что опрошенный им о значении слова „корбы“ сказитель не мог объяснить его значения, но думал, что оно должно по его мнению означать лес. Но чем же оказывается это на самом деле при изучении местностей записи разных вариантов? Оказывается ни более ни менее, что это река „Корба“ в Пудожском уезде Олонецкой губернии. А ведь такие указания, собранные в нескольких былинах могут дать подтверждение для указанного мною определения пути распространения былин. Мы знаем, что народ часто поет те или другие слова, вовсе не понимая их значения и перевирая их поэтому. Но для исследователя такие заметки могут иметь, будучи собраны вместе, немаловажное значение, напр. в данном случае при более точном анализе вариантов былины, чем я это сделал по недостатку во времени, может показывать, что былина распространилась от Кенозера на запад к Онежскому озеру (конечно, я теперь пока сказал это предположительно, но более детальное исследование покажет нам истину) и при этом заимствовала у Кенозера имя здешней реки, подставленное вместо другого более древнего имени; на Толвуйском же побережье это имя уже было чужим и было поэтому непонятно.

Итак, вот то немного, которое я смог сделать²⁹⁷ в бывшей мне дотоль неизвестной области русского эпоса в течении своего месячного занятия в ней, подкрепленного, впрочем, слишком годовым занятием над исследованием одной повести древней русской литературы.

Если предлагаемый мною метод изучения войдет, как я надеюсь, в скорую практику в русском эпосе и если он не практикуется в других областях народной русской словесности, а также в эпосе других народов, то необходимо распространить его быстрее и на них.

(Далее следует исторический очерк изучения былины и опыт своего собственного исследования ее).

Выводы из сказанного будут следующие:

- 6) при настоящем положении было изучение русского народного эпоса – не наука;
- 7) важнейший недостаток этого изучения есть приступ к сравнению русского эпоса с другими, хотя этот эпос сам по себе не изучен,
- 8) средством обращения теперешнего изучения эпоса научное есть обращение к изучению нашего эпоса самого по себе
- 9) метод, который надо употреблять для этого изучения, есть метод, употребляемый в древней литературе,
- 10) при изучении надо прежде всего обращаться за объяснением т.н. общих мест, помимо книжной литер., к другим былинам того же сказителя, а затем к остальным былинам, сказкам и другим произведениям русской народной словесности,
- 11) при изучении надо обращать внимание на географию местности, где были записаны разные варианты былины, ибо это важно как для определения пути распространения былин, так и для понимания различных мест в самих былинах.

²⁹⁷ в течении своего месячного занятия – přeškrtnuto Grig.

Пříloha č. 4 – Zpráva o výsledcích výzkumu ze dne 22.4.1932

Краткий отчет

о работе проф. А.Д. Григорьева.²⁹⁸

Занимаясь в течение 13 лет изучением русских старожильческих говоров Сибири, я установил, что смешение русских с финнами и тюрками вызвало систематические изменения в говоре селившихся среди них русских и приводило к образованию в течение 200-250 лет новых наречий. У меня возникло предположение, что и на образование древних русских наречий, помимо внутреннего развития языка, повлияло смешение русских, как и вообще славян, с другими народами и между прочим с финнами и тюрками.

Желая проверить свое предположение, я обратился к работам, посвященным доисторической судьбе славян, скифов, сарматов, аланов и других народов древности. К сожалению, я не нашел в них большого и прочного материала, который дал бы возможность ответить на интересовавшие меня вопросы. Меня поразили легкость, с которой объясняются древние имена народов и т.п. из самых разнообразных языков, вносятся поправки в текст древних авторов, а большие народы, игравшие важную роль в истории, объявляются совсем исчезнувшими или переродившимися путем слияния с другими народами. Вследствие этого я принужден был перейти к самостоятельному изучению всех доступных мне источников (греческих, латинских, мадьярских, славянских и других) об этих народах.

Показания источников я проверял по картам, историческими показаниями и справками в словарях не только индоевропейских, но и мадьярском, финском, эстонском, турецком, кавказско-татарском, чувашском, абхазском, черкесском, чеченском и лезгинском, поскольку позволяли имевшиеся в моем распоряжении словари.

В результате своей двухлетней работы я пришел к интересным заключениям, которые вносят поправки в казавшееся прочно установленным в науке.

Оказывается, что и в древности один и тот же народ имел разные имена и прозвища у своих соседей, что отразилось в источниках и вызывает путаницу у исследователей, пока не будет вполне установлены тождественные имена древности.

Древние скифское государство было обширнее, чем обыкновенно принимают: оно простиралось от Адриатического моря, Альп, Малых Карпат [у] Татр и верховья Днестра на западе до Каспийского моря на востоке.

Скифы выгнали киммеров с северного Кавказа.

Река Пантикапес Геродота, Кофис Никифора, Куфис Феофана, Кар[ки]нитис Страбона и Птоломея и [Псе]вхрос армянской географии 7 века по Р.Х., которую ученые усиленно искали над Азовским морем и поиски которой разделили ученых на 3 группы, оказалась морской рекой, т.е. морским течением из Азовского моря через Керченский пролив вокруг Крымского полуострова к устьям Днепра, Днестра и Дуная, водные потоки которых соединяются с Азовским течением и совместно идут далее на юг. Это открытие радикально отразится теперь на размещении скифов Геродота учеными.

Древняя Великая Болгария Никифора и Феофана, Болгария армянской географии 7 века по Р.Х., Черная Болгария Константина Порфирородного и Первоначальной русской летописи и, очевидно, Внутренняя Болгария арабских писателей находилась на Крымском полуострове, откуда позже совершались переселения в западную часть северного склона Кавказского хребта (карачаев), на К[ам]у и на Дунай, а не на восточном берегу Азовского моря, как думали до сих

²⁹⁸ Studijní podpory 1932 – AAV ČR, f. *Slovanský ústav*, k. 62.

пор. Тюркский народ болгар ранее был известен под именем *киммеров*, что обозначает „лодочных людей“ (от тюркского *kim* – „судно“ и *tar* – „муж“) и что давало у славян в переводе *плавци* и *половцы*, у немцев *куманов*, у мадьяр *кунов*, откуда *гуны* (*гунны*). Ранее они владели Азовским проливом и территорией на северном Кавказе, откуда бежали перед скифами отчасти в Крым, отчасти в К[ома]нию в Малой Азии. Если занятие части этого народа судоходством и пиратством давало повод назвать весь этот тюркский народ киммерами, то проживание их в Крымских горах (*tau* – „гора“) дало повод к названию у Геродота всего народа таурами, а небольшое занятие земледелием и проживание вокруг греческих городов дало повод к названию их болгарами; ср. мадьярское *polgár* – „земледелец“ (диалектически) и „горожанин“, *polgári* – „городской“, откуда, может быть, под готским влиянием *burg-ar*. Древние греческие историки употребляли в своих сочинениях уже несколько тюркских географических имен: Майетис (ср. турецкое *mayiyyet* – „жидкость“ и, по-видимому, „болото“), Понтос (*pont dus* – „сводчатый коридор“), Пантикапея („Сводчатого моря ворота“; ср. *kapu* – „ворота“), киммеры („лодочные люди“), майеты („жители болотистых местностей“) и т.д. Во время Геродота тауры занимали только южную, гористую треть Крымского полуострова, северная же и восточная части его были заняты скифами.

Во время не только Страбона, но, по-видимому, уже у Геродота северокавказская равнина и Кавказский хребет были заняты на западе абхазо-черкесскими, а на востоке чечено-лезгинскими народами. Самоназвание скифов по ассирийским и израильским источникам, *Ašguza* или *Iškuza*, сохраняется в имени современного чеченского племени ичкеринцы. Ассирийские известия о нападении киммеров и скифов-ишкуза на государства Малой Азии и Месопотамии, а также геродотовское сообщение о преследовании киммеров скифами, бегстве киммеров вдоль восточного и южного берегов Черного моря, нападении скифов на медов и М. Азию, изгнании их оттуда, возвращении на северный Кавказ и борьбе с восставшими рабами совпадают с преданиями абхазо-черкесов и чечено-лезгин у Страбона об их изгнании с южного берега Черного моря и из более высоких мест. В имени черкесского племени *натуха[ж]цев* удержалось ассирийское название страны в Малой Азии, окруженной р. Галисом, *tatu-chatti*, из которой были изгнаны абхазо-черкесы. В имени же р. Галиса и г. Зелы (из *Гелы) и, может быть, позднейшей Галат[ан] по Галису мы имеем следы проживания здесь скифского племени гелов (по Страбону). Имя одного скифского племени у Геродота *аухаты* тождественно с именем современного чеченского племени ауховцев, а имя другого *кати-ар*, по-видимому, с именем лезгинского племени *кази-кумуки* (лаки). Ввиду присутствия в среде нынешних каракиргизов отделов *ичкилик* и *адгене* или *адыгине*, имена которых сходны с именами чеченов-ичкеринцев (скифов-*iškuza*) и адыгов абхазо-черкесской группы, можно думать, что часть чечено-лезгинов и абхазо-черкесов попали восточнее Каспийского моря в среду тюрков и отюрчилась. По-видимому, и скифские славы, приведенные у Геродота, найдут объяснение в северокавказских языках, так как слово *o[ió]p* в *o[ió]pata* находится у чеченов в виде *ir* со значением „муж“, как у Геродота.

Абхазцы и абхазо-черкесской группы народов, называющие сами себя *Азэга*, рано проникли на территорию нынешней Мадагдрии, где были известны истории под именем *языков-метанастов*, т.е. „языков-переселенцев“, долгое время ревниво сохраняли среди мадьяр свою территорию между Дунаем и Тиссой и свои особые права под именем *яс-куны*. У Геродота же они были известны здесь под именем *си-гунны*, т.е. (*я*)*си-гуны*, как и их восточная часть у Каспийского моря (по Страбону), а у русских под именем *ясы*.

Вошедшие по Константину Порфирородному в состав мадьярского народа кабары были кабардинцами абхазо-черкесской группы, часть которых остается до сих пор в центре северного Кавказа в местности Кабар-да (абхаз. *ду* – „гора“; чечен. *да* – „отец, старшина, хозяин“). Часть этих кабаров, не ушедшая сразу в Мадагдрию и задержавшаяся у Днестра, была известна в русских летописях под именем *тиверцев*.

Вошедшее в состав мадьярского народа племя *Γενάχ* тождественно с [*Н*]νιόχοι Страбона и является частью также абхазо-черкесов.

В состав финской части мадьярского народа вошло южно-финское племя *мещера*, пришедшая в Мадагдрии под именем угров („ужей“) со среднего течения Оки и из более восточных местностей, где она была известна под именем будинов. Имя *мещера* передается у

Константина Порфирородного в виде *Μ[ε]γέρη*, а у мадьярских писателей 17 века в виде *megyer* (параллельно с *мадьяр*).

Агатирсы жили в нынешней Польше и Чехии (а не в Седмиградии), где остались топографические следы их, и передвинулись на юг до Истрии.

Бессы-бастарны-массагеты-печенеги были западными башкирами и постепенно спускались на юг к Боснии и к устью Дуная.

Неуры – позднейшие славяне. От индоевропейской старины у них сохранялся военный термин *vend* („защита“), откуда венды, винды и т.д. Позже индоевропейские военные термины сменились тюркскими, остатками которых могут быть имена *sol-van* („левый страж, левое крыло“) и *on-da* („правое крыло“), откуда потом славяне и анты.

Своих южных врагов славяне называли *змеями*, борьба с которыми отразилась в русских былинах о бое Добрыни Никитича со змеем на море, геродотовом рассказе об уходе части неуров от змей в соседство будинов, летописном рассказе о переселении Вятка и Радими из области ляхов (ср. чечен. *лэхьы* - „змея“), греческом рассказе о происхождении скифов от соединения Геракла с ехидной (змеей, ужом), в Гарпиях Страбона и Птолемея, греческом наименовании города в устье Днестра *Змеиный* (Οφιούττα), славянской молитве (у перса Гурдези) об избавлении от змей, под которыми разумеются у Гурдези мадьяры. Бои русских со *змеями*, судя по былинам о бое Добрыни Н. со змеем, происходили и в Черном море за днепровским и днестровским течениями, на дунайском течении у Змеиного острова. У тюрков эти змеи были известны под именем аланы (ср. турец. *yitan* - „змея“), каковое имя удержалось на северном Кавказе по соседству с кавказскими тюрками; у мадьяр народ змей – *sit'ja* (*szittyja*), а змеи – *az kigyot* (откуда может быть σκύ[φ]ης, *szittakötö*, что похоже на майетское племя у Страбона *ἄιττα-κῆτοί* и на *ἄι(τ)γύνναи* Геродота и *ἄιγιννοι* Страбона; у абхазо-черкесов *матэ* (*матх, амата*), каковое имя отразилось и в русской летописи в виде имени народа *мачесь* под 1153 и 1154 годами (мач + есть; ср. черкес. *дест, ест, уст* – „житель“); у чеченцев в виде *лэхьы*, откуда король Леховинский в былинах, дочь которого Дунай сватает за князя Владимира. Мадьяры (*mati-ar* = змея человек) зовут скифов *szitty[a]*. По Плинию 1/84 именно синды зовут соседнюю страну по-синдски *scythia*. Змееборцами считались и грузины, жившие на юг от абхазо-черкесов и ведшие борьбу с северными аланами.

На основании предыдущего можно придти к заключению, что скифы = маты = аланы = змеи, что их потомками являются абхазо-черкесы и чечено-лезгины и что они вошли в состав мадьярского народа.

На скифской территории были и иранцы в виде осетин, прижатых к горам и игравших подчиненную роль, а на скифской службе были и русские (ср. былинку о службе Дуная у Леховинского короля).

Пříloha č. – Kapitola ze spisu A.D. Grigorjeva *Западные и восточные славяне и их соседи...*

(AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 6.)

Борьба древних русских с народом змей

Оглавление.

I глава. Старины о борьбе русских со змеями.

§ 1. Старина о купанье и бое Добрыни Никитича: содержание ее 1-2, толкование исследователями Змея этой старины 2-3.

§ 2. Старина о бое Алеши П<оповича > с Тугарином Змеевичем: содержание ее 3-4, значение прозвища *Змеевич* и *Тугарин* 4.

§ 3. Старина „Илья Муромец и чудище проклятое в Цареграде“ 4-5.

§ 4. Главные выводы предшествующих исследователей о Змее Горыныче и Гогарине Змеевиче 5.

II глава. Мой комментарий к этим старинам.

§1. Комментарий к старине „Купанье и бой Добрыни со змеем Горынычем“: *Меньшая* река – Ю<жный> Буг в старинах 5-6, у Иордана 5 (текст Иордана 5, болото мусианов 6, Истер 6-7, Вагасола 7), у Константина Багр. (страна Ателькузу 7, Атель – Днепр, Кузу – Ю<жный> Буг 7); три струи в море – морские течения Черного моря (течения Черного моря, знакомство с ними древних русских) 7-8, горы белокаменны и т.д. – Змеиный остров против устья Дуная 8-9.

§2. Комментарий к старине о бое Алеши П<оповича > с Тугарином Змеевичем: Тугарин Змеевич – половецкий хан Тугор, змей старины – половцы 9.

§3. Время составления старины о купанье и бое Добрыни со Змеем Горынычем (отношения русских и степных кочевников в 9 и 10 веках, составление старины не позднее половины 10 века) 9-10.

III глава. Змеи русских старин – тюркские кочевники южнорусских степей.

§1. Змеи старин об Алеше П<оповиче > и Добрыне Н<икитиче> - кочевники южнорусских степей 10-11.

§2. Исторические свидетельства о народе змей: змеиные народы скиотов у древних греков 11-12, борьба древних русских со змеями 12, борьба половцев с „народом змей“ в 1050/51 году 12-13.

§3. Тюркская народность змей: название змеями у русских – половцев, татар и турок 13, у сербов – турок 13, у албанцев – румын 13; потомки „народа змей“ - современные нагаи: *наги* – полубожества и народы Индии 14, европейские *нагаи* (известность имени *нагаи* со времени монгольского нашествия 14, история малых и больших нагаев 14-15); обозначение именем *нагаи* („змеиные“) не только собственных нагаев, но также всех татар и киргизов 17, распространение имени змеи у русских и сербов также и на турок 17, выводы 17, именование тюркских кочевников южнорусских степей у грузин *гог* и *магог* 17-18.

§4. Причины прозвания змеями тюркских кочевников южнорусских степей 18.

IV глава. Важная роль народов-змей в жизни русского народа 19-20.

Проф. А.Д. Григорьев

БОРЬБА ДРЕВНИХ РУССКИХ С НАРОДОМ ЗМЕЙ

Среди русских старин (по-книжному: былин) имеется, как известно, несколько старин, в коих отразилась борьба древних русских с народом змей.

Здесь на первом месте стоит старина о купанье и бое Добрыни Никитича со змеей. В отдельном виде этой старины „Купанье и бой Добрыни со Змеем (Горынычем)“ (см. №№ Пин. 51/87, Мез. 66/370 и 104/408; Пин. 78/114 моего сборника¹) молодой Добрыня Никитич просит

¹ *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Т. I. Москва. 1904. – Т. III. СПб. 1910. – Т. II. Прага. 1939.

у отца (матери) благословления отправиться в чистое поле и к синему морю. Дав это благословление, ему запрещают при купанье в море плавать на третьей струе, которая уносит в море. Поохотившись Добрыня стал купаться и попал на третью струю, которая унесла его в море. Тут к нему прилетает *Змей Горынище*, хочет умертвить его и не дает ему отсрочки. Но Добрыня выплывает на берег и хочет убить змея камнем или колпаком песку. Змей Горынище просит пощады, дает Добрыне подарки и среди них красную девицу, сестру князя Владимира. – По № 66/370 третья струя уносит Добрыню под *горы белокаменны*, откуда на него налетает троеглавый змей; Добрыня сразу отбивает у змея три головы и таким образом убивает его. По № 104/408 третья струя относит Добрыню под *гори-пещеры*, откуда и налетает Змей Горынище; Добрыня колпаком песку отбивает у него три хобота; змей просит пощады, обещая подарки, но Добрыня убивает его и сам берет обещанные змеем коня и девицу. В № 78/114 испрашивание благословления опущено, Добрыня приезжает к Меньшей реке и к синю морю, его уносит вторая струя к плавающему по морю Змею Горынищу, Добрыня колпаком песку сшибает у Змея Горынища 3 хобота, змей обещает не летать на Русь и не уносить оттуда живых людей и дает Добрыне платье, коня и племянницу кн. Владимира. – В остальных вариантах этой старины в моем сборнике купанье и бой Добрыни со змеем слиты с неудавшейся женитьбой Алеши Поповича на жене Добрыни. В 81/813 Добрыню уносит к *серому камню*, где к нему прилетает огненная змея, она выносит Добрыню на землю, Добрыня убивает ее острым ножом. По № 16/238 третья струя приносит Добрыню к *Саварской горе*, где на него налетает *семиглавая* змея, Добрыня отсекает у нее у нее 4 хобота, а затем три года кормит змеенышей (находясь, очевидно, на острове и не будучи в состоянии выбраться с него), у зм<ей> отрастают три хобота, она хочет сжечь Добрыню огнем, но по просьбе змееныш<ей> оставляет его в живых и выносит „на шоломя на оактисто“, Добрыня прощается <со> змеей и отправляется домой, где его жена чуть не вышла за Алешу Поповича замуж. По 38/242 Добрыню вторая струя относит в море, где надлетает востролютая змея, она выносит Добрыню на землю, Добрыня хватает ее за правое крыло <и> ударяет оземь, она сообщает ему, где у нее в белокаменном доме живая-мертв<ая> вода, ковер-самолет и приговор коври, Добрыня убивает змею, берет ковер-самолет и живую-мертвую воду и улетает к своему коню; далее сюжет „неудавшаяся ж<е>нитьба Алеши Поповича“. По № 35/339 Добрыня едет в чистое поле бить злую *пещерскую* змею, змея налетает на него в море, Добрыня выбирается на землю и камнем сбивает у нее 8 голов, змея приводит Добрыню к своему гнезду, Добрыня отрубает у нее 2 головы, сжигает змеиное гнездо и рассеивает пепел по полю; далее неудавшаяся женитьба Алеши П.. По № 89/301 Добрыня после второй струи плывет обратно к берегу, где на него налетает „*пещерская*“ змея, он выплыва<ет> на берег, колпаком песку сбивает змею с девяти дубов, змея обещает Добрыне подарки, летит на Русь, похищает там красную девицу и уносит ее в „*горы-пещеры белокаменны*“, Добрыня бросается в море и доплывает на третьей струе к этим горам-пещерам, там уговаривает похищенную девицу выйти из пещеры, заходит в „пещарскую“ дыру, срубает у змеи голову, уезжает с девицей домой и женится на ней; далее стояние Добрыни на заставе и неудавшаяся женитьба Алеши П.. В № 47/351 сначала бой Ильи М. С Добрыней и неудавшаяся женитьба Алеши П., после чего Добрыня рассказывает о своем бое со змеем: троеглавый змей хотел убить его на море, но затем помог ему добраться до земли, Добрыня камнем сбил у змеи две головы, змея приносит ему коня и богатырскую сбрую. Добрыня убивает змею и таким образом очищает „дорогу прохожим и проежжим здесь“, а потом едет в дальние страны и привозит от туда подати.

Разбиравший эту старину В.Ф. Миллер видел в этом змее Горыниче олицетворение язычества². По словам же В. Саводника, „В эпизоде о купаньи Добрыни и его бое со Змеем-Горынычем, может быть, отразились воспоминания о крещении Новгорода. Распространенный в нашей народной поэзии мотив *змееборства* – двойственного: мифического и двоеверного происхождения. В образах змеев языческая фантазия рисовала темные силы природы; христианская символика представляла в них язычество, в змееборстве – распространение новой веры. Символика поддержала старый мифический образ, закрепила его в народном сознании. Византийское сказание, напр., говорило об умерщвлении молитвой святого инок дракона – т.е. подавление молитвой грешных помыслов; славянский перевод по-своему развил и

² В. Миллер. *Очерки русской народной словесности. Былины*. Т. II. Москва. 1910. 96. со ссылкой на „Экскурсы“ глава II, „Очерки“ 143 сл..

истолковал эту аллегория: святой умертвил молитвой великого змея, являвшегося около монастыря и губившего людей и скот. Нелегко решить в каждом отдельном случае, когда этот образ понимался народом аллегорически, когда – буквально: это могло зависеть только от степени развития; то, что при своем возникновении было символом, потом могло получить реальное значение. Змееборство Добрыни могло, в привычных образах, рисовать насильственное крещение Новгорода; позднее оно было понято буквально. То же мы видим в духовных стихах о святых змееборцах – Георгии Победоносце, Феодоре Тироне³.

Затем борьба русского народа с народом змей отразилась также в старине о *бое Алешу Поповича*, которая известна уже в 16 вариантах.

Содержание этой старины следующее. Алеша Попович со своим слугой или парубком Екимом Ивановичем (Васильюшкой, Акимом, Екимом, Якимшей, Маринкой Парновым) из города Ростова, где живет отец его ростовский поп Леонтий. У ростани видят камень с надписью, указывающей дороги в трех направлениях: к Чернигову, Киеву и синему морю. Посоветовавшись, они решают ехать в Киев ко князю Владимиру. В большинстве вариантов Владимир приветливо встречает приезжих, и только в немногих он не приглашает их на пир. В большинстве вариантов Алеша сам выбирает себе место за печкой или на печке, иногда приказывая слуге постлать свой дорожный ковер. Во время пира является *Тугарин Змеевич* (*зверище Тугаринище, Тугаретин, Тугарин Горынич, Змеевич богатырь, Угарин, Гагарин, Задолщище поганое*). Он садится на почетное место и держит себя вольно с княгиней. Во время пира он глотает по целой лебеди или мечет за щеку целую ковригу и пьет по целому ведру. Алеша со своего места два раза иронизирует над Тугарином, предсказывая ему судьбу лопнувшей обжорливой коровы своего отца ростовского попа Леонтия (Федора или Семена) и его же собаки. Раздраженный насмешками *Тугарин* бросает в Алешу ножом, который на лету обычно подхватывает слуга Аким, спрашивающий затем Алешу, велит ли он ему убить Тугарина или сам расправится с ним. Алеша назначает Тугарину бой на следующий день в поле, не желая „кровянить“ княжеские хоромы. Когда Алеша явился на бой, Тугарин на крыльях поднялся к облакам. Видя, что при таких условиях бой невозможен, Алеша просит Бога послать дождь. Молитва его была услышана. Дождь мочит бумажные крылья Тугарина. Тугарин падает на землю, где Алеша вскоре убивает его. Насадив голову Тугарина на копье, Алеша привозит его в Киев и бросает во дворе к ногам князя. Князь радуется и чествует Алешу, но княгиня, питавшая к Тугарину нежные чувства, огорчена и иногда бранит Алешу. Алеша уезжает из Киева⁴.

Обычно Тугарин имеет прозвище *Змеевич*, что указывает на происхождение его от змея. На то же самое указывает и имя его в записанной мною на р. Пинеге старине № 176/212 *Гогарин*, что значит „Змеевич“: ср. малорус. *гога* – „черная гадюка“. Следовательно, в этой старине Алеша П^опович борется с потомком змея, со змеенышем.

Наконец змеем в записанной мною на р. Пинеге старине № 76/112 „Илья М^уромец > и чудище проклятое в Цареграде“ называется проклятое *чудище*, наехавшее в Цареград и обычно именуемое *Идолищем*. Согласно этой старине, переходящая калика (у Меньшей реки) встречается с Ильей Муромцем, который спрашивает калику, что происходит в Цареграде. Калика сообщает, что в Цареграде насильничает *чудище Идолище поганое*, притесняющее царя Константина Атаульевича и царицу. Илья М^уромец меняется с каликой платьем и в каличьей одежде является в Цареград. Здесь Идолище спрашивает его, откуда он пришел и каков русский богатырь Илья Муромец. Илья отвечает, что Илья М^уромец ростом таков, как он сам, и трое суток есть одну ковригу хлеба. Идолище хвалится большим количеством съедаемого и выпиваемого им. Илья М. говорит, что с Идолищем будет то же, что случилось в доме его отца с обжорливой коровой и с жадной до питья собакой. Идолище бросает в Илью М^уромца нож, но Илья увертывается и убивает Идолище. После этого Илья освобождает царя от оков и уходит из Царьграда. У Меньшей реки он находит калику, отдает ему каличьё платье и берет обратно свое платье и коня. После этого Илья М^уромец и калика расходятся в разные стороны. В некоторых вариантах главное действие происходит не в Царьграде, а в Киеве⁵.

³ В. Саводников *Краткий курс истории русской словесности*. Колемеа. 72-73.

⁴ В. Миллер. *Очерки русской народной словесности. Былины*. Т. II. Москва. 1910. 99-100.

⁵ В. Миллер. *Очерки русской народной словесности. Былины*. II. 88 сл., 91 сл.

Таким образом, борьба Русских со змеями отразилась в двух старинах: в старине о купанье и бое Добрыни со змеем и в старине о бое Алеши П<оповича> с Тугарином Змеевичем. В старине об избавлении Ильей М<уромцем> Царьграда или Киева от Идолища последний называется змеем в виде исключения и, может быть, сначала не имел этого прозвания.

Предыдущие исследователи этих старин, как было упомянуто выше (2-3 стр.), видели в старине о купанье и бое Добрыни со Змеем Горынычем воспоминание о крещении Новгорода и об изгнании из него язычества, олицетворенного в образе Змея Горыныча. Под Тугарином Змеевичем старины о бое Алеши Поповича с Тугарином скрывается, согласно предыдущим исследованиям, половецкий хан Тугар (Тугер-хан, причинивший много зла русской земле в последней четверти XI века, в 1096 году под Переяславлем), а под Алешей Поповичем – ростовский храбр Александр Попович, погибший во время битвы при Калке в 1223 году. Прозвание Тугарина *змеевичем*, по мнению В.Ф. Миллера, - позднейшая сказочная черта⁶. Итак, по мнению предыдущих исследователей, <...> олицетворенное язычество, а не народ.

Поработав в течение 14 лет над историей русского народа и его соседей до образования Киевского русского государства, я вижу в змее обеих названных старин олицетворение не язычества, а *кочевых Тюрков южнорусских степей*, и в последующем постараюсь подробнее изложить свою точку зрения.

Согласно старине „Купанье и бой Добрыни со змеем Горынычем“ для того, чтобы бороться с этим змеем, Добрыня должен проехать все чистое поле, т.е. степь до самого моря и плавать по морю. В море 3 струи, из коих третья уносит в море к *горам белокаменным, горам-пещерам, серому камню, Саверской горе, горам-пещерам* белокаменным, где у змея белокаменный дом и откуда вылетает змей. Последний за свое проживание в горах называется *Горынычем*, а за проживание в пещерах *пешиерским, пешиарским*. Змей имеет 3, 7 и даже 10 голов. По № 78/114 Добрыня, проехав степь, оказывается у *Меньшей* реки и синя моря. Добрыня сражает змея не только при помощи сабли или ножа, но также камнем и колпаком песку. **Все это указывает на то, что змей живет у моря или в море на острове с большими горами и пещерами и что змей был сильнее на море, а Добрыня на суше.**

Упомянутая в № 78/114 *Меньшая* река, до которой и до моря доезжает Добрыня и у которой по № 76/112 Илья Муромец встречается с каликой, существует в действительности. Это – не что иное, как современный Южный Буг, который называется „Малой“, „Меньшей“ рекой по сравнению с „Большой“ рекой-Днепром, в лиман коего он впадает.

Впервые Южный Буг называется „Малой“ рекой в 5 главе Иордана при описании его Скюттии: „Если, так сказать, Скюттия смежна с землею Германии до того места, где начинается река Гистер, или расширяется болото Мусиа[н]ов, простираясь вплоть до реки Тюра-Данастра и Вагасола и до того большого Днепра, до горы Таура, на тоге (Таура) Азии, не своего собственного, т.е. скютского, через всю окраину Меотиды, а на той стороне Меотиды через узкий пролив Боспора вплоть до Кавказской горы и реки Араиса...“

На западе Скюттия Иордана граничит с Германией до начала реки Гистра и болота Мусиаков. Согласно 5 главе Иордана, западная граница Скюттии шла в 552 году от Балтийского моря по реке Висле, а затем по Сарматским горам до того места среднего Дуная, где он называется также „Гистрем“. Так как Сарматские горы простирались между верховьем Вислы и Средним Дунаем, то здесь же у среднего Дуная находились начало реки Гистре и болото Мусиаков.

Поэтому я отождествляю Мусиаков с жителями области города Метеня (нем. ...) на южном берегу Большого Дуная, который (город мешень) в дошедших до нас мажарских документах, написанных по-латыни, имеет имена Ми и Ми ипии. Болото же Мусиаков Иордана я отождествляю с находящеюся на север от Мешеня-Муся-Муса-Мусукия полосой Дунайских болот, которая, по словам Халеупецкого, идет шириною от 10 до 50 км. от Братиславы до Кемарка и Житавской Туни и даже до Естергема-Остригема (т.е. в 120 км. длины) и которая только в 3-4 местах давала доступ к самому руслу реки Дуная. Еще в 13 веке эта местность представлялась огромным болотом, прорезанным бесчисленными потоками, речками и заливами. Большую часть этого болота занимает Большой Житный остров, на котором можно жить только благодаря устройству искусственных плотин иногда иногда в несколько рядов. Итак болото Мусивное – придунайские болота с большим Житным островом

⁶ В. Миллер Там же. 105-118.

на север от города древней Мадьярии Мешеня-Муса-Мусукия и на восток от города Братиславы-Пехеня.

Имя „Истер“, т.е. „Большая площадь“, известное нам в именах и других рек (Днеср-Дакастер; Остер, восточный приток Днепра; Истра западнее Москвы; Елстер, восточный приток средней Лабы), Дунай мог получить скорее всего там, где он, выйдя из гор и вступая в малую Мадьярскую низменность, образует два рукава, Большой (фин. ...) Дунай (южный рукав) и Малый (мад. ...) Дунай (северный рукав), а также большой и малый Житный остров. То, что здесь Дунай называется уже Истром, подтверждает и имя города на его южном берегу (мад. ..., слав. ..., ...) = - ...., т.е. Большой площади горный хребет⁷. Следовательно у Эстергема-Гране Дунай назывался уже „Истрем“.

В виду всего сказанного можно думать, что в 558 году по Р.Х. граница Скитии с Германией шла от верховья Вислы на юг и к устью Грана.

За Истром следует река Тюра-Данастр-Днестр, затем Вагасола и „большой Данапр“-Днепр. Так как между Днестром и Днепром имеется только одна большая река – Южный Буг, то имя „Вагасола“ у Иордана обозначает именно Южный Буг. Это имя юго-финское со значением „Малый проулок“: ср. фин. – малый, - проулок, - ущелье.

Затем Южный Буг называется Малой рекой у Константина Багрянородного в 40 и 38 главах при описании народов, соседивших около 887 года с Византией. Согласно Иордану, во время своего первого нападения печенеги вытеснили одну часть разбитого войска турков в северную Персию, т.е. в Закавказье. Другая же часть турецкого войска была оттеснена далее на запад от нижнего Дона (Хидмас-Хингулус) в страну Ателькузу. Имя *Ателькузу* (в 38 главе) состоит из двух слов (Атель Кузу), вследствие чего в другом месте (40 глава) мы имеем *Зтель и Кузу*. Слово *Атель* является вариантом имени *Итиль*, *Идиль* и т.д., обозначающего большую реку, большой путь: Киг. - „господин, хозяин, Бог“; тур. - „путь, дорога“. Это слово обозначает у тюрков прежде всего Волгу, но иногда и другие большие реки⁸. Слово же *Кузу* здесь значит „малый“: ср. „малый“, тур. „короткий“, тат. кав. „короткий“, кирг. тел. „малый“, тур. „малый, маленький, значительный“, ног. „малый“; рус. куцый, пол. кусу и „короткий“, чеш. „недостаточный“, серб. кусити „обрезать хвост“.

Упомянутые в этой старине три струи в море – морские течения в Черном море. Как видно из современных описаний морских течений в Черном море, начальное, первое течение направляется из Азовского моря, идет вдоль юго-восточного и югозападного берегов Таврического полуострова, поворачивает на запад, но тут наталкивается на течение из Днепра, далее на течение из Днестра, и наконец на течение из Дуная, поочередно соединяется с ними, образует общее течение, которое отчасти переходит через Боспор, Ппрепентиду и Дарданеллы, (т.е. через Константинопольский пролив, Мраморное море и Дарданеллы) в Эгейское море, а отчасти затихает у малоазиатского побережья. С этими течениями Черного моря хорошо познакомились древние Русские Славяне, которые во времена Олега и Игоря ходили на Царьград, а во время Владимира Св. На Корсунь и по договору 945 года Игоря с греками, имели право ловить рыбу на Белобережье западнее устья Днестра и должны были защищать греческие города Крыма от Черных Болгар, но не занимать их. Вот это знакомство их с течениями Черного моря отразилось в старине о купанье и бое Добрыни со змеем. По этой старине о существовании в Черном море трех течений-„струй“ хорошо знают отец и мать Добрыни Никитича, которые разрешают сыну купаться в синем море на первой и второй струях (№ 51, 87), но запрещают ему купаться на третьей струе, так как она обманчива и уносит далеко в море. Очевидно, под первой струей здесь разумеется днепровское течение, так как выплывающие из Днепра русские естественно попадали в него, под второй – днестровское, а под третьей – дунайское или, точнее, соединенное днепровско-днестровско-дунайско-азовское, которое уносило их на юг.

Под „горами белокаменными“, „горами-пещерами белокаменными“, „горами-погорами“, „Северской горой“, „серым камнем“, куда приносит Добрыню третья струя, разумеется остров Змеиный (нем. *Schlanger*, греч. *Оидениси*), лежащий в Черном мореперед

⁷ Ср. „Гем“ Герадота, „Боигам“, „Сайлюгем“ на границе с Монголией, имена „Гом“, „Гам“ Заволоцкой Чуди от тюрк. *кам* (возвышение, вал и т.д.).

⁸ В армянской географии якобы Моисея Хоренского Атль, по моему мнению, = Терек. Ср. В. Миллер Осетинские этюды. III. 104, 107.

устьем Дуная. У Страбона в 18 году по Р.Х. он назван Белым: „У устья Тюра... От этого устья отстоит остров Белый в 500 стадиях, будучи посвящен Аполлону и находясь в открытом море. 17. Затем в 600 стадиях судоходная река Барюстенас и вблизи другая река Гюпанис и остров переустьем Берюстеноса, имеющий бухту“ Страбон VII.3. 16 -17. Этот остров Змеиный-Белый находится против устьев Дуная и отстоит от устья Днестра приблизительно на указанном Страбоном расстоянии (500 стадий = 120 верст). Упомянут он при устье Днестра, вероятно, потому, что к нему несло днестровское течение. По своему положению в открытом море и на неизбежном пути при плавании вдоль западного побережья Черного моря этот остров был очень пригоден для засады и нападения на пловцов вдоль западного побережья и потерпевших крушение.

Следовательно, согласно старине о купанье и бое Добрыни со змеем, третья струя приносила выплывших из устья Днепра к острову Змеиному-Белому против устья Дуная в открытом море, где на них напал змей, живший в горных пещерах этого острова и прятавший там своих пленников с Руси.

Согласно старине о бое Алеши Поповича с Тугарином Змеевичем или Гагарине последний не живет в Киеве, а приезжает туда ко князю Владимиру откуда-то извне. Как уже выяснено предыдущими исследователями, под этим Тугарином Змеевичем-Гагариним разумеется *половецкий хан Тугор (Тугор-кан)*, тесть киевского князя Святополка Изяславича. **В 1094 году** Святополк Изяславич породнился с ним, чтобы обезопасить свою область от половецких набегов. Несмотря на это, Тугор-кан 30 мая **1096 года** появился со своей ордой у Переяславля, но был здесь убит в сражении 19 июля с войсками переяславского князя Владимира Мономаха и киевского князя Святополка Изяславича. Следовательно в этой старине, положившей в свою основу события 1096 года, Змеевичем, потомком змея, назван половецкий хан, а половцы были тюрками и принадлежали к северозападной группе их. Итак, согласно этой старине, *северозападные тюрки половцы – потомки змея, змееныши*.

Если старина о бое Алеши П. с Тугарином Змеевичем имеет в своей основе событие конца II века по Р.Х., то основа старины о купанье и бое Добрыни со змеем восходит к более раннему времени, именно к первой половине I века по Р.Х. Заняв в 882 году Киев и образовав Киевское русское государство, Олег в 885 году воюет уже с Уличами и Тиверцами, которые сидели по нижнему Днепру и Южному Бугу до моря, и, вопреки обычному утверждению, были не русскими, а тюркскими племенами. Помимо Олега, покорившего их с севера, тюркские кочевники южнорусских степей подверглись нападению с востока печенегов, а с юга болгар. В результате в 895 году войска семи родов турков по терминологии Константина Багрянородного, Тиверцев по терминологии Начальной русской летописи, семи кунских родов по терминологии средневековых мадьяр должны были поселиться в Большой и Малой мадьярских низменностях. Хотя в южнорусские степи пришли с востока печенеги (первая часть около 835 года, вторая в 894, а третья в 915 году), но Олег в 907 году и Игорь в 941 и 944 годах смогли совершить свои морские походы на Царьград, Святослав в 907 и 971 годах в Дунайскую Болгарию, а Владимир Св. в 988 году в Крым. В походах Олега и Игоря участвовали и тиверцы-турки-терки. Во время своих морских походов русские хорошо ознакомились с упомянутыми мною течениями Черного моря, „струями“ по терминологии старин. Как видно из договора 945 года с греками, русские летом имели право жить не только в устье Днепра, но и на острове св. Елевферия-Бересани и на Белобережье, простиравшемся на запад от устьев Днепра и Ж. Буга. По этому же договору Игорь обещал не пропускать через Днепр и Крым Черных Болгар, живших на запад от устьев Днепра и Ю. Буга. Это указывает на то, что он имел тогда в своем владении устье Днепра. Из сообщений Аль-Истахри 5 и Аль-Балхи 3 о ширине земли видно, что меридиан, проводимый ими через Сирию, пересекал, начиная с севера, между прочим „верхнюю часть Словению“-Новгородское-Киевское русское государство, землю Внутренних-Черных болгар на западной стороне нижнего Днепра и Словению, далее уже византийские владения в Крыму. Следовательно около половины 10 века Новгородское-Киевское государство имело в своем владении еще Славению – страну от устья Днепра к Перекопскому перешейку. Возвращение в Киев Игоря, после похода 941 года, через Черное море с восточным, попутным, течением его и далее через Азовское море и восточноднепровскую степь заставляет думать, что тогда Игорь имел, по крайней мере, сильное влияние в восточноднепровской степи, если не власть над нею. Позже усилившиеся новым ориходом с востока печенеги мешают общению Киева с югом: в 968 году они осадили Киев и

заставили князя Святослава вернуться из дунайской Болгарии. Во время Владимира Св. (980-1015) печенеги были уже на расстоянии двух дней пути от Киева. Поэтому приходилось „ставить города по Десне и по Востри и по Трубежи и по Суле и по Стугне ... брать от печенегъ“. После поражения печенегов Ярославом под Киевом в 1036 году и истребления печенежской орды Тираха на Балканском полуострове в 1048 году стало спокойнее со стороны печенегов, но вместо них выступили половцы и дороги русских к Черному морю были перерезаны.

На основании всего сказанного я думаю, что основу эпизода старины о купанье Добрыни в морских течениях Черного моря и о сражении его со змеем, живущих на Змеином-Белом острове против устьев Дуная, дали морские походы Олега 907 года и Игоря 941 и 944 годов на Царьград. Следовательно старина с купаньем и боем Добрыни со змеем была составлена не позже половины 10 века по Р.Х. и под змеем, нападающим на Русь и приносящим из нее пленных, разумеются в ней тюрские кочевники, сидевшие до наступления печенегов и Олега по низовьям Днепра и Ю. Буга и оттесненные затем на Днестр и Дунай. Эти кочевники, войска коих в 895 году были вытеснены в Мадьярию, были потомками трех сыновей общего родоначальника Таргитая и представляли тогда собою 7 родов по Константину – семь родов Турков, а по сообщениям средневековых мадьяр – семь кунских (половецких) родов. Поэтому-то змей, с которым сражается Добрыня, имеет или три головы по числу Тергитаевых сыновей или семь голов по числу семи родов этих кочевников в позднейшее время. Из них, согласно моему исследованию, было 6 родов Старых Скютов Геродота и один род Василейских Скютов.

Змеи, с которыми по упомянутым старинам сражаются русские богатыри Добрыня и Алеша в 10 и 11 веках, жили в южнорусских степях как до 10 века по Р.Х., так и после этого времени.

Так, согласно греческой легенде о происхождении Скютов, приведенной у Геродота IV.8-10, Агатюрсы, Гелоны и Скюты произошли от Геракла и полудевушки-полузмеи, обитавшей в Гюлае у устья Днепра, т.е. являются змеенышами. Ср. IV Геродота: „Там (в Гюлае) он нашел в пещере какую-то двувидную змею, соединенную с девушкой, которой верхние части от бедра были женщины, а нижние змеи“. Эти змееныши Агатюрсы, Гелены и Скюты произошли от трех сыновей упомянутой полудевушки-полузмеи Агатюрса, Гелена и Скюта. От младшего сына Скюта произошли Пари Паралаты, занимавшие восточную половину нижнего Днепра и имевшие три ... . От удаленных матерью из Гюлеи Гелена и Агатюрса произошли Гелены, т.е. Болотные-Карпы-Карпиды-Каллипиды, и Агатюрсы, т.е. „лесные“, под которыми подразумеваются Влахи, пасшие овец по горным пастбищам от Седмиградии до средней части Альп.

Убеждение греков, что тюрские, по моему выводу, народы Агатюрсы, Гелены и Скюты близко родственны между собою и являются потомками змеи отразилось не только в приведенной у Геродота легенде, но проявлялось и в других случаях. Начиная с 4 века до Р.Х., греки называли находившийся в Скютии у устья Днестра город „Змеиным“, т.е. . Так по пориплу 4 века до Р.Х. Псевдо-Скилака, за Тракией живут Скюты, в стране коих и два города . У Страбона, писавшего в 18 году по Р.Х., положение этого Змеиногорода определяется точнее: „Устья Тюры (...) находится башня, называемая башней Неоптолема, и деревня, по имени Герменакта. По проплывтии вверх 140 стадий на обоих берегах город..., первый Никония, а второй налево Офиусса. Живущие при этой реке жители говорят, что для идущего вверх город в 120 стадиях“. У Птолемея III.10 в половине 2 века по Р.Х. между Гиерасом-Прутом и Тюрком-Днестром Никения 56 20, 48 10, Офиусса 56.48, Тюра...город 56.47 40.

Русские вели борьбу со змеями уже в древности. Согласно Геродоту IV.105 от змей переселилась из своей южной страны на север значительная часть Неуров – восточных славян западной стороны Днепра около 547 года до Р.Х. Русские оборонительные валы от степных кочевников, находящиеся в Полтавской, Черниговской и Подольской губерниях, называются „Змиевыми“ и приписываются Владимиру Св. и даже более ранней эпохе⁹.

⁹ Россия. VII. Малороссия. СПб. 1903. 67. – Niederle. SS. I. 295, - Середенин. Историческая география. 176 („С юго-востока от Переяслава шли два больших змиевых вала... в летописях нередки указания, что войско стояло ‚межи валом‘“).

О борьбе русских славян со змеями говорит и Гурдези около 1052 года. По его словам, перед жатвой славяне понимают сосуд с просом и молятся: „Господи! Ты делаешь (жатвенный обряд) для нас первым днем нового года; уничтожаешь змею, создатель всего“. А ниже он поясняет: „У них существует закон строить крепости. С каждой стороны сходятся и стоят крепости, потому что мадьяры (= Кибиточники, Гамаксебии) на них постоянно стремительно нападают; мадьяры их поражают, а славяне тогда бегут в крепости, которые построили. Во время зимы они больше всего живут в крепостях, а летом в лесах“¹⁰. Для жатвы славяне должны были выходить из лесов и представляли тогда собой легкую добычу для кочевников-змеев.

С „народом змей“ боролись также крымские половцы, согласно армянской летописи Матвея Одесского, в 1050/51 году: „в 499 г. (1050/51 по Р.Х.) ... народ-змея двинулся в область Половцев (по-армянски: Хардеш), разбил и согнал их, после чего половцы отбросили узев и печенегов и все эти народы, соединившись, обратили свою ярость на ромеев (византийцев)“¹¹. – В 1050/51 году печенеги жили уже только на западной стороне нежного Днепра. Под узами же, как под гузами Гурдези 903 года и под гузом Махмуда Камгарского в II веке, разумеются кочевники восточной стороны нижнего Днепра. Под „народом змей“ здесь разумеются старые скюты Геродота, которые, по греческому рассказу об их происхождении (см. выше II срт.), были змеенышами, произойдя от полудевушки-полузмеи, которая жила в болотистой Гюлее на восточной стороне устья Днепра. Поэтому рассказ армянской летописи Матвея Эдесского надо понимать так: в 1050/51 году по РХ восточная часть старых скютов Геродота напала на половцев в Крыму, разбила и потеснила их. Но потом половцы отбросили эту восточную часть (узев) старых скютов, занимавших восточную часть нижнего Днепра, и печенегов, занимавших западную сторону нижнего Днепра. Затем все эти народы вместе стали нападать на византийцев.

Русская старина о бое Алеши Поповича с Тугарином Змеевичем, как было сказано ранее (9 стр.), разумела под змеем тюрок половцев. Старина же „Данила Егнатьевич и его сын Михаил“ разумеет по змеям тюрок татар:

„А закрыло-то солнышко красное,
А закрыло-то месяц да месяц светлое
От того было от пару да / лошадиного,
От того де веть духу да / от змеиног“ (стихи 68-71).

Носители же этого змеиног духа оказываются татары, т.е. турки, как видно из стихов 151, 191, 192, 211, 227, 230, 233, 234, 247, 248, 267 той же самой старины № 81/293 моего сборника¹².

В 18 веке *змея* обозначал у русских турок. Так художник Евстафий, встреченный кн. Потемкиным Таврическим в Яссах во время турецкой войны, получивший на средства князя художественное образование и расписавший потом иконостас выстроенного в 1795 году и освященного в 1804 году соборного храма г. Белец Бессарабской губ., утвердил иконостатный крест на большом двуглавом позолоченном змее, символизируя тем победу русских над турками¹³.

Также сербы считали турок потомками змей, как видно из песни № 85 II тома Вука Караджича: и „Да ми (сербы) јесме гн’езда соколова, а турци су гн’зда гујиног“, т.е. змеиног (ср. серб. гуја – змея, гујин – змеиный; см. также № 239 I т., 250 V т. и № 11 и 84 II т.), а также из Карловацког гербовника 14 и 15 века, где „Тоурчин – Сьмія“.

Албанцы называют румын, принявших в себя значительную примесь тюркских вlahов, в насмешку *gega*¹⁴, т.е. „гадюками, змеями“: ср. малор. *gega* (черная гадюка) и народ *geg* (змеев)¹⁵.

Наконец „змеиный“ народ существует в южнорусских степях и до сих пор. Это – современные нагаи, т.е. „змеиные“. Ср. санскр. *nāga* – змея, в особенности очкавая. Именем *nāga* называется индусское полубожество, имеющее человеческую голову (иногда три или

¹⁰ ... Budapest. 1900. 176-177, 178-179.

¹¹ Д.А. Расевский. *Половцы. II. Расселение половцев*. 36 (Seminarium Сопдако-Лапим. VIII. Praha. 1936).

¹² *Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг.* Т. II. Прага, 1939. 418.

¹³ *Россия. XIV. Новороссия и Крым*. СПб., 1910. 542-544.

¹⁴ Тиклия. 707. - .....Rumunské vlivy v Karpatech. Praha. 1938. 234.

¹⁵ Калужняцкий. Wand. 16. Желеховский I. 169, Гринченко I. 350.

девять), а туловище и шеюочковой змеи. Его почитают в Индии почти все неарийские племена и индусские секты. Число змей-богов доходит до 1000. Они происходят от Кадру, жены мудреца Кишьяпы. „Наги“ (нагакули) населяют подземное царство Паталá, которое у них отняли было ганджарвы, но которые им удалось затем возвратить себе. Имя „нага“ в Индии носил исторический народ, а теперь носит группа (40-50) тибетско-бирманских племен в горах Ассама, на юг от Брахмапутры, сохраняющих свою независимость¹⁶.

В Европе имя нагаи делается известно только после монгольского нашествия 1237-1238 годов, по-видимому от монголов, которые в 1221 году уже побывали в северной Индии, а в 1217 и 1227 в Тангуте с тибетским населением¹⁷. Русские знали больших нагаев, кочевавших на восток от Волги, и малых нагаев, кочевавших на запад от Волги. Малые нагаи в последнее время подчинялись крымскому хану и представляли собою 6 орд: 1. Буджакскую от устья Дуная до Днестровского лимана, т.е. от Аккермана до Измаила, 2. Эдисанскую в Очаковской области, 3. Джамбуйлукскую и 4. Едичкульскую в северных уездах позднейшей Таврической губ. И отчасти в Екатеринославской губ., 5. Азовскую в бывшем Таганрогском градоначальстве и 6. Кубанскую в бывшем Черноморском округе. Нагайская орда .....

Из истории малых нагаев известно следующее. В 1560 году нагаи, подвластные крымскому хану, опустошили северную Бесарабию и утвердились в южно Бесарабии, т.е. в Буджане, вследствие чего эта степь от Молдавии опять перешла под власть степняков. В 1769 году начались попытки привлечь нагаев на русскую сторону. В 1770 выразили готовность принять русское подданство орды Эдисанская и Буджанская, часть которых в количестве 11.794 человек была выдворена в степях от р. Каменки до Азова, т.е. на прежних своих землях. Возобновившаяся война с Турцией заставила переселить их в степи между Доном и Кубанью. В 1873 году, во время присоединения Крыма, их хотели, вопреки обещанию, перевести в приуральские степи, откуда в 1771 году ушла в Чжунгарию большая часть калмыков. Тогда нагаи убежали на Кавказ, но за Кубанью были настигнуты Суворовым и разбиты вместе со своими союзниками черкесами, темиргейцами и наврузами. Из них удалось вернуть в 1784 году в <...> степи 1.000 семей, а до 1790 г. еще 2.000 семей. В 1790 году Потемкин, опасаясь перехода нагаев к туркам, с которыми произошли столкновения на Кавказе, перевел Эдисанскую орду частью в Турименам, а нагаев, кочевавших в низовьях р. Кумы, частью на восточную сторону Молочных Вод, в треугольник между озером Молочным, устьем р. Борды и верховьем Текмака. Число последних нагаев постоянно увеличивалось, между прочим выселенцами из Анапы и из Кизлярской степи. В начале 19 века числилось в России в Эдисанской орде 4655 мужчин (26 аулов), в Джамбуйлукской 1922 мужчин (11 аулов), в Едичкульской 1188 муж. (6 аулов). В 1806 году, во время войны с Турцией, остававшаяся еще под ее властью Буджакская орда, среди которой находились также Эдисанцы и Джамбуйлуки, покорилась России. В 1807 году из-за Днестра переселились в Таврическую губ. к своим соплеменникам 6404 души обоего пола. С 1801 по 1804 год пробовали образовать из нагаев конный отряд, но они оказались непригодными для регулярной службы. С конца 18 века пробовали сделать этих нагаев оседлыми и приучить их к земледелию. Для этого был устроен в 1821 году город Нагайск, а в 1830 году город Бердянск. Но нагаи стали выселяться в Турцию. В 1812 году выселились 1892 кибитки буджаков и эдисанцев. После крымской войны 1853-1856 годов к 60 годам ушло 180.000 душ. После войны 1877-1878 годов выселились из северных уездов Таврической губ. и остальные нагаи.

Из истории Больших нагаев, живших на восток от Волги, известно следующее. Занявший в 1680 году степь между Яиком и Волгой калмыцкий хан Хо-Урлук нашел здесь остатки большой и малой нагайских орд, татар эдисанских, джамбуйлуцких и юртовских, и покорил себе здесь 40.000 нагайских кибиток, заставив остальных нагайцев откочевать к Кубани. Благодаря этому господство нагайцев на восточной стороне нижней Волги закончилось. В 1862 году Хо-Урлук переманил к себе из-под Астрахани нескольких мурз эдисанских нагаев. В 1711 году кубанский хан Бахты-Гирей-Салтанотобрал у Аюки Джетисан и джамбуйлуков, а затем совершил набег на Пензенский и Симбирский уезды. После 1722 года ввук Аюки, ходивший на кумыков, увел с собою более 1.000 кибиток татар хондроу,

¹⁶ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона под словами „нага“ и „нагалека“. – Des grosse Brockhaus. Т. 13. 1938. Под словом „naga“.

¹⁷ Г.В. Вернадский *Опыт истории Евразии*. Берлин. 1934. 70, 85, 87.

подданных России. Во время калмыцких смут перед смертью Аюки (+ 1724) 15.000 кибиток нагайцев, джетисан и джамбуйлуков откочевало на Кубань, где и оставались до покорения Крыма в 1783 году. Калмыцкий наследник Дондук-Омбе во время своего первого похода на Кубань в 1736 году истребил более 6.000 татар и увел в плен более 10.000 татарских жен и детей, при чем России подчинились 4 поколения с 30000 слишком кибиток.

Во второй поход в 1737 году калмыки и донские казаки истребили большое кубанское племя джетыкульцев, выставлявшее до 20.000 всадников. Тогда Дондук-Омбе прошел всю Кубань до ее устьев и разорил Копья, столицу кубанского хана Бахты-Гирея, а затем послал своих калмыков грабить крымские усулы. От калмыцкой ханши Джаны, кочевавшей в 1742 году в Кабарду, убежала на Кубань часть татар тегмутов, а остальная часть их была удержана от этого силою. На Кубань (из Кабарды) хотели бежать также салтаиаульцы и нагайские татары, боясь калмыцкого наместника Дондук-Даши, откочевали с р. Манна на свои старые места между Кумой и Кубанью. Но Дондук-Даши захватил 280 арб кондуровских татар. После ухода в 1771 году большей части калмыков в Чжунгарию, в приазовские степи пришли из Бесарабии нагаи, подданные крымского хана, и были здесь азовско-моздокские укрепленной линией отделены от своих восточных соседей. Восставшие на северном Кавказе, после присоединения Крыма в 1783 году, нагайские татары были разбиты, как было сказано раньше (14 стр.), Суворовым за Кубанью и вернулись на свои старые кочевья.

Из приведенного исторического очерка выяснилось следующее:

1. уже ко времени прихода монголов в 1237-1238 годах северные побережья Черного моря и северные и восточные побережья Азовского моря и северный Крым были заселены т.н. малыми нагаями;
2. эти малые нагаи представляли собою 6 орд (Буджакскую, Едисанскую, Джамбуйлуцкую, Едичкульскую, Азовскую и Кубанскую);
3. вследствие войн число их уменьшилось, часть уцелевших переселилась на северокавказские степи и за Волгу, а большая часть выселилась в несколько приемов в Турцию;
4. на восточной стороне нижней Волги до пришествия туда в 1630 году калмыков находилось много нагаев; из них Хо-Урлук подчинил себе 40.000 кибиток, т.е. около 200.000 душ, а остальные ушли на Кубань, куда потом спасались от калмыков и нагаи, покоренные Хо-Урлуком;
5. среди этих нагаев, кроме малых нагаев, находились еще хондреу, кондуровские (тождественные с предыдущими?), джетисане, джетыкульцы (тождественные с предыдущими?), тегмуты, салтанаульцы;
6. во время войн много этих нагаев было истреблено калмыками.

Эти малые и большие нагаи, составлявшие западную и восточную части Синей или Золотой орды с отдельными администрациями, были прямым продолжением прежних тюркских кочевников южнорусских степей. Самое имя нагай, т.е. „змеиные“, связывает их с древними старыми скютами, которых древние греки считали потомками змей, змеенышами.

В настоящее время русские, как известно, называют нагаями только южную часть тюрков-татар, принадлежащих к северной группе их. Современные нагаи живут в Добрудже за нижним Дунаем, в степном (северном) Крыму, на северном Кавказе (при слиянии Зеленчука с Кубанью, близ Пятигорска, в восточной части Ставропольского округа и в Хасав-юртовском округе Дегестана. Число их близко к 150.000 человек. У самих же тюрков имя нагай имеет больший объем. Так киргизы *нагаями* называют всех вообще татар, а жители бывших среднеазиатских ханств *нагаями* называют татар, бежавших из Казани и других местностей России. Чуваши же *нагаями* называют даже киргиз¹⁸. Иными словами, по мнению киргизов и жителей бывших среднеазиатских ханств, к нагаям принадлежат не только нагаи по русской терминологии, но также поволжские татары (астраханские, казанские, касимовские), коих насчитывалось в 1920 году 2.265.000 человек, мишари (мишер, мещеряки) в губерниях Саратовской, Тамбовской, Рязанской, Пензенской, Нижегородской, Симбирской, Казанской, Пермской, Уфимской, Самарской и Оренбургской (более 185.000 в 1917 гофу) и другие *татары* русской терминологии. Таким образом, по представлению самих тюрков-татар, нагаи – степные тюрки-татары, ранее занимавшие все степе южнее России. Чувашское же

¹⁸ Золотницкий. *Корневой чувашско-русский словарь*. Казань. 1875. 244.

именование *нагаями* и киргизов может восходит к более позднему времени, когда власть татар нагаев распространилась и на киргизов. Поэтому русские старины, называя *змеями*, т.е. „нагаями“, половцев и татар (см. Выше 9, 13 стр.), только следовали собственной тюркской терминологии в данном случае. Название же *змеями* турок у сербов и русских (см. 13 стр) может быть позднейшим распространением этого имени на турок, но может быть у сербов и древней терминологией. Итак, у древних русских *змеями* назывались разные тюркские народы южнорусских степей.

У грузин, занимающих западную половину южно-кавказского края, кочевые тюркские народы южнорусских степей были известны под именами *гог* и *магог*. Согласно сообщению, со слов грузин, казанского путешественника Василия Гагары через Кавказ к святым местам в 1634 году, *гог* и *магог* считаются и царями и зверями и живут севернее Грузии и Кавказских гор, куда их загнал Александр Македонский. Чтобы они не прорвались через Кавказские горы на юг, ущелья гор заперты железными дверями¹⁹. – Имя *гог* значит „змея“ (см. Выше 4 стр.), т.е. обозначает малых нагаев русских источников. Поэтому можно думать, что *магог* – „большая змея“, т.е. большие нагаи русских источников (ср. корень *mag* в лат. *magnus*, греч. *μίγας* – „большой“).

С *гогом* и *магогом* русский летописец сблизил монгольских татар, говоря о нашествии последних в 1223 году²⁰.

Причиной, по которой греки, сербы, албанцы, русские, грузины и армяне считали тюркских кочевников южнорусских степей потомками змей, змеенышами, было, как имя значительной части их *нагаи* („змеиные“), тек, по-видимому, то обстоятельство, что они считали змею богиней. О последнем можно догадываться на основании находки в конской могиле при раскопке обширного скютского кургана „Цымбалова могила“: на золотой налобной конской пластине изображена богиня, „тело которой внизу расходится двумя драконами, двумя грифами и пальметкой с двумя побегами вниз в виде змей, а на голове калатось; богиня держит драконов за рога их бычачьих голов“²¹. Часть тюркского народа башеир в 922 году почитала змей, а волжские болгары, бывшие уже магометанами, не убивали змей²². У тюркского народа чуваш девичьи до сих пор носят нагрудники, украшенные ужевками²³. Таким образом почитание у тюркских кочевников Европы змеи за богиню совпадает с почитанием змеи за богиню неарийскими народами Индии (см. выше 14 стр.).

В жизни русского народа *змеи*, т.е. тюркские кочевники южнорусских степей играли громадную роль в течение, по крайней мере, 24 веков, с 8 века пред Р.Х. и по 18 век по Р.Х. включительно.

На эту роль указывает уже первое дошедшее до нас известие, сохраненное Геродотом в IV.105: „Неуры же пользуются скютскими обычаями (законами), а за один человеческий род до похода Дария их постигло несчастье, что они оставили всю свою страну из-за змей. Ибо большое количество змей явило им (их собственная) страна, но еще большее количество (их) напало на них сверху из степей. Будучи притесняемы (еще) до этого времени, они оставили свою страну и поселились вместе с будиками“. Итак, в стране невров были свои тюркские кочевники *змеи* и притесняли их. Года за 33 до похода Дария в 514 году до Р.Х., т.е. около 547 года до Р.Х., на страну невров напали змеи, опустившиеся с более высоких и степных мест у Черного моря к Пинской низине (разница в высоте доходит до 200 метров). Тогда невры, не желавшие переносить их притеснений выселились за Пинские болота на верховья Днепра к будинам-мордве, на верховья Зап. Двины и Волги, а также на озере Ильмень и его притоки.

Это сообщение Геродота вскрывает перед нами важные факты из истории русского народа. Во-первых, оказывается, что находившиеся в стране невров свои довольно численные змеи – тюркские кочевники – играли в ней настолько большую роль, что невры имели *скютские*, т.е. тюркские, законы и подвергались притеснениям своих змей-тюркских кочевников. Затем вследствие нападения на них чужих змей из степей невры, по Геродоту, „оставили всю свою страну“ и поселились вместе с будинами, что надо понимать в том смысле,

¹⁹ А.Н. Пыпин, *История русской литературы*. Т. II. СПб. 1911. 210-211.

²⁰ Там же. Т. I. 1911. 190.

²¹ *Россия. XIV. Новороссия и Крым*. СПб. 1910. 666.

²² А. Laki Validi Togan. Ibn ..... 35, 37.....

²³ *Россия. VI. Среднее и нижнее Поволжье и Заволжье*. СПб. 1901. 172.

что ушла со своей южной родины на север большая часть неуров, а меньшая часть все-таки осталась на юге. Переселившаяся на север часть неуров стала предками севернорусов, прежних великорусов, современных северновеликорусов, а меньшая – предками южнорусов, позднейших малорусов. Таким образом в этом сообщении Геородота до нас дошел громадной важности – время и причина начала разделения западоднепровской части восточных (русских) славян на две части, южную и северную, давшие в последствии под воздействием разных условий позднейших малорусов и северновеликорусов. **Итак, притеснение своих и нападение внешних змеев-тюрков из степей были причиной переселения около 547 года до Р.Х. большей части западоднепровских неуров (болотных) на север в область литовских и финских народов.**

Змиевы валы Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской губерний, построенные, по-видимому, еще до Владимира Св., свидетельствуют о том, что оборона русских от змей – степных тюркских кочевников – продолжалась и после выселения с юга на север большей части западоднепровских восточных (русских) славян.

Дошедшая до нас старина о купанье и бое Добрыни Н. со Змеем Горынищем доказывает, что эти змеи – степные тюркские кочевники – сильно мешали морским сношениям древней Руси с Византией. Старина же о бое Алеши П. со Тугарином Змеевичем указывает на то, что от змеев – в данном случае половцев – приходилось оберегаться и под Киевом в конце 11 века по Р.Х.

Так как змеями в глазах русских были также татары и турки, то следовательно борьба со змеями продолжалась все время татарского владычества и во время существования возникших из нее Казанского, Астраханского и Крымского царств, кончая покорением нагаев („змеиных“), т.е. также в 13-18 веках во время войн с турками – тоже тюрками-змеями.

Как мы видели, эта 24-25 вековая борьба русских со змеями – тюркскими кочевниками – началась победой змей и разгромом русских, но закончилась полной победой русских над змеями, потребовала много усилий и стоила громадных жертв, принесенных русскими за эти 24-25 веков.

Выводы

Предыдущее исследование приводит нас к следующим выводам.

1. Древние греки, сербы, албанцы, русские, грузины и армяне считали тюркские кочевые народы южнорусских степей потомками змей. Поэтому греки называли их *Ὁ φιδύττα*, сербы *гуја*, албанцы *гога*, русские *змей* и *гагарин*, грузины *гог* и *магог*, армяне *народ змей*. В частности русские называли змеями *тюрков-тиверцев*, *половцев*, *татар*, *османских турок*.
2. По мнению греков, потомками полудевушки-полузмеи, жившей в пещере Гюлеи на восточной стороне устья Днепра, были тюркские кочевые народы южнорусских степей в лице старых скиотов Геродота, гелонов и агатюрсков-влахов. По мнению русских, к *малым нагаям*, т.е. „малым змеиным“, относились тюркские кочевники на запад от Волги, делившееся на 6 орд, а к *большим нагаям*, т.е. к „большим змеиным“, – кочевники на восток от Волги. По мнению киргизов и жителей бывших среднеазиатских ханств, *нагаями*, т.е. „змеиными“, были не только собственные нагаи, живущие теперь в остатках в Добрудже, в степном Крыму и на Северном Кавказе, но и все вообще татары Европейской России. По мнению же чуваш, *нагаями*, т.е. „змеиными“, были также киргизы (киргиз-кайсаки). Сербы и русские считали змеями также османских турок.
3. В южнорусских степях змеи, т.е. тюркские кочевые народы, жили с глубокой древности. По преданию самих старых скиотов, они жили у нижнего Днепра приблизительно с 1514 года до Р.Х. (индийское прозвание их *нагаями* явилось в Европу, по-видимому, вместе с монголами в 1237-1838 году, побывавшими перед тем в Индии и Тибете и познакомившимися там с тамошними неарийскими почитателями змеи-“нага“, которые поэтому и носили имя *нога*. Такое название монголы перенесли на тюркских кочевников южнорусских степей, вероятно, за то, что узнали об их происхождении от полудевушки-полузмеи и, кроме того, застали у них развитое почитание змеи, остатки коего до сих пор сохраняются у некоторых тюркских народов Европы.

4. По сохранившимся данным, русские вели борьбу со змеями-тюркскими народами в течение, по крайней мере, 24-25 веков, с VI века пред Р.Х. и по XVIII век по Р.Х. Уже в VI веке до Р.Х. в стране западоднепровских восточных славян – неуров – было большое количество своих кочевников-змей, которые долго притесняли их и от которых они получили тюркские законы. Около 547 года до Р.Х. на этих западоднепровских восточнославянских неуров напали змеи – тюркские кочевники из степей. Вследствие этого большая часть неуров оставила свою южную родину и переселилась на север в соседство будинов-мордвы, где стала противниками севернорусов, т.е. первоначальных великорусов, позднейших северновеликорусов. Оставшаяся на юге меньшая часть неуров стала предками южнорусов, позднейших малорусов и защищалась от нападения степных кочевников змеев при помощи так называемых *Змиевых валов*, находящихся в Подольской, Киевской, Полтавской и Черниговской губерниях. Несмотря на выселение в Магарию в 895 году <...> всех семи племен кочевых тюрков-турков (Ньеки, мегеры, куртидьермат, тарьян, генах, кари и кази), в южнорусских степях остались представители всех этих семи племен, из коих *кази* в XVI веке называются в книге Большого Чертежа „Казыевым улусом“ малых нагаев. Когда с основанием киевского русского государства в 882 году киевские князья стали производить походы на Константинополь, тюркские кочевники южнорусских степей змеи, как видно из старины о купанье Добрыни Никитича со Змеем, нападали на русских на суше и на море, пользуясь для этой цели Белым-Змеиным островом, лежащим в Черном море против устья Дуная как раз на пути западного морского течения Черного моря из Азовского моря к Константинопольский пролив. Позже они совсем прекратили морское сообщение Руси с Константинополем и нападали на русское государство, о чем свидетельствует старина о бое Алеши Поповича с Тугарином Змеевичем. Будучи покорены в 1237-1238 годах монголами, тюркские кочевники южнорусских степей получили от них индийское имя *нагаи*, но вскоре отурчили их. У монголов они были известны также под именем *влахи*, а у русских под именем *тауры*, которые имеет то же значение, что и имя *влахи* – „гонцы“. Поэтому борьба русских с татарами крымского, астраханского и казанского царств, является продолжением данной борьбы с этими кочевниками. Двадцатипятивековая борьба русского народа со змеями – тюркскими кочевниками южнорусских степей – кончилась покорением их русскими и выселением значительной части их в несколько приемов в государство османских турков.

Выше приведенная часть, извлеченная из монументального сочинения „Западные и восточные славяне и их соседи в средней и восточной Европе в древнейшее время“, говорит сама за себя. После ознакомления с текстом не остается ни малейшего сомнения в том, что А.Д. Григорьев принадлежит к разновидности ученых, для которых главный фон русских былин – историческая действительность. Автор беспрекословно следует методологическим установкам и научной методике исторической школы.

Можно выделить и некоторые специфические особенности, отличающие его от числа других исследователей-единомышленников.

Первое, что бросается в глаза, – способ обнаружения данных, на основании которых затем выстраиваются исторические конструкты. Пристальное внимание уделяется сравнительному изучению гидронимов, топонимов, этнонимов (А.Д. Григорьев далек от современного подхода, т.е. от выявления субстрата на основании этимологического анализа гидронимов). Самообозначения того или иного народа при этом конфронтируются с „инономинацией“, с обозначением этника, рек, определенных мест устами близких (грузин, сербов, армян и т.д.) и далеких (напр., греков) соседей. Основой основ становится словарная литература, поэтому подход А.Д. Григорьева можно назвать *номиналистическим*, лексикографическим. Именно из словарей и топографических карт исследователь черпает необходимые для научного поиска сведения. Примечательно, что в прошениях, адресованных в Прагу, исследователь просит деньги на приобретение иноязычных словарей, сетует на недостаток карт. О пристрастии к словарям вспоминает и Алекс Грегор, по словам которого, дед поглощал словари целиком, читал их от начала до конца как романы, причем некоторые „сцены“ (т.е. словарные статьи) вызывали подчас и бурную реакцию, например, приступ смеха.

Работая с именами, встречающимися в былинах, ученый стремится подобающим образом их локализовать. Помогают как заботливо подобранные свидетельства древних историков, так и современные данные живых языков. Лексико-картографический прием приводит к ряду смелых и прямо фантастических заключений. Например, *Меньшая* река, к которой А.Д. Григорьев настоятельно приводит Добрыню Никитича и Илью Муромца, для него ни что иное как Южный Буг. Три струи, о которых предостерегает мать Добрыни, и с которыми не справляется богатырь, оказываются тремя морскими течениями Черного моря. Сейчас они известны нескольким специалистам-прироdoведам, но, как оказывается, в древности о них имели самое отчетливое представление на Руси.

Необычна и подборка используемых древних источников. Представители исторической школы, как правило, работали с летописями. Для А.Д. Григорьева этого уже недостаточно. Историю восточных славян ученый прослеживает, начиная с V века до нашей эры, поэтому вынужден обратиться к Геродоту, Страбону, Тациту, Плинию, Птолею и проч. Иными словами, А.Д. Григорьев значительно архаизирует историческое начало русских былин.

Правомерно выделить еще одно кардинальное отличие. Представители исторической школы русской фольклористики воспринимали былинку на правах ценного свидетельства, иллюстрирующего историю Древней Руси. Сама древняя история ими ни в коей мере не воссоздавалась (лишь еще раз подтверждалась при помощи былинкой). В случае с А.Д. Григорьевым все наоборот – на основании былинки он пишет *свою* историю славян. Автор любит повторить, что опирается на былинки из „моего сборника“, „моей записки“. Можно подумать, что, как кропотливый историк, он сначала целеустремленно собирал исторический материал (былинки), а потом на его основании осмыслял древнегреческие источники, лингвогеографические сведения и, наконец, делал научно-исторические обобщения. Былинка для него уже орудие восстановления далекой реально-исторической действительности, сама история.

Автору „Борьбы древних русских с народом змей“ нельзя отказать в оригинальности. Репрезентируя историческую школу фольклористики, А.Д. Григорьев во многих отношениях развивается самобытно. Особый интерес представляет упомянутый лингвогеографический вектор изучения. Нельзя однако сказать, что, идя своей дорогой, исследователь избегает хорошо знакомых нам ошибок. Скорее наоборот, прорехи метода в его случае приобретают поистине катастрофические размеры, уж слишком част автор прибегает к произвольным сопоставлениям, вольным истолкованиям и явным натяжкам (см., напр., объяснение количества голов у змея). Одну гипотезу и положение, А.Д. Григорьев подкрепляет другой и так далее.

Исследовательские принципы, сформулированные до этого, в „Архангельских былинах и исторических песнях“, здесь, к сожалению, остаются целиком и полностью невостребованными.

Seznam vyobrazení

- Obr. 1 (s. 5)** – Portrét A.D. Grigorjeva, fotografie z varšavského období, kolem roku 1912. (V majetku autorky disertační práce.)
- Obr. 2 (s. 46)** – Mapa zkoumaného území, příloha ke studii *Русские говоры Уральских губерний (Пермской, Уфимской и Оренбургской) и их происхождение* (AAV ČR, f. A.D. Grigorjev, k. 3).
- Obr. 3 (s. 66)** – Rodinná fotografie z roku 1925. Na rubu fotografie poznamenáno rukou A.D. Grigorjeva: *Семья проф. А.Д. Григорьева. 2. I. 1925. Ужгород.* (V majetku autorky disertační práce.)
- Obr. 4 (s. 98)** – Nemocniční fotografie A.D. Grigorjeva z roku 1945. Na rubu fotografie poznamenáno vnukem Alexejem Gregorem: *Александр Дмитриевич Григорьев / больница „Под Петřины“ / 1945.* (V majetku autorky disertační práce.)

Seznam zkratek

AAV ČR - Archiv Akademie věd České republiky

SÚA ČR - Státní ústřední archiv ČR

LA PNP - Literární archiv Památníku národního písemnictví

ODSF ÚDU AV ČR - Oddělení dokumentárních a sbírkových fondů Ústavu dějin umění AV ČR

AHMP - Archiv hlavního města Prahy

AKPR - Archiv Kanceláře prezidenta republiky

AT SK - Archivní trezor Slovanské knihovny Národní knihovny ČR

ARAV – Archiv Ruské akademie věd

Seznam literatury

Sborníky folklorních textů

Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899-1901 гг. Т. I-III. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2002-2003.

Беломорские старины и духовные стихи: Собрание А.В. Маркова. (Изд. подготовили С.Н. Азбелев и Ю.И. Марченко) Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2002.

Былины: В 25 томах. (Свод русского фольклора). Т. I-II: *Былины Печоры.* Санкт-Петербург; Москва: Наука, Издат. центр „Классика“, 2001.; Т. III-V: *Былины Мезени.* Санкт-Петербург; Москва: Наука, Издат. центр „Классика“, 2003-2006.

Былины в записях и пересказах XVII-XVIII веков. (Изд. подготовили А.М. Астахова, В.В. Митрофанова, М.О. Скрипиль) Москва; Ленинград: Изд. АН СССР, 1960.

Былины и исторические песни из Южной Сибири. (Записи С.И. Гуляева) Новосибирск: Новосибирское областное гос. изд-во, 1939.

Былины Печоры и Зимнего берега: Новые записи. (Изд. подготовили А.М. Астахова, Э.Г. Бородина-Морозова, Н.П. Колпакова, Н.К. Митропольская, Ф.В. Соколов) Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961.

Былины Пудожского края. (Подгот. текстов, статья и коммент. Г.Н. Париловой и А.Д. Соймонова) Петрозаводск: Гос. изд-во Карело-Финской ССР, 1941.

Былины Севера. (Записи, вступ. статья и коммент. А.М. Астаховой) Т. I-II. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1938-1951.

Добрыня Никитич и Алеша Попович. (Изд. подготовили Ю.И. Смирнов и В.Г. Смолицкий) Москва: Наука, 1974.

Древние российские стихотворения, собранные Кирием Даниловым. (Подготовили А.П. Евгеньева и Б.Н. Путилов) Москва: Наука, 1977.

Исторические песни XIII-XVI веков. (Изд. подготовили Б.Н. Путилов, Б.М. Добровольский) Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960.

Новгородские былины. (Издание подготовили Ю.И. Смирнов и В.Г. Смолицкий) Москва: Наука, 1978.

Онежские былины, записанные А.Ф. Гильфердингом летом 1871 года. Т. I-III. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949-1951.

Онежские былины. (Подбор былин и научная редакция текстов Ю.М. Соколова; Подготовка текстов к печати, примечания и словарь В. Чичерова) Москва: Изд. Гос. литературного музея, 1948.

Песни русского народа. Собраны в губерниях Архангельской и Олонецкой в 1886 году. (Записали слова Ф.М. Истомина, напевы Г.О. Дютш) Санкт-Петербург: Изд. Рус. геогр. о-ва, 1894.

Песни, собранные П.В. Киреевским. Вып. 1-6. Москва, 1860-1864.

Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. Т. I-III. Петрозаводск: „Карелия“, 1989-1991.

Причитанья Северного края, собранные Е.В. Барсовым. (Издание подготовили Б.Е.

Чистова, К.В. Чистов) Т. I-II. Санкт-Петербург: Наука, 1997.

Русские былины новой и недавней записи из разных местностей России. (Под ред. В.Ф. Миллера) Москва: Синодальная типография, 1908.

Русские былины старой и новой записи. (Под ред. Н.С. Тихонравова и В.Ф. Миллера) Москва: Т-во скоропечатни А.А. Левенсонъ, 1894.

Русские эпические песни Карелии. (Изд. подготовила Н.Г. Черняева) Петрозаводск: Карелия, 1981.

Русская эпическая поэзия Сибири и Дальнего Востока. (Изд. подготовили Ю.И. Смирнов и Т.С. Шенталинская) Новосибирск: Наука, 1991.

Сказитель Ф.А. Конашков. (Подгот. текстов, вводная статья и коммент. А.М. Линевского) Петрозаводск: Гос. изд-во Карело-Финской ССР, 1948.

Slovníky

Архангельский областной словарь. Вып. 1-11. Москва: Изд-во МГУ, 1980-2001 (рокращје).

ГРАНДИЛЕВСКИЙ, А. Родина М.В. Ломоносова. Областной крестьянский говор. In *ОРЯЛ*. 1907. Т. 83, № 5, с. 87-304.

ДУРОВ, И.М. *Словарь живого поморского языка в его бытовом и этнографическом применении.* Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2011.

КУЛИКОВСКИЙ, Г. *Словарь областного олонеккого наречия в его бытовом и этнографическом применении.* Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1898.

ПОДВЫСОЦКИЙ, А. *Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении.* Санкт-Петербург: Тип. Импер. Акад. Наук, 1885.

Русские фольклористы: Библиографический словарь. Пробный выпуск. Москва: Пробел-2000, 2010.

Славянские древности: Этнолингвистический словарь (Под общей редакцией Н.И. Толстого). Т. I-IV. Москва: Институт славяноведения РАН, 1995-2009.

Словарь вологодских говоров. Вып. 1-12. Вологда: Вологодский гос. педагог. ин-т, 1983-2007 (рокращје).

Словарь говоров Русского Севера. Т. 1. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001 (рокращје).

Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей: Т. I-V. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1994-1996.

Словарь русских народных говоров. Вып. 1-42. Санкт-Петербург: Наука, 1965-2008 (рокращје).

Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník (M. Kudělka, Z. Šimeček). Praha : SPN, 1972.

Literatura

- АГАПКИНА, Т.А. Сюжетика восточнославянских заговоров в сопоставительном аспекте (заговоры от залотника и болезней живота). In *Studia mythologica slavica*. 2006, Т. IX, с. 243-275.
- АЗАДОВСКИЙ, М.К. *История русской фольклористики*. Т. II. Москва-Ленинград: Гос. Уч.-пед. Изд-во Мин. Просвещ. РСФСР, 1963.
- АКСЕНОВА, Е., А.В. Флоровский и Русское историческое общество в Праге. In *Rossica 1/97*. Praha: Slovanský ústav, 1997, s. 77-82.
- АКСЕНОВА, Е., ДОСТАЛЬ, М. Русский свободный университет (Русская ученая академия) в годы второй мировой войны. In *Rossica 2/98-9*. Praha: Slovanský ústav, 2000, s. 85-102.
- АНИКИН, В.П. *Теория фольклорной традиции и ее значение для исторического исследования былин*. Москва: Изд-во МГУ, 1980.
- АНИКИН, В.П. *Былины: Метод выяснения исторической хронологии вариантов*. Москва: Издательство МГУ, 1984.
- АНИКИН, В.П., КРУГЛОВ, Ю.Г. *Русское народное поэтическое творчество*. Ленинград: Просвещение, 1987.
- АСТАХОВА, А.М. *Русский былинный эпос на Севере*. Петрозаводск: Гос. Изд-во Карело-Финской ССР, 1948.
- АСТАХОВА, А.М. *Былины. Итоги и проблемы изучения*. Москва, Ленинград: Наука, 1966.
- АШНИН, Ф.Д., АЛПАТОВ, В.М. *Дело славистов: 30-е годы*. Москва: Наследие, 1994.
- БИРЮКОВ, В.П. *Записки уральского краеведа*. Челябинск: Южно-Уральское книжное изд-во, 1964.
- БОГАТЫРЕВ, П.Г. Функции лейтмотивов в русских былинах. In *Вопросы теории народного искусства*. Москва: Искусство, 1971, с. 432-449.
- БУДАРАГИН, В.П. О происхождении „Повести о Василии Златовласом, кололевиче Чешской земли“. In *ТОДРЛ*. 1970, Т. 25, с. 258-275.
- Варшавские университетские известия*. Т. VII. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1913.
- ВЕСЕЛОВСКИЙ, А.Н. *Историческая поэтика*. Ленинград: Художественная лит-ра, 1940.
- ГИЛЬФЕРДИНГ, А.Ф. Олонецкая губерния и ее народные рапсоды. In *Онежские былины записанные А.Ф. Гильфердингом летом 1871 года*. Москва: Изд-во АН СССР, 1945, с. 29-84.
- ГИППИУС, А.А. „Сисиниева легенда“ в новгородской берестяной грамоте. In *Заговорный текст. Генезис и структура*. Москва: Индрик, 2005, с. 136-142.
- ГРЕКОВ, Б.Д. *Киевская Русь*. Москва: Гос. Изд-во полит. Лит-ры, 1953.
- ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Песни русского народа. Собраны в губерниях Архангельской и Олонецкой в 1886 году. Записали слова Ф.М. Истомин, напевы Г.О. Дютш. (Рецензия). In *Этнографическое обозрение. Издание Этнографического отдела Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии*. 1899, Кн. XLII,

№ 3, с. 182-185.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Общие результаты работ собирателей и исследователей русских былин*. Львов: Типография Ставропигийского института, 1906.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Повесть об Акире Премудром: Исследование. In *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1912, № 1, с. 1-288; 1913, № 1, с. 289-562, 265-316.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Повесть об Акире Премудром: Исследование и тексты*. Москва: Синодальная типография, 1913.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Повесть об Акире Премудром, как художественное произведение. In *Известия Варшавского университета*. 1913, Т. IV, с. 1-60.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Повесть о чешском королевиче Василии Златовласом и история об испанском королевиче Франце. In *Известия Варшавского университета*. № 4. Харьков 1916, с. 1-31.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Русские говоры западной половины Николаевского уезда Самарской губернии. In *Известия Томского Университета*. 1919, Т. IXX, с. 1-25.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Устройство и заселение московского тракта в Сибири с точки зрения изучения русских говоров. In *Известия Института Исследования Сибири*. 1921, Т. 6, с. 1-116.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. История русского правописания и основы новейшей его реформы. In *Русская школа за рубежом*. Кн. 2-3. Прага: Издание Объединения Земских и Городских Деятелей в Чехословакии, 1923, с. 80-91.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Образование и общее распределение русских старожильческих говоров Сибири. In *Сборник статей в честь акад. А.И.Соболевского*. Ленинград: Изд. АН СССР, 1928, с. 386-389.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. *Русские старожильческие говоры Сибири. Вып. 1. К изучению русских старожильческих говоров Сибири* (Отдельный оттиск из журнала *Slavia*). Прага 1928, с. 1-36.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Мои воспоминания о записи Кулойских былин. In *Slavia*. 1929, гоґ. VII, sv. 4, s. 980-983.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Происхождение русских говоров Уральских губерний: Пермской, Уфимской и Оренбургской. In *Sborník práce I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*. Praha: Nákladem výboru, 1932, sv. II., s. 531-532.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Образование главных наречий польского языка в связи с историей польских, финского и русских племен, вошедших в состав польского народа In *III međunarodni kongres slavista*. Sv. 2. Beograd: Izdanja Izvršnog odbora, 1939, s. 21-23.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Образование словацких наречий вследствие влияния чешских говоров на русские. In *III međunarodni kongres slavista*. Sv. 2. Beograd: Izdanja Izvršnog odbora, 1939, s. 24-25.

ГРИГОРЬЕВ, А.Д. Образование злавных чешских наречий в связи с историей древних чешско-сербских племен. In *III međunarodni kongres slavista*. Sv. 2. Beograd: Izdanja Izvršnog odbora, 1939, s. 26-28.

ДМИТРИЕВА, С.И. *Географическое распространение былин: По материалам конца XIX – начала XX в.* Москва: Наука, 1975.

ДРАННИКОВА, Н.В., НОВИКОВ, Ю.А. Фольклорная экспедиция на Кулой („по

следам“ А.Д. Григорьева и О.Э. Озаровской). In *Живая старина*. 2003, с. 36-38.

ДУРНОВО, Н.Н. *Материалы и исследования по старинной литературе. I. К истории повести об Акире Премудром*. Москва: Синод. Типогр., 1915.

ДУРНОВО, Н.Н. Ал. Дм. Григорьев. Повесть об Акире Премудром. Исследование и тексты. In *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. 1915, Т. XX, Кн. 4, с. 255-302.

ДУРНОВО, Н.Н. *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2000.

ЖДАНОВ, И.Н. *Русский былевой эпос: Исследования и материалы*. Санкт-Петербург: Издд. Л.Ф. Пантелеева, 1895.

ЖИРМУНСКИЙ, В.М. *Теория литературы. Поэтика. Стилистика*. Ленинград: Наука, 1977.

ЗАЛИЗНЯК, А.А. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

ИВАНОВ, А.Е. Русский университет в Царстве польском. Из истории университетской политики самодержавия: национальный аспект. In *Отечественная история*. Москва: Наука, 1997, с. 23-33.

ИВАНОВА, Т.Г. *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках*. Е.В. Аничков, А.В. Марков, Б.М. и Ю.М. Соколовы, А.Д. Григорьев, В.Н. Андерсон, Д.К. Зеленин, Н.Е. Ончуков, О.Э. Озаровская. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1993.

ИВАНОВА Т.Г. „Малые“ очаги севернорусской былинной традиции: Исследование и тексты. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2001.

История русской диалектологии (под ред. Б.В. Горнунга). Москва: Изд-во АН СССР, 1961.

История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII век. Т. 1: Проза (Отв. Ред. Ю. Д. Левин). Санкт-Петербург: РАН, 1995.

Истоки русской беллетристики: Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе. Ленинград: Наука, 1970.

ИСТРИН, В., М.И. Соколов (Некролог). In *Журнал Министерства народного просвещения*. Сентябрь 1906, с. 42-47.

Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского варшавского университета за 1912-1913 акад. Год. Назначены. In *Варшавские университетские известия*. VI. Варшава 1913, с. 6.

КРУГЛОВ, Ю.Г. *Русское народное поэтическое творчество*. Ленинград: Наука, 1987.

КУЗЬМИНА, В.Д. Научная командировка в Чехословакию (20 мая – 8 июня 1958 г.). In *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка*. 1959, Т. XVIII, Вып. 2, с. 186-190.

ЛАПТЕВА, Л. Русский славист В.А. Францев и обстоятельства его эмиграции из России. In *Rossica* 2/97. Praha: Slovanský ústav, 1997, s. 55-62.

ЛЕМЕШКИН, И.В. Русская и чешская фольклористика. История публикации и рецензирования кулойских былин А.Д. Григорьева In *Rossica*. 2007, s. 139-158.

ЛЕМЕШКИН, И.В. Профессура императорского Варшавского университета и Прага. In *Российские ученые-гуманитарии в межвоенной Чехословакии*. Москва: Институт

славяноведения РАН, 2008, с. 72-79.

ЛИХАЧЕВ, Д.С. *Человек в литературе Древней Руси*. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958.

ЛИХАЧЕВ, Д.С. В чем суть различий между древней и новой русской литературой. In *Вопросы литературы*. 1965, № 5, с. 170–187.

ЛИХАЧЕВ, Д.С. *Развитие русской литературы X–XVII веков: Эпохи и стиль*. Ленинград: Наука, 1973.

ЛИХАЧЕВ, Д.С. *Текстология: На материале русской литературы X–XVII веков*. Ленинград: Наука, 1983.

МАЙКОВ, Л.Н. *О былинах Владимирова цикла*. Санкт-Петербург: в типографии департамента внешней торговли, 1863.

МАРКОВ, А.В. Бытовые черты русских былин. In *Этнографическое обозрение*. 1904, Кн. LVIII, с. 42-113; Кн. LIX, с. 1-27.

МАРТЫНОВА, А. Н. Письма А. Д. Григорьева в архивах Праги. In *Из истории русской фольклористики*. Т. 4-5. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1998, с. 5-8.

МЕЩЕРСКИЙ, Н.А. Проблемы изучения славяно-русской переводной литературы XI–XV вв. In *ТОДРЛ*. 1964, Т. 20, с. 205–206.

МЕЩЕРСКИЙ, Н.А. *Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX–XV вв.* Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1978.

МИЛЛЕР, В. *Очерки русской народной словесности: Былины*. Т. I. Москва, 1897.; Т. II. Москва, 1910.; Т. III. Москва; Ленинград, 1924.

МИЛЛЕР, О. *Илья Муромец и богатырство киевское. Сравнительно-критические наблюдения над слоевым составом народного русского эпоса*. Санкт-Петербург 1869.

МЕЛЕТинский, Е.М. Народный эпос. In *Теория литературы: Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры*. Москва: Наука, 1964, с. 50-96.

НАЗАРОВСКИЙ, А.А. Повесть об Акире Премудром в исследовании А.Д. Григорьева. In *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*, 1915, Кн. 25, Вып. 1, с. 3-35.

НИКИТИН, О.В. Московская диалектологическая комиссия в воспоминаниях Д.Н. Ушакова, Н.Н. Дурново и А.М. Селищева. In *Вопросы языкознания*. 2002, № 1, с. 91-102.

НОВИКОВ, Ю.А. *Сказитель и былинная традиция*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2000.

НОВИКОВ, Ю.А. *Былина и книга. Аналитический указатель зависимых от книги и фальсифицированных былинных текстов*. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2001.

НОВИКОВ, Ю.А. *Динамика эпического канона. Из текстологических наблюдений над былинами*. Вильнюс: издательство Вильнюсского педагогического университета, 2009.

ОЗАРОВСКАЯ, О. Северная экспедиция 1921 г. в Архангельской губернии. In *Slavia*. 1928, гоѣ. VII, sv. 2, s. 405-413.

ПАНЧЕНКО, А.М. Вопросы изучения чешско-русских литературных связей. In *ТОДРЛ*. 1961, Т. 17, с. 644-645.

ПАНЧЕНКО, А.М. *Чешско-русские литературные связи XVII века*. Ленинград: Наука,

1969.

ПРОПП, В.Я. *Русский героический эпос*. Москва: Лабиринт, 1999.

ПУТИЛОВ, Б.Н. Современная фольклористика и проблемы текстологии, In *Русская литература*. 1963, № 4, с. 100-113.

ПУТИЛОВ, Б.Н. Искусство былинного певца: Из текстологических наблюдений над былинами. In *Принципы текстологического изучения фольклора*. Москва; Ленинград: Наука, 1966, с. 220-259.

ПУТИЛОВ, Б.Н. *Русский и южнославянский героический эпос: Сравнительно-типологическое исследование*. Москва: Наука, 1971.

ПУТИЛОВ, Б.Н. *Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика*. Москва: Издательская фирма „Восточная литература“, 1997.

ПЫПИН, А. *История русской этнографии*. Т. 2. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1891.

Репрессированные этнографы. Москва: Восточная литература, 1999

Русская диалектология (ред. В.В. Колесов). Москва: Высшая школа, 1990.

Русская диалектология (ред. Н.А. Мещерский). Москва: Высшая школа, 1972.

Русская диалектология (ред. П.С. Кузнецов). Москва: Просвещение, 1973.

Русские в Праге 1918-1928 гг. Прага: Legiografie, 1928.

САВЕЛЬЕВА, Н.В. *Пинежская книжно-рукописная традиция XVI–начала XX вв. Опыт исследования. Источники. Очерк истории формирования пинежской книжно-рукописной традиции. Описание рукописных источников*. Т. 1. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003.

СЕЛИВАНОВ, Ф.М. *Поэтика былин в историко-филологическом освещении: Композиция, художественный мир, особенности языка*. Москва: Круг, 2009.

СЕЛИЩЕВ, А.М. *Избранные труды*. Москва: Просвещение, 1968.

СЕРАПИОНОВА, Е.П. *Российская эмиграция в Чехословацкой республике (20-30-е годы)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1995.

СКАФТЫМОВ, А.П. *Поэтики и генезис былин*. Москва; Саратов: Книгоиздательство В. З. Яксонова, 1924.

СОКОЛОВ, М. *Из древней истории болгар*. Санкт-Петербург: Типография и хромофотография А.И. Граншеля, 1879.

СОКОЛОВ, М.И. *Материалы и заметки по старинной славянской литературе*. Москва: Университетская типография, 1888.

СОКОЛОВ, М.И. Апокрифический материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. In *Журнал Министерства народного просвещения*. 1889, Т. 263, № 2, с. 339-368.

СОКОЛОВ, М.И. Новый материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. In *Древности. Труды Славянской комиссии императорского Московского археологического общества*. 1895, Т. 1, с. 134-202.

СОКОЛОВ, Ю.И. *Русский фольклор: Учебник для высших учебных заведений*. Москва: Учпедгиз, 1938.

Томская диалектологическая школа: Историкографический очерк (под ред. О.И.

Блиновой). Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2006.

ТРУБИЦИН, Н.Н. О принципе „согласования“ при изучении народной словесности. In *Русский филологический вестник*. 1905, Т. LIV, № 4, с. 361-387.

УХОВ, П.Д. *Атрибуции русских былин*. Москва: Изд-во МГУ, 1970.

УШАКОВ, Д.Н., СОКОЛОВ, Н.Н. Краткий очерк возникновения Московской диалектологической комиссии и ее деятельности за первое десятилетие (1904-1914 гг.). In *Труды Московской диалектологической комиссии*. Варшава 1914, с. 219-245.

ФЛОРОВСКИЙ, А.В. Собрание рукописей А. Д. Григорьева в славянской библиотеке в Праге. In *ТОДРЛ*. 1960, Т. 16, с. 573-580.

Фольклорные записи А.А. Шахматова в Прионежье. Петрозаводск: Гос. Изд-во Карело-Финской ССР, 1948.

ХОМЯКОВ, А. Русские народные песни (Из приготовляемого к изданию собрания П.В. Киреевского) и предисловие к ним. In *Московский сборник*. Т. 1. Москва: В типографии Александра Семена на Софийской улице, 1852, с. 319-331.

Хроника культурной, научной и общественной жизни русской эмиграции в Чехословацкой республике II. 1919 – 1929. Прага: Славянский институт, 2000.

ЧИСТОВ, К.В. *Современные проблемы текстологии русского фольклора: Доклад на заседании Эдиционно-текстологической комиссии V Международного съезда славистов*. Москва: Изд-во АН СССР, 1963.

ЧИСТОВ, К.В. *Русские сказители Карелии: Очерки и воспоминания*. Петрозаводск: Карелия, 1980.

ЧИСТОВ, К.В. *Народные традиции и фольклор: Очерки теории*. Ленинград: Наука, 1986.

ЧИСТОВ, К.В. *Фольклор. Текст. Традиция*. Москва: ОГИ, 2005.

ЧИЧЕРОВ, В.И. *Русское народное творчество*. Москва: Издательство Московского университета, 1959.

ЧИЧЕРОВ, В.И. *Школы сказителей Заонежья*. Москва: Наука, 1982.

ЯКОБСОН, Р.О. Московский лингвистический кружок. In *Philologica*. 1996, Т. 3, № 5/7, с. 361-380.

- ANDERSON, Walter. A.D. Grigor'jev, Byliny a historické písně archangelské (Recenze). In *Zeitschrift für slavische philologie*. 1942, t. XVIII, s. 468-471.
- BĚLOŠEVSKÁ, L. Slovanský ústav a ruská emigrace. In *Slavia*. 1999, roč. 68, s. 467-470.
- CHINYAEVA, E. Ruská emigrace v Československu: Vývoj ruské pomocné akce. In *Slovanský přehled*. 1993, roč. 79, sv. 1, s. 14-24.
- Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1919-1939). Méně známé aspekty*. Praha: Slovanský Ústav, 1999.
- GUZYOVÁ, O. *Ruská emigrantská literatura v kontexte slovenskej literatúry a kultúry v rokoch 1921-1945*. Prešov: Náuka, 2002.
- HARBUL'OVÁ, L. *Ladomirovské reminiscencie z dejín ruskej pravoslávnej misie v Ladomirovej 1923-1944*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2000.
- HROCHOVÁ, V. Činnost Institutu N.P. Kondakova v Praze a jeho mezinárodní význam. In *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*. Sv. 3. Praha: Karolinum, 1995, s. 32-41.
- JAKOBSON, R. *Dialogy*. Praha: Český spisovatel, 1993.
- LICHAČOV, D.S. *Poetika staroruské literatury*. Praha: Odeon, 1975.
- MÁCHAL, J.H. *O bohatýrském epose slovanském*. Praha: Knihotiskárna B. Stýbla 1894.
- MATHAUSEROVÁ, S. *O Vasiliji Zlatovlasém, králevici České země*. Praha: Vyšehrad, 1982.
- MATHAUSEROVÁ, S. *Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.
- MATHAUSEROVÁ, S. Поиски славянского эпоса. In *Litteraria humanitas I*. Brno: Masarykova univerzita, 1991, s. 387-392.
- MATHAUSEROVÁ, S. Svod ruského folklora – serijská „Byliny“ – Byliny Pečory (Recenze). In *Slavia*. 2003, roč. 72, seš. 3, s. 347-348.
- MURKO, M. *Tragom Srpsko-Hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930-1932*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951
- Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu*. Praha: Národní knihovna České Republiky, 1996.
- SRUOGA, B. Bilinų aiškinimo teoriją apžvalga. In *Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto raštai*. 1927, Kn. II, s. 19-67.
- VACEK, J. Interakce ruské a ukrajinské emigrace s českou a slovenskou vědou a kulturou v letech 1919-1945. In *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*. Sv. 2. Praha: Ústav světových dějin FF UK, 1994, s. 1-37.
- VASMER, Max, Alex. Grigor'jev, Архангельские былины и исторические песни. Bd. 2. Prag (Recenze). In *Deutsche Literaturzeitung*. 1941, č. 39/40, s. 927-929.
- VEBER, V. Emigrace z Ruska a 30. léta. In *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*. Sv. 3. Praha: Karolinum, 1995, s. 7-93.
- ŽIRMUNSKIJ, V.: *O hrdinském eposu*. Praha: Lidové nakladatelství 1984.